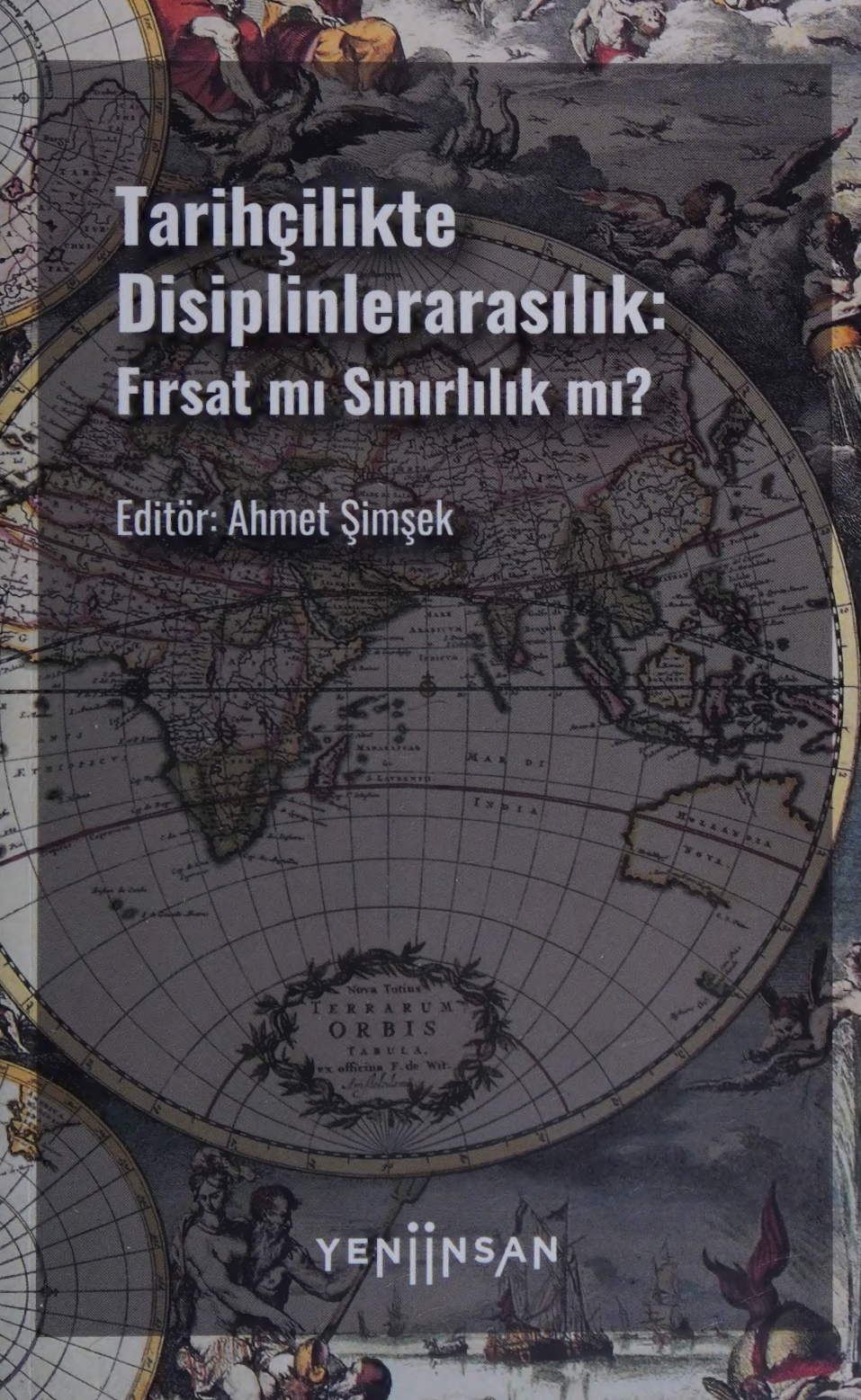
Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı Sınırlılık mı?

Editör: Ahmet Şimşek

YENİİNSAN

Digitized by the Internet Archive
in 2022 with funding from
Kahle/Austin Foundation

https://archive.org/details/tarihciliktedisi0000sims

Yeni İnsan Yayınevi
Tarih Serisi

Ahmet Şimşek

1997 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümünden (Tarih yan alanı) mezun oldu. Gazi Üniversitesinin; Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2000 yılında yüksek lisans, Eğitim Bilimleri Enstitüsünde 2006'da doktora tezlerini, tarih eğitimi alanından verdi. 2010'da tarih eğitimi doçenti, 2016'da ise profesörü oldu. Gazi, Ahi Evran, Marmara, Sakarya, İstanbul üniversitelerinde çalıştı. Yazar son 10 yıldır tarihyazımı ve metodolojisi alanında ağırlıklı olmak üzere tarih eğitiminde yayın üretmeye devam etmektedir. TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi) ile *tarihyazımı* dergilerinin Başeditörü, Tarihyazımı Çalıştaylarının eş başkanı, ISHE (Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu) Düzenleme Kurulu Üyesidir. *Türkiye'de Tarihyazımı*, *Tarih Nasıl Yazılır* (2011), *Tarih için Metodoloji* (2011), *Tarih için Metodoloji* (2015), *Türk Tarihçileri* (2016), *Dünyada Tarihçilik* (2017), *Yaşayan Türk Tarihçileri* (2017), *Türkiye'de Tarih Eğitimi* (2017), *Akademik Tarihçilik* (2017) *Dünyada Türk İmajı* (2018), *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri* (2019), *Modern Türkiye Tarihi* (2019) ve *Tarih Ders Kitaplarında İmajlar: Devletler Halklar Kişiler* (2019) gibi kitapların editörü, *Türk Tarihçiliğinde Tezler, Teoriler* (2020), *Dünyada Tarihçiliğin Gündemi (2020)* kitaplarının editörü ve *Gerçekten Öyle mi Olmuş?* (2019) kitabının ortak yazarıdır.

Halen, İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesinde Prof. Dr. olarak çalışmaya devam etmektedir. Evlidir. Selim ve Sinan'ın babasıdır.

Tarihçilikte Disiplinlerarasılık:
Fırsat mı Sınırlılık mı?

Editör: Ahmet Şimşek

İlhan Tekeli - Güneş Işıksel - Gülsüm Tütüncü -
Neslihan Ünal - Abdulhamit Kırmızı - Yunus Koç -
Özlem Çaykent - Ali Mıynat – Zafer Toprak

Yeni İnsan Yayınevi - 281
Tarih Serisi - 22
Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı Sınırlılık mı?
I. Baskı, İstanbul, Mart 2021
ISBN: 978-605-7764-69-0
Genel Yayın Yönetmeni: Ahmet Şimşek
Editör: Ahmet Şimşek
Kapak Tasarım: Duygu Tikveşli
Dizgi: Duygu Tikveşli
Sertifika No: 12186

©Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizm. San. Tic. Ltd. Şti. 2021
İçerenköy Mah. Değirmen Yolu Caddesi Kutay İş Merkezi B Blok
No:18 Kat:2 Büro:6 Ataşehir/İstanbul
Tel: (0 216) 489 84 08
Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın, tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir yolla çoğaltılamaz.
www.yeniinsanyayinevi.com
yeniinsanyayinevi@gmail.com
newhumanpublisher@yahoo.com
facebook/yeniinsanyayinevi
instagram/yeniinsanyayinevi
twitter.com/yeninsanyayin
Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti.
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B Güneşli /Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 36150

Tarihçilikte Disiplinlerarasılık:
Fırsat mı Sınırlılık mı?

Editör: Ahmet Şimşek

İlhan Tekeli - Güneş Işıksel - Gülsüm Tütüncü -
Neslihan Ünal - Abdulhamit Kırmızı - Yunus Koç -
Özlem Çaykent - Ali Mıynat – Zafer Toprak

YENİİNSAN

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
Ahmet Şimşek

Disiplinlerarasılığın Tarih Yazıcılığına Getirebildikleri ve Getiremedikleri Üzerine 13
İlhan Tekeli

Annales Bize Ne Anlattı? 41
Güneş Işıksel

Müzakereler 53

Ahmet Nezihi Turan - Ahmet Özcan - Güneş Işıksel - Yunus Koç - Zafer Toprak

Karşılaştırmalı Tarihin Türkiye'deki Durumu: İmkân ve Sorunlar 61
Gülsüm Tütüncü - Neslihan Ünal

Müzakereler 74

Abdullah Gündoğdu - Ahmet Nezihi Turan - Ahmet Özcan - Akın Deveci - Fatma Acun - Gülsüm Tütüncü - İbrahim Şirin - İlhan Tekeli - Neslihan Ünal - Selim Karahasanoğlu - Ufuk Özcan - Zafer Toprak

Küresel Tarih: İmkanlar ve Sorunlar 85
Abdulhamit Kırmızı

Müzakereler 95

Abdullah Gündoğdu - Abdulhamit Kırmızı - Ahmet Nezihi Turan - Arif Bilgin - Güneş Işıksel - Ramazan Acun - Selim Karahasanoğlu - Ufuk Özcan - Zafer Toprak

Disiplinlerarası Tarihçiliğe Kurumsal Bir Örnek: Hacettepe Tarih Bölümü 105
Yunus Koç

Müzakereler 124

Abdullah Gündoğdu - Ahmet Nezihi Turan - İbrahim Şirin - Rahmi Deniz Özbay - Ramazan Acun - Selim Karahasanoğlu - Yunus Koç - Zafer Toprak

Dünyadan ve Türkiye'den Tarihte Disiplinlerarasılığa Örnekler 131
Özlem Çaykent

Müzakereler 149

Ahmet Nezihi Turan - Ahmet Özcan - Burak Aslanmirza - Fatma Acun - Güneş Işıksel - Özlem Çaykent - Rahmi Deniz Özbay - Ramazan Acun - Yunus Koç - Zafer Toprak

Tarih Araştırma ve Yazımı Açısından Nümismatik: Sorunlar ve Öneriler 155
Ali Mıynat

Müzakereler 168

Ahmet Nezihi Turan - Ahmet Özcan - Ali Miynat - Gökhan Kağnıcı - Gülsüm Tütüncü - Özlem Çaykent - Rahmi Deniz Özbay - Zafer Toprak

VII. Tarihyazımı Çalıştayı Genel Değerlendirme 173
Ahmet Şimşek - Zafer Toprak

Tarihyazımı Çalıştayları – VII - Sonuç Raporu 179
Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı, Sınırlılık mı?

Ek 185

Önsöz

2019 yılında, İstanbul Sosyoloji Bölümünün daveti üzerine gittiğim *Sosyoloji Seminerleri*nde, konuşmacı olarak "Tarih Yazımı Açısından Sosyal Bilimler: Tarihsel Bir Bakış" başlığında, sosyal bilimler-tarihyazımı ilişkisini tarihsel bir düzlemde, temel değişim dinamikleri ve yaklaşımlara göre ele almaya çalışmıştık. Seminerde, tarihyazımının sosyal bilim disiplinleriyle ilişki ve etkileşimlerini, yani disiplinlerarasılığını, üç ana dönem ve buna bağlı ortaya çıktığını düşündüğümüz üç ayrı paradigmanın etkilemeleri çerçevesinde değerlendirmiştik. Bunlar; Pre-modern, Modern ve Postmodern olarak tanımlanan, bilim disiplinlerinin tamamını temelden etkilediğini düşündüğümüz, "bilme imkanlarının" değişimini gösteren, üç farklı "zamanın ruhu" ile ilgiydi.

Tarih araştırma ve yazımlarında disiplinlerarası ilişkiler ve bu çerçevede ortaya çıkan çalışmaları biçimlendiren yaklaşımlarla ilgili ilk dönem, MÖ 4. yüzyıldan, yani Herodotos'un meşhur *Tarih*inden, MS 1825'e, Ranke'nin ilk tarih kürsünü kurmasına kadar geçen zaman dilimini kapsadı. Pre-modern dönem *Antik Historia*'dan tanrısal kurgulu ortaçağ kronikleri ve hanedanlık tarihlerine kadar Vakayiname geleneğini içeriyordu. Tüm anlatı bir edebi form içerisinde, herhangi bir disiplin kaygısı olmaksızın, yazarın konusundaki malumat furuşluğuna göre bütüncül gerçekleşiyordu.

Modern zamanlardaysa, bilindiği gibi döneme hakim olan pozitivist epistomoloji çerçevesinde, "bilme imkanları" çok daha sistematik biçimde yeniden kuruldu. Bu dönemde her bir çalışma alanı, kendi sınırlarını ve yöntemlerini belirledi. Zamanla "bili-

min" disiplinlere bölünmüş hali, verili bir gerçeklik olarak kabul edilirken, pozitivist metodolojinin hâkimiyetinin, indirgemeci yaklaşımla çeşitliliği bastırması, disiplinlerin bölünmüşlüğünü pekiştirmesi, karşımıza büyük bir sorunlar yumağı çıkardı. Pozitivizmin sonucu ortaya çıkan belirli bir akademik formalizm, disiplinlerin bölümler halinde kompartmanlaştırılması (aşırı uzmanlaşma) yanında, bilim alanlarının birbiriyle etkileşimi kadar, kendi içlerinde de giderek artan iletişim imkânlarını ortadan kaldırdı. Pozitivizm, bir yöntem ve ideoloji olarak bu gelişmenin temel sorumlusu şeklinde tanımlandı. Bu durum, farklı epistemolojik, ontolojik ve etik pozisyonların, yöntemlerin ve ideolojilerin gelişmesi, çeşitlenmesi için hâkim pozisyonun eleştirilmesi gerekliliğini bize gösterdi. Ancak bununla ilgili bazı girişimler dışında, verili olan bölünmüşlüğün nasıl bir temeli esas aldığının ve bu esasın hangi ilişkiler bağlamında değerlendiğinin, bu bölünmüşlüğün nasıl aşılabileceğinin pratikleri sosyal bilimcilere pek yansımadı.

1825'te Berlin Üniversitesinde Ranke'nin tarih kürsüsünü kurması, tarihin profesyonelleşmesi, "modern bilme sistemi" içinde tarihin bir disiplin olarak konumlanışıyla ortaya çıkıyordu. Bugün hala üniversiter düzeyde tarih çalışmalarını biçimlendiren bu ana yönelimle, tarih araştırma ve yazım pratikleri kadar, zaman içinde bunun durumu, konumu ve işlevi de tartışılagelmiştir. Bu çerçevede ulusçuluğun tarih araştırmalarını biçimlendirmesi, Alman tarih okulu, makro ölçekli sistemlerde (Marksizim-Weberyan gelenek) tarih-sosyoloji bağı, Frankfurt Okulu, Amerikan sosyal tarihçiliği, tarihsicilik-tarihselcilik, siyasi tarihe karşı disiplinlerarası çıkış olarak Annales, 1945 sonrası ortaya çıkan Bölge Çalışmalarının iddia ve imkanlarını görebildik.

Post-modern dönemde ise, önceki modern tanımın dışında aslında sistematik bir görünüm sunmayan, ancak özellikle tarihyazımına kökten, epistomolojik eleştiriler getiren, bugün etkilerini devam ettirdiğini düşündüğümüz zihni kırılma yaşandı. 1960'lar sonrasında post-yapısalcılığın, "gerçeğin metin üzerinden temsilinin sınırlılığı" ve araştırma ve yazımlarda insan unsurunu daha da belirginleştiren *perspektifsel* açıklamalarıyla süregelen eleştiriler, yeni tarihyazımsal yaklaşımları destekledi. Hermeneutik çerçevesinde yeni anlam arayışlarının doğrudan ya da dolaylı etkilemesiyle beliren; Deridda'nın metinsellik-gerçeklik tartışmaları,

Hayden White'ın edebi temsilleri ve "dilsel protokol" tespitleri, Michael Foucault'un soybilim ve "iktidar" tezi, yeni tarihselcilik ve tarihin bir metin olarak edebiyat bağlamı, post-kolonyalizm ve Avrupamerkezciliğin eleştirisi, sonrasında birer tarihsel araştırma ve yazım tarzı olarak ortaya çıkan mikrotarih, antropolojik tarih, feminist tarih, maduniyet çalışmaları, Bağımlılık Okulu görüldü. 1990'lı yıllarda beliren sosyal bilimlerde bütünleşik bir paradigma arayışı (Wallerstein Dünya Sistemi Analizi ve Zaman-Uzay kategorileri tezi) ve bu çerçevede tarihin yeniden düşünülen rolü bağlamında disiplinlerötesilik kavramları gündeme geldi. Bu çerçevede tarihyazımı çalıştaylarımızın yedincisinin konusunu, *Tarih Araştırma ve Yazımında İnterdisiplinerlik* olarak belirlendik. *Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı, Sınırlılık mı?* başlığındaki konuyu derinlemesine tartışmaya çalıştık.

Görüldüğü gibi tarih araştırma ve yazımında dünyada yaklaşık yüz yıldır, "disiplinlerarasılık", son 20-30 yıldır da "disiplinlerötesilik" kavramları çerçevesinde gelişen, özellikle modern tarihin siyasi ve askeri yüzünü farklılaştırmak, aşırı uzmanlığın sonucu oluşan körlüğü aşmak amaçlı yeni bakış açıları, dünyada gitgide karmaşıklaşan sorunların çözümünde daha bütüncül bir yol izlemek adına konuşuldu. Tarih araştırma ve yazımında diğer disiplinlerden (özellikle siyaset bilimi, sosyoloji ve iktisat) yararlanma bahsini önce Alman Tarih Okulu gündeme getirse de en güçlü biçimde Fransız Annales Okulu savundu. İstatistiğin, matematiğin, bilgisayarın, jeolojinin bile tarih araştırmasına büyük imkânlar sağlayabileceği konusunda önemli örneklerin de sunulduğu Annales Okulunun ilgisi sonraları, daha çok gündelik yaşamın ve zihniyetin tarihine doğru kaydı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Sovyet Rusya arasındaki askeri-siyasi ve ekonomik rekabetin yarattığı iki kutuplu dünya sistemi çerçevesinde, ABD'de bir anlamda dış siyasaya lojistik destek amaçlı, üniversitelerde araştırma merkezleri üzerinden "bölge çalışmaları" tipi yapılanması da disiplinlerarasılık bakımından oldukça ilginçtir. Bölge çalışmaları çerçevesinde, belirlenen coğrafi bölgenin tarihi, sosyolojisi, siyaseti, ekonomisi, demografyası, coğrafyası, etnoğrafyası, dili, kültürü vs. birlikte ele alınmıştır. Bu da daha bütüncül tarih çalışmaları için imkan yaratmıştır.

Tarih araştırma ve yazımında disiplinlerarası yaklaşım daha sonrasında *Karşılaştırmalı Tarih* ve şimdilerde ise *Global Tarih* yaklaşımlarıyla sürmüştür. "Diyakronik anlatımdan senkronik çözümlemelere doğru" diyebileceğimiz Karşılaştırmalı Tarih, toplumlar arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların incelenmesini esas aldı. Bugünse küresel dünyada, farklı toplum ve kültürlerin mukayeseleriyle gelişen, *Global Tarih*, kültür ve medeniyetler arasındaki bağlantıları araştırmak, imparatorlukların ömürleri ile kahramanların kişisel hayat çizgileri arasında ilintiler kurmayı amaçlıyor. Böylelikle tüm dünya toplumlarının, çeşitli olgu ve yapılarının gizemini gün ışığına çıkarmak için coğrafya, ekonomi, siyasal bilimleri, antropoloji ve sosyoloji gibi bilimleri ortak çalışmaya davet ediyor.

Türk tarihçiliğinde uzun zamandır çoğu kez bir "söylem" olarak konu edilen disiplinlerarasılığın, neden ve nasıl'ını tartışmak, özellikle son elli yıldır Türk tarihçiliğinde ideal anlamlar yüklenerek neredeyse kült haline getirilmiş disiplinlerarasılığın gerçekte neyi, ne kadar vâdettiğinin görülmesini sağlamayı önemsiyoruz. Bu tarz, dengeli- yeniden düşünüşlerden beslenen eleştirel yaklaşımların, Türkiye'deki tarihyazımının zenginleşmesine katkı sağlayacağı umuyoruz.

Son olarak bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan çalıştayın düzenlenmesinde katkıları için Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. İbrahim Şirin başta olmak üzere, çalıştayın ev sahipliğini üstlenen Rumeli Üniversitesi Rektörü sayın Prof. Dr. Tamer Dodurga ve organizasyonunu yöneten Öğr. Gör. Murat Lehimler Hocaya kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Saygılarımla..
Ahmet Şimşek
05.04.2019
Silivri-İstanbul

Disiplinlerarasılığın Tarih Yazıcılığına Getirebildikleri ve Getiremedikleri Üzerine

İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)

Giriş

Tarihçi dostlar son yıllarda iyi bir şey yapıyor ve tarih yazıcılığı üzerinde çalıştaylar düzenliyorlar. 5-6 Nisan 2019'da düzenlenecek olan yedincisini "Tarihçilikte Disiplinlerarasıcılığın" getirebildiklerine ayırmışlar. Bu, günümüzde tüm bilim alanlarında çok tartışılan bir pratik. Toplantıyı düzenleyenler, muhtemelen, elli yıldır içinde bulunduğum şehircilik alanının disiplinlerarası bir alan olmasını ve benim tarih alanında yazdıklarımın da disiplinlerarası bir niteliğe sahip olmasını gözönüne alarak, tarih yazıcılığında disiplinlerarası yaklaşımlar konusunda bir açış konuşması yapmamı önerdiler. Ben de uzun süredir düşünce geliştirdiğim bu konuda bir konuşma yapmayı severek kabul ettim.

Bu konuşmayı şehircilere yapsaydım söyleyeceklerim farklı olacaktı. Tarihçilere yapacağım konuşmada farklı bir yol izlemeye karar verdim. Toplantıyı düzenleyenler böyle bir konuyu seçmeleriyle birlikte, bilim dünyasının yapısı konusunda bir kabulden yola çıkmış oluyorlar. Günümüzde bilim dünyasının iç farklılaşmasının temel ünitelerinin bilimsel disiplinler olduğunu, bilim dünyasında araştırma ve eğitim faaliyetlerinin örgütlenmesinin bu niteliği esas alarak kurumsallaştığını, bu disiplinlerin her birinin diğer disiplinlerin oluşturduğu bir çevre içinde etkileşerek

çağdaş bilim dünyasının gelişme dinamiğini oluşturduğunu kabul etmiş bulunuyorlar. Toplantının kendisine seçtiği konunun gerisinde bulunan varsayımlara açıklık kazandırınca, toplantımızın tartışma konularının çerçevesi de netlik kazanmaktadır. Biz de çok sayıda bilimsel disiplinden oluşan çağdaş bilim dünyasının, disiplinlerarası etkileşimle oluşan dinamiğini, tarih disiplinini merkeze alarak tartışacağız.

Bu durumda konuşmamın başlangıcında, bilim dünyasının evrimi/oluşumu içinde, iç farklılaşması, bilimsel disiplinlerden oluşan bir yapıya ulaştığının tarihsel öyküsünü kurmaya çalışacağım. Bilim dünyasının bilimsel disiplinlere ayrılmış yapısını ve içsel dinamiğini tanıdıktan sonra, bu dünyada tarihin bir disiplin olarak nasıl bir yer tuttuğu ve bilim dünyasının disiplinlerarası dinamiği içinde kendisine nasıl bir yer bulduğu üzerinde duracağım.

Bilim Dünyası Bilimsel Disiplinler Halinde Nasıl Farklılaşmış Bir Yapıya Ulaştı ve Bu Yapı Nasıl Bir Gelişme Dinamiği Yaratıyor?

Disciplina terimi Latincede öğrenmek olan *discere*'den geliyor. Geç antikeden beri kullanılıyor. Erken Ortaçağdan beri *disciplina*, doktrina ile birlikte bilginin öğretme ve öğrenme amaçlı olarak düzenlenmesi için kullanılmaya başladı. *Doktrina* entelektüel bir vurgu taşırken, *disciplina* pedagojik bir vurgu taşıyordu. Daha sonraki dönemde Kilise Babaları *disciplina*'ya yanlışlıklar konusunda nasihat etme, yol gösterme, düzeltme ve hatta cezalandırma içeriği yüklemeye başladılar. Bu disciplina sözcüğü, iki anlam taşıdı. Bir yandan bilimler arası sınıflamada bir yeri işaret ederken, öte yandan da disiplin gücüne atıf yapıyordu. Rönesans'tan itibaren de disciplina ve doktrina bilginin ayrıntıları için değil bütünlüğü için kullanılmaya başladı, kapsamı değişti. Aydınlanma döneminde Fransa'da gelişmeye başlayan ansiklopedicilik hareketi içinde disiplinler bilginin sınıflandırılması işlevini yüklenmeye başladı. Bu dönemde disiplin içine bilgilerin konulacağı bir tür kutu işlevi görüyordu. Pasif bir araçtı.[1]

Disiplin kavramın aktif bir içerik kazanarak, bilimsel bilginin iletişimi ve üretimiyle ilişkili hale gelmesi, üniversite sistemin-

1. Bu konuda bkz. Rudolf Stichweh, "Differentiation of Scientific Disciplines: Causes and Consequences" *Encyclopedia of Life Support Systems*, UNESCO, 2003.

deki gelişmelere paralel olarak gelişti. Bilim üretimi alanındaki uzmanlaşmalar ve üniversite sisteminin örgütlenmesi, disiplinler temelinde oluşmaya başladı. Bu bakımdan 19. yüzyılın ilk yarısında Almanya'da ulusalcı çizgide Von Humbolt araştırma üniversitesinin kurulması bir dönüm noktası oldu. Bu üniversitede "bilim için bilim" yapılıyordu. Bilimsel bilgi, pratikten kopuyordu. Bu bilim alanında oldukça katı disiplin ayrımları / sadakatleri bulunuyordu. Bu üniversite de araştırma ve eğitim bütünleşmişti. Üniversitenin örgütlenmesinin disipliner ayrımdan etkilenmesi iki kanaldan gelişiyordu. Üniversite mensuplarının kariyerleri, disiplinler içinde gelişiyordu. Hiyerarşik bir yapı oluşuyordu. Üniversitede, kürsüler, fakülteler disipliner temelde oluşuyordu. Bu üniversitede "collegial" bir yönetim bulunuyordu. Bu yönetim eşit meslektaşlar arasında demokratik olarak kurgulanmıştı. Bu üniversitede bilim, artık tek tek bilim insanlarınca değil, enstitüler içinde sosyal olarak üretilmeye başlamış ve bilimsel üretimin miktarında önemli bir sıçrama yaratılmıştı. Bu üniversite modelinin başarısı üzerine, Von Humbolt türü üniversite tüm dünyaya yayıldı.[2]

Bilim dünyası disiplinler halinde örgütlenmiş komüniteler haline gelince, her disiplin içinde özel iletişim biçimleri gelişti, disiplinler dillerini oluşturdular, yeni yayın formları geliştirdiler, bu disiplinler bilimsel pratikleri için ortak değerler, ortak pratikler geliştirerek, her disiplin içinde Thomas Kuhn'un önerdiği biçimiyle paradigmaların oluşmasına neden oldular. Bir bilimsel disiplinde belli bir dönemde bir paradigmanın hakimiyeti kurulduğunda, sorulan sorular ve açıklama biçimleri sınırlanmış olur. Bu durumda üretilen bilginin geçerliliğini dış dünyanın gerçeklerinden çok o disiplinin mensuplarının mikro sosyolojisi belirmeye başlar.[3] Bilimsel disiplinlerin içinde paradigmaların gelişerek "normal bilim" pratikleri üzerinde disiplin içi uzlaşma varken, bilimsel ilerleme sınırlı kalmaktadır. Paradigmaların kırılması ve bilimsel bilginin gelişmesinin hızlanması için bilimsel devrimlerin gerçekleşmesi gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alman Von Humbolt Üniver-

---

2. Bu konuda bkz. H.Redner, "The Institutionalison of Science: A Critical Synthesis", *Social Epistemology*, Vol.1, No.1, Jan-March 1987, s.37-60.

3. Thomas Kuhn, *The Sturucture of Scientific Revolution*, University of Chicago Press, 1962.

sitesi modelinin yerini ABD'nin öncülüğünde gelişen "multiversite" almaya başladı.[4] Bu üniversite Alman entellektüalizmiyle, Amerikan pragmatizmin bir araya getiriyordu. Alman üniversitesinin kürsüler ve enstitüler halindeki uzmanlaşmasının yerini, çok daha esnek olan bölümler alıyordu. Bu üniversite artık kedisini bilimsel disiplinlerin arasına hapsetmiyor, duvarlarını yıkıyor, dış dünyanın taleplerine açık hale geliyor, piyasanın isteklerine uyum yapmaya çalışıyordu. Yeni üniversitenin işlevleri sayılırken, artık öğretim ve araştırma ile yetinilmemekte, bunlara kamusal hizmet de eklenmektedir. Üniversitenin bu üç işlevi arasında bir bütünlük aranmamaya ve ayrı ayrı örgütlenmeye başlamıştır. Bu üniversitede "bilim için bilim" yapılmamakta, öğretim ve araştırmada pratik sorunların çözümüne verilen ağırlık artmaktadır. Üniversitede pratik sorunların çözümüne verilen ağırlık artmaktadır. Üniversitede pratik sorunların çözülmesine öncelik verilmeye başlayınca, Von Humbolt Üniversitesi'nin disiplin ayrımları içinde gelişen bilimsel bilgiler, pratikte ortaya çıkan sorunların çözümünde yetersiz kalmaya başlayınca, üniversitelerde pratikte gelişen sorunları çözmek için disiplinlerarası yaklaşımlar kullanan yüksek lisans programları gelişmeye başlamış ve Von Humbolt Üniversitesi'nin disiplinleri arasındaki katı duvarlar yumuşamıştır. Üniversite içindeki disiplinler arası ilişkilerin biçimi ve niteliği yeniden biçimlenmiştir. 1980'ler sonrasında ekonomi dünyasında Fordist üretimden esnek üretime geçildiğinde de üniversite eğitimi de ilgili yaş grubunun yüzde 10-15'ini eğiten elitist bir eğitimden, yüzde 60-65'ini eğiten kitlesel bir eğitime geçiş yaşanmıştır.[5]

Bu gelişmeler içinde üniversite, salt bir akademisyenler komünitesi olmaktan uzaklaşmış, piyasa güçlerinin etkisi altında şekillenen heterojen organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir. Bu topluluğun sosyal ilişkileri de büyük ölçüde metalaşmıştır. Artık tüm bilimsel faaliyetler üniversite içinde kalmamakta, bilimsel bilginin bir kısmı da üniversite dışında üretilmektedir. Günümüzün disiplinler halinde farklılaşmış bilim dünyası 19'uncu yüzyılın dünyasından çok farklıdır. Çok dinamik bir sistem hali-

---

4. C.Kerr, *The Uses of The University*, Harper & Row, New York, 1963.

5. Bu konuda bkz. İlhan Tekeli, *Eğitim Üzerinde Düşünmek*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2003.

ne gelmiştir. Her bilimsel disiplin, kendi alanında çalışanlar için bir çerçeve oluşturur. Kendini pekiştiren bir iç dinamiğe sahiptir. Ama bu disiplinin çevresini de bilim dünyası içinde yer alan diğer disiplinler oluşturur. Her disiplin çevresini oluşturan diğer disiplinlerle karşılıklı ilişki içindedir. Günümüz bilim dünyasında bu sistemin hiyerarşik bir karakteri yoktur. Her gün kendini ispat eden bir disiplin, kendine sınırlar çizerek bu dinamiğe katılabilir. Sistem yeni farklılaşmalara açıktır. Ele aldığı yeni sorun ya da konu üzerinde çalışılırken, başlangıçta var olan bilimsel bilgiden yararlanabilmek için disiplinlerarası bir yaklaşım benimseyebilir. Ama bu alanın da zaman içinde kendi başına bir disipline dönüşme eğilimi taşıyacağı söylenebilir. Tabii bu yeni disiplinler keyfi olarak oluşmamaktadırlar. Toplumun fonksiyonel farklılaşmasının ortaya çıkardığı bilimsel bilgi gereksinmesini karşılamaya çalışmaktadırlar. Bilimsel bilgi dünyasının sürekli yeniden biçimlenen disiplinler halinde farklılaşmış yapısının sağladığı değişme dinamiği olmasaydı, Dünya'nın bilgi toplumuna geçerken bilimsel bilgi alanın gereksinim duyduğu uyum sağlanamazdı.

Dünyada Farklılaşmış Disiplinlerden Oluşan Bir Bilim Alanının Gelişme Süreci İçinde Tarih Bir Bilimsel Disiplin Olarak Nasıl Doğdu ve Yol Aldı?

Matematik, astronomi, tıp gibi bilimsel disiplinlerin/ bilgilerin ilk adımları Mısır'da ve Mezopotamya'da atılmıştı. Ama bilimde disiplinler arası farklılaşmanın öyküsünü kurmak için bu kadar geriye gitmek gerekmiyor. Öyküyü MÖ. 6 yüzyılda Miletli Thales'in felsefeyi kurmasının kabulünden başlatabiliriz. İnsan düşüncesinde din ve bilimsel bilginin henüz farklılaşmadığı bir dönemde, Milet'te ortaya çıkan felsefe, dünyanın meydana gelişini, artık doğa-üstü/dinsel olay değil, doğal bir olay olarak görmeye başlamıştır. Felsefedeki bu gelişmeyle, insan düşüncesi akla dayanan gerekçelerle çalışan, bireysel, eleştirel, düşünümsel/ refleksif, bütüncü ve tutarlı bir nitelik kazanmıştır. Milet'te başlayan bu gelişme bir başlangıçtır. Anadolu'nun batı kıyılarında MÖ. 6. yüzyılda başlayan felsefe, Atina'ya sıçrayarak, MÖ. 4. yüzyılın sonuna kadar büyük bir gelişme gösterdi. Başlangıçta din, felsefe ve bilim henüz farklılaşmamıştı. Bir düşünür her üç alanda da etkinlikte bulunuyordu. Üç alanın farklılaşması bu dönemde başladı.

Felsefenin doğuşuyla birlikte, olguları akılla sorgulamanın gelişmesi üzerine din, felsefe ve bilginin ilişkileri yeniden şekillenmeye başladı. Din alanında Homeros ve Hesiodos'un çalışmaları, animizmden çok tanrıcılığa geçilmesini ve dinin antropomorfik bir biçim kazanmasını sağlamıştır. Felsefe ve bilimin aralarında bir sınır olmadan gelişmelerini hızlandırmıştır. Thales, Anaksimandros ya da Demokritos gibi felsefeciler, evrenin kaynağı, yapısı, gök cisimlerinin özellikleri, canlıların nasıl ortaya çıktıkları vb. konularda görüşlerini dile getirirken, kozmoloji, coğrafya, astronomi, biyoloji gibi bilim alanları içinde kalmışlardır. Felsefenin başlangıçta bilim ile iç içe gelişmesinde, felsefecilerin dinin cevap veremediği konulara akıl ve deneyi kullanarak yanıt vermeye çalışmaları etkili olmuştur denilebilir.

Felsefeciler uzun süre hem felsefe hem de farklı bilimsel disiplin alanlarında birlikte faaliyet göstermişlerdir. Bilimin disiplinlere ayrılarak farklılaşması kurumsal bir nitelik kazanmadan önce felsefecilerin zihinlerinde gerçekleşmiştir. Bu zihinsel farklılaşmayı önce Platon, daha sonra da öğrencisi Aristoteles'in bize ulaşan çalışmalarında görüyoruz. Platon yazdığı; 1) mantık, 2) metafizik, 3) fizik ve 4) psikoloji konusundaki kitaplarla zihninde dört disiplinli bir farklılaşma olduğunu ortaya koymuştur. Aristoteles'in zihnindeki farklılaşma daha ayrıntılıdır. 10 kitaplık bir seri bulunmaktadır. Bunlar; 1) fizik (doğa), 2) hayvanlar üzerine (biyoloji), 3) psikoloji, 4) Nikomakhos ahlakı, 5) Eudomos ahlakı, 6) politika, 7) Atinalıların devleti, 8) Retorik, 9) Poetika (sanat), 10) Metafizik'tir. Zaman içinde zihindeki disiplinlere ayrım kurumsallaşmış ve felsefe ve bilim ayrımı açık hale gelmiştir.[6] Bilim, din ve felsefenin ayrışması ve bilimsel disiplinlerin farklılaşması süreci Aristo kozmolojisinin yerini Kepler/ Newton kozmolojisinin almasıyla hızlanacaktır. Newton kozmolojisinde Dünyanın merkezi konumunu kaybetmesi, gök cisimlerinin kutsallıkları besleyen ideolojik konumlarını kaybetmesi anlamına geliyor, bu durum bilim din ayrışmasını hızlandırıyordu.[7]

Bu toplantının konusu dolayısıyla konuşmamın bu noktadan

6. Bu konuda bkz. *İlkçağ Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Haziran 2006.

7. Bu konuda bkz. Kemal İnan, *Teknolojik İşlevsizlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

sonra ilgimi tarih üzerinde yoğunlaştıracağım. Bilimler alanının disiplinler arasında farklılaşarak oluşumu ve gelişimi sürecinde, tarihin bir disiplin olarak yaşadığı maceranın anlatısını kurmaya çalışacağım. Bu maceranın anlatısını kurarken üç farklı soru/süreç üzerinde duracağım. İlk olarak tarihin bir disiplin olarak nasıl ortaya çıktığı ve gelişme gösterdiğini anlatmaya çalışacağım. İkinci olarak tarihin gelişmesini sürdürürken diğer disiplinlerle ilişkilerini nasıl kurduğu, bilim dünyası içinde kendisine nasıl bir yer açtığını irdeleyeceğim. Üçüncü olarak da tarihin gelişmesi sırasında, tarihle ilgili nasıl yeni alt disiplinler oluşturduğunu ele alacağım.

Tarih Bir Disiplin Olarak Nasıl Doğdu ve Gelişme Gösterdi?

Tarih yazıcılığından söz edebilmek için yazının icat edilmiş olması gerekir. Yazının Sümerliler tarafından bulunduğunu biliyoruz. Neye yazı dediğimize göre başlangıç tarihi değişmektedir. Eğer ilk yazıyı çivi yazısı olarak görüyorsak, MÖ 3000 ne kadar geriye gitmektedir. Denilebilir ki yazı icat edildikten sonra her yazı bir süre sonra bize geçmişten bir bilgi getirir hale gelmektedir. Ama yazı başlangıçta edebi metinlerin geliştirilmesi için kullanılmışlardır. Tabii bu metinlerin içinde tarihi bilgiler de bulunuyordu. Örneğin MÖ. 9. yüzyılda, sözlü gelenek içinde bir destan formunda gelişmiş bulunan İlyada ve Odysseia'yı derlemiş/yazmış olan İzmirli Şair Homeros bize geçmişten bilgi veriyordu. Ama bu bir edebiyat metniydi. Edebiyat metninin içinden farklılaşarak tarihin doğuşunu, MÖ. 5. yüzyılda Halikarnaslı Heredetos (MÖ.484-MÖ.425) ve Atinalı Thukydides'in (MÖ.460-MÖ.400) çalışmaları yarattı.

Tarihin tarihi anlatılırken genellikle, Herodotos Homeros geleneğinden kopuşu yarattı, diyerek başlatılır. Ve Herodotos *The Histories* kitabının girişinde tarihi bir araştırma yönetimi olarak ele aldığı söylenilir. Herodotos'un, tarihin amacını insan olaylarının izinin zaman içinde silinmesini engellemek olarak ortaya koyduğu, tarihin Yunan ve Yunan olmayanların başarılarının kaydını tutarken, Yunan ve Yunan olmayanların düşmanlıklarının nedenini ortaya koyacağı üzerinde durduğu belirtilir.[8] Herodotos

8. Herodotus: https://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus, (Erişim tarihi: 25.03.2019).

insan merkezli, anlatı formunda bir tarihyazımını ortaya çıkarmıştır. Olayları zaman içinde sıralarken aynı zamanda yerlerini gösteriyordu. Bir anlamda coğrafyadan farklılaşmamış metinler oluşturuyordu. Herodotos geçmişin bilgisinin kaydedilmesinin nedenini de sorguluyordu. Bu bilgi gününü yaşayanlara yardımcı olacaktı. Ahlaki derslerin alınmasını sağlayacaktı.

Herodotos'un yaptıkları konusunu, bu şekilde salt tarihe indirgemek doğru olmaz. Felsefe ve bilimin henüz yeterince farklılaşmadığı bir dönemde onun yaptıkları salt tarih disiplini açısından kavranamaz. Antik çağ metinlerinde "Historia" kavramı günümüzün "Tarih" sözcüğünden çok daha geniş bir anlama sahiptir. Soru sormak, araştırma yapmak, gözlem yoluyla bilgi edinmek, bilgi toplamak için dünyayı dolaşmak, bu sırada elde edilen nakli bilgileri kanıta dayandırmak, yapılan araştırma konusunda bir yöntem kullanmak ve sonunda elde edilen bilgilerin toplamının bir anlatımını gerçekleştirmek anlamına geliyordu. Historia'yı yapan "histör" olayın tanığı olan kişi olmaktan çok, aklını kullanarak olayları birbirine bağlayan bir kişidir.[9] Bu araştırmacı ele aldığı konuları dini değil, aklı temele alarak insani nedenlerle açıklamaya çalışacaktır.

Herodotos genel olarak dönemin olaylarını, aklı esas alarak, insani ve doğal nedenlerle açıklamasını yapan bir araştırmacıydı. Çağındaki felsefe-bilim tartışmalarının içinde yaşıyordu. Bilinen dünyanın her yerini dolaşıyordu. Bizzat kendisi görmeye çalışıyordu. Herodotos için kulaklar gözlerden daha az güvenilirdi. Herodotos'u döneminin diğer araştırmacılarından farklılaştıran, ona tarihin babası adı verilmiş olmasının nedeni, onun insan ile insana ilişkin olayları ele alıp işlemiş olmasıdır. Herodotos ele aldığı konulara ilişkin bilgileri dünyayı dolaşarak sağladığı için olaylar arası bağlantıları coğrafi bağlamıyla birlikte aktarmaktadır. Bu nedenle Herodotos'un eserinin tarih ve coğrafya disiplinleri bakımından çok farklılaşmadığı söylenebilir.

Herodotos'tan bir nesil sonra gelen Atinalı Thukyides Atinalılarla Spartalılar arasındaki Peleponnes Savaşının tarihini yazdı.[10]

---

9. Bu konuda bkz. Eyüp Çoraklı, *Antikçağda Araştırma Fikrinin Doğuşu Historia*, Alfa/Tarih, İstanbul, Şubat 2017.

10. Bu konuda bkz. Çev. Halil Demircioğlu, *Thukyidides Pleponnesos'lularla Atinalıların Savaşı, Birinci, İkinci ve Üçüncü Kitap*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Aynı zamanda, bu savaşta yeralmış bir generaldi. Bu savaşı içinden biliyordu. Bu tek eserinde konuları dağıtmamış, anlatısını zaman ve mekanda iyice sınırlamıştı. Gözlenen olaylara dayanan bir tarih yazıyordu. Tarihi olayları olduğu gibi anlatmaya çalışıyordu. Ayrıca anlatılarda olaylar arası ilişkiler kuruluyordu. Yazdığı tarihle siyasetçilere yardımcı olmayı amaçlıyordu. Temel de bir siyasal tarih yazıcısıydı. Bir anlamda bu yolla real-politiği başlatmış oluyordu.

Herodotos ve Thukyides'le başlayan bu tarihyazımı çizgisi, Roma döneminde de devam etmiştir. Lakabı Cicero olan Marcus Tillius (MÖ.106-MÖ.42), Romalı bir devlet adamı, hukukçu, felsefeci, edebiyatçı ve hatip olarak tanınıyordu. Atina'da yetişmiş bulunan Cicero, bir tarih kitabı yazmamıştı, ama tarih felsefesi yaparak tarih yazıcığı konusunda yazdıklarıyla, dönemini etkilemişti. Tarihe bir edebiyatçı ve hatip olarak yaklaşmaktadır. Ona göre şiir ve tarih yazmak için benzer bir çaba gösterilmelidir. Birinde güzelliğe ulaşmak için, diğerinde ise gerçeği ortaya çıkarmak için uğraş verilmektedir. Bir hatip olan Cicero, her hatibin tarih bilgisine sahip olması gerektiğini söylemiştir. Ona göre tarih retoriğe çok şey borçludur. Bir toplumda, insanlar arası bağın sadece toplumsal ve coğrafi bağlar olmadığını aynı zamanda tarihi bir bağ olduğunu söylemektedir. Tarihten beklentileri ahlakidir.[11]

Yunan-Roma tarihçilik yazımı MS. 4. Yüzyılda, Roma'da Hristiyanlığın hakim hale gelmesiyle nitelik değiştirmiştir. Batı ortaçağında yazılı kültür önemli ölçüde kilisenin tekelinde kaldı. Tarih, temelde dini amaçlarla Hristiyan rahipler tarafından manastırlarda yazılmaya başlamıştır. Bu tarihçiler, değişmenin farkında değillerdi. Gerçek ve gerçek dışı olanı karıştırarak kullanmaktaydılar. Kronolojilerini, Hristiyanlık inancı belirliyordu, tarihsel olaylar, Adem ve Havva ile başlıyor, kurtuluş gününe gidiyordu. Yazdıkları tarihler, olayları sıralayan kronikler olmanın ötesine geçemiyordu. Ayrıca belirlenmesi gereken bir şey yoktu, her şey tanrının iradesine bağlıydı. Yazdıkları biyografiler azizlerin, papaların, piskoposların tarihleriydi. Bu dönemin yazılan tarihleri arasında, bazı kavim tarihleri de bulunuyordu. Tabii bunları da

---

Yayınları, Ankara, 1949-1969

11. Kemal Karadayı, http://blog.milliyet.com.tr/karadayı (Erişim Tarihi: 08.03.2019).

yapan Tanrı'nın iradesiydi.[12] Bu ortaçağ dönemi hem edebiyat, hem de tarihyazımı bakımından sönük kalmıştı.

Tarihin bu sönüklüğünü atması, bir anlamda dini yaşamdan gerçek yaşama geri dönüşü Rönesans'la oldu. Rönesans'ın kendisi tarihselciliğin karşısında bir kanıt olarak görülebilir. Floransa'da 14.yüzyılda başlayan ve 15-16. yüzyılda önce İtalya'da ve daha sonra Avrupa'da yaygınlaşan Rönesans, bir anlamda yeni bir antikite yaratarak ve kapitalizmi yaratan yeni kurumsal gelişmeleri gerçekleştirerek Ortaçağdan Moderniteye geçişi sağladı.

İtalya'da Rönesans, Roma hümanizminin ve Klasik Yunan Felsefesinin keşfiyle Hiristiyanlığın insana bakış açısını sorgulanmaya başladı. Dini doğmalarla bilim üzerinde yaratılmış olan baskı gözleme ve tüme varıma dayandırılan bilgi anlayışının canlanmasıyla etkisini büyük ölçüde yitirdi. Antik dönemin araştırmacılarının öğrenmek için gezerek görmesi eğilimi, Rönesans döneminde yeniden canlandı. Rönesans, bir coğrafi keşifler çağı oldu. Artık Dünya, Asya, Afrika ve Avrupa ile sınırlı olmaktan çıktı. Amerika keşfedildi, Dünya'nın tümü bilinir hale geldi. Keşifler yalnız coğrafik bilginin artışını ortaya çıkarmadı, aynı zamanda kapital birikim sürecini değiştirerek merkantalist kapitalizmin gelişmesine yol açtı.

Rönesans her alanda bilgili ve hünerli (polymath) "Rönesans insanı"nı ortaya çıkardı. Bu "Rönesans insanı" Leonardo da Vinci ve Michalengelo örneklerinde sanat dâhileri haline geliyordu.

Rönesansta yaşanan eski Yunanca ve Arapçadan yapılan çevirilerle antikiteyi kavramaya çalışan Rönesans düşünürleri sözcüklerin anlamlarının zaman içinde değiştiğini fark ettiler. Eski metinleri gözden geçiren, çözümleyen, eleştirel baskılarını gerçekleştirirken "*tarihsel filolojiyi*" de başlatmış oldular.

16.yüzyılda kapital birikim sürecini etkileyen kurumsal gelişmeler, hukuk ve kurumlar tarihinin ortaya çıkışını da sağlamış oldu.

Dönemin tarih alanındaki en önemli temsilcisi Niccolo Machievelli (1469-1527) olmuştur. Makyavelli, diplomat, politikacı, hümanist, felsefeci, tarihçi, şair olan bir Rönesans insanıdır. Onu önemli kılan bir siyasal felsefe eseri olan Prens (De Principathus)

12. Özlem Genç, Ortaçağ-Avrupasında Tarih Yazımı Çerçevesinde Paul The Deacon ve Lombardların Tarihi Eseri, *Tarih Okulu*, Sayı: IX, Eylül Aralık 2011, ss. 53-73.

olmuştur. Prensliğin yönetimi hakkında önerdiği yaklaşım günümüz siyasetçilerini de etkilemektedir. Machievelli'nin yazdıkları Katolik doktrinle çelişiyordu. Olması gerekenden, çok olmakta olanı anlatıyordu. Makyavelli felsefeyle uğraşırken, diplomat ve tarihçi olarak çalışıyordu. Görevi dolayısıyla tarih de yazıyordu. 1525'de yazdığı Floransa Öyküleri (Istorie Florantine) eski kroniklerden çok farklıydı.

16. yüzyılda, Avrupa'da Reformasyon hareketi gelişmeye başladı. Rönesans'ın geliştirdiği entelektüel ortam içinde Katolik kilisesinin gücü ve doğmaları sorgulanmaya başladı. Yükselen monarşiler gelişen burjuvazi, kilise mensupları ile kentliler ve köylüler Papa'nın gücüne karşı çıkmaya başladı. Almanya'da Martin Luther, 1517'de Katolikliği eleştiren 95 maddelik tezini Wittenberg Üniversitesi'nin kapısına astıktan sonra Protestan Kilisesi'ne giden yol açılmış oldu. Batı kilisesi ikiye bölündü. Din devlet ilişkisinin yeniden yapılanması kolay olmadı. 16. yüzyılda köylü isyanları ve 30 yıl süren mezhep savaşları yaşandı. Reformasyon sonrasında din devlet ilişkileri yeniden tanımlanarak "laikliğe" giden yol açılmış oldu. Gelişen yeni kiliseler, artık ulusal kiliseler olma niteliğine sahipti.[13]

Reformasyon sırasında Protestanlar, Papalığın hak ve iddialarına karşı çıkarken, tarihsel kanıtlara başvuruyorlardı. Bunun sonucu Hristiyanlık tarihinin kutsal iradeye dayanılarak değil, bir olaylar dizisi olarak yazılması gerektiği kabul edildi.

Rönesans ve Reformasyon sonrası, 17 ve 18'inci yüzyılda Tanrı, insan, akıl ve doğa ilişkileri konusunda ulaşılan yeni bakış açıları "Aydınlanmayı" yarattı. İnsanın kaderini Tanrı'nın elinden insanın kendi eline bıraktı. Bunun sonucunda bilim sanat, siyaset ve felsefe alanında bir devrim yaratıldı. Bu dönemin felsefecileri evrenin akılla kavranabileceğini bu yolla insanın özgürlüğe, bilgiye ve mutluluğa ulaşabileceğini savunuyorlardı. Bilimsel devrim Galileo Galiei (1564-1642) ile başladı. Isaac Newton (1642-1727) ile en üst noktasına ulaştı. Modern bilim, yeni kurulan bilim akademilerinde gelişmeye başladı. Bilimsel yayının ilk örnekleri akademilerin dergilerinde ortaya çıkmıştır. Kilisenin denetimindeki üniversiteler tutuculuğun mekanları olmayı sürdürüyordu.

---

13. Bu konuda bkz. Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*,Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2006, ss.226-280.

Her şeyin akılla temellendirilmeye başlaması Tanrı'ya bakışı da değiştirdi. Tanrı da akılla temellendirilmeye başlayınca Aydınlanmanın felsefecileri, vahiyle temellendirilen Tanrı anlayışının karşısında "Yaradancılık" (Deizm) inancını ileri sürmeye başladılar. Bu düşüncenin en etkili savunucusu Voltaire (1694-1778) olmuştur.

Bilim ve felsefe düşüncesinde daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak önemde değişmeler yaşanırken, tarihin gelişimi çok parlak olmadı. Bunda 17. yüzyılın siyasal koşulları içinde güçlenen monarşilerin kendilerinin hoşuna gitmeyen tarihyazımını engellemeleri ve Aydınlamacıların akla uygun olmayan her şeyi reddetmelerinin rolü vardı. Tarihyazımında olan gelişmeler, kilise çevreleriyle sınırlı kaldı.

İtalyan siyaset felsefecisi Giovanni Giambattista Vico (1668-1744), tarih, tarih yazıcılığı ve kültür hakkında yeni bir başlangıç oluşturuyordu. 1725'de yayınlanan *Yeni Bilimin İlkeleri* onun temel eseriydi. İnsanlığın gelişmesini; 1) teokratik dönem, 2) kahramanlar dönemi, 3) medeniyet dönemi diye üçe ayırıyordu. Tarihin zamanının akışında sonsuz olarak tekrarlanan döngüselliği yaratanın tanrısal gücün eylem olduğunu ileri sürüyordu. Bu kitabında temelde insanlar dünyasında dinin işlevi üzerinde akıl yürütüyordu. Kutsal olan şeyleri, insan ve siyaset açısından yeniden yorumluyordu. Bunu yaparken pagan antikitenin şiirsel teolojisini yeniden gün yüzüne çıkarıyordu. Bu yolla da insanlar dünyası üzerinde akıl yürütürken ilahi olanın belirleyiciliği konusunda bir esneklik yaratılmış oluyordu. Vico'ya göre toplumlarda gelişme olurken, insanları, dilleri de, mitolojileri de, folklorları da değişiyordu.

17. yüzyılda araştırmaya meraklı din adamları bazı Katolik manastırlarında tarihçiliği geliştirdiler. Bir Fransız keşiş Jean Mabillon (1632-1707), 1681'de yazdığı *De re diplometica* eseriyle, el yazısıyla yazılmış metinlerin tarihlendirilmesi yöntemini geliştirerek, Ortaçağ Latince *Paleografyasının* kurucusu oldu. Fransa'da Meaux'da piskoposluk yapmış olan Jaques-Bénigne Bossuet (1627-1704), 1681 yılında dünyanın kuruluşundan Şarlman İmparatorluğuna kadar (MS.800) dönemi kapsayan bir dünya tarihini yazmaya girişti. *Dünya Tarihi Üzerine Konuşmalar*'da evrensel bir tarihin oluşumu için tanrının ilahi takdirinin gerekliliği üzerinde

durulduktan sonra, bu tarihin akışı Tanrı ile Şeytan savaşı olarak kurgulanıyordu.

Tarihte büyük atılımlar 19.yüzyılda geldi. Bunda Fransız Devrimi'nin büyük etkisi vardı. Feodalizmin kurumsal yapısı ne yükselen burjuvazinin kapital birikiminin önünün açılmasına ne de J. J. Russo, Voltaire, Montesque gibi Aydınlanma felsefecilerini özgürlük taleplerine yanıt veriyordu. 1789 yılındaki gerçekleşen Fransız Devrimi'nin bu sorunları aşmak için getirdiği, "ulus", "ulus devlet", "yurttaş" kavramları ve "özgürlük", eşitlik", "dayanışma" ilkelerinin uygulanması, bir anlamda tarihin kaderini değiştirdi. Yurttaşlık eğitiminin örgütlenmeye başlaması ve ulus bilincinin yaratılması, orta eğitiminde tarih ve coğrafya derslerinin verilmeye başlamasıyla geçmişte daha çok yöneticilere ve elitlere yönelmiş olan tarih ve coğrafya kitlelere seslenmeye ve ulus bilincine sahip yurttaşların yetiştirilmesinde araçsal bir işlev yüklenmiştir.

Fransız Devrimi sonrasında, Napolyon'un Avrupa monarşilerine karşı açtığı savaşlar sırasında Prusya ordularının uğradığı kayıplar, Alman ulusalcılığının gelişmesi için uygun bir ortam yarattı. Aydınlanma, Fransız hegemonyasının bir sembolü olarak görülüyordu. Johann Gottfried Herder (1744-1803) Aydınlanmaya tepki olarak *Bir Başka Tarih Felsefesi*'ni yazdı. Aydınlanmacıların evrenselci yaklaşımlarını eleştirerek, her kültürün tekil karakteri ve anlamının, insanlığın zenginliğine katkı yapacağını düşünüyordu. Ulusalcılığa ve yurtseverliği çok önemsiyordu. Yurtseverlik ruhunu kaybedenin kendisini de kaybedeceğini düşünüyordu. Bir ulusun yaratılması için dil ve kültürel bağlar gerekli görüyordu. Tarih de yurtseverliğin oluşması için bir araç olarak görüyordu. Kendi ulusalcı projesinin meşruiyetini ise halkın geleneklerinde ve folklorda buluyordu. [14]

Bu dönemde Almanya, çok sayıda bağımsız, kent ve devletten oluşuyordu. Napolyon'a karşı direnebilmek için bir araya geldiler. 1810'da Wilhem von Humbold'un kurucusu olduğu Berlin Üniversitesi Alman ulusalcılığının serpildiği bir yer oldu. Bu üniversitede araştırma ve eğitim bütünleşik olarak yer alıyordu. Başlangıçta hukuk, tıp, teoloji ve felsefe fakülteleri bulunan bu

14. Fraçois Cadıou, Clarisse Coulomb Anne Lemonde, Yves Santamaria, *Tarih Nasıl Yapılır?*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.90-91.

üniversitede, Alexandre von Humbold'un önerisiyle kimya, fizik ve matematik eğitimi de yer almaya başladı. 1825'de Leopold von Ranke (1795-1886) Berlin Üniversitesine Tarih Profesörü olarak davet edildi. Yeni Alman Tarihçilik Okulunun gelişmesini sağladı. Ranke bir tarihselciydi (historicist). Sosyal ve kültürel olayların, tarih tarafından belirlendiğini kabul ediyordu. Tarihyazımını nesnelleştirilmeye çalışıyordu. Tarihyazımında başka tarihçilerin yazdığı metinlere güvenmiyordu. Birincil kaynaklara başvurulmasını gerekli görüyordu. Kurduğu anlatılarda başkalarını söylediklerine, eğer göz şahadetine dayanıyorsa yer veriyordu. Tarihin yargı geliştirmesine ve yaşayanlara yol göstermeye çalışmasına karşıydı. Ona göre tarihçi, "sadece gerçek olanın ne olduğunu anlayarak, olanın ne olduğunu anlatacaktı". Tarih yazmanın üç koşulu olduğunu söylüyordu; 1) halka ilişkin sağlam bir kavrayışı olacaktı, 2) cesaret sahibi bulunacaktı, 3) namuslu kalacaktı. İyi bir tarihçinin birikim sahibi olmasına olanak verecek bir yaşta olmasına inanıyordu. Ona göre tarihçi genel olandan özele geçmeye çalışmamalıydı, dikkatli olmak koşuluyla özel olanlardan genele gidilebilirdi. Nesnel bir tarih yazabilmek bakımından yüksek bir duyarlılığı olan Ranke, Prusya devletinin siyasetini kayırmaktan kurtulamıyordu.

Alman tarihçileri tarihyazımında yöntemdeki duyarlılıklarıyla, dünya tarih yazıcılığını neopozitivist ve deneyselci bir çizgiye çekerken, kendileri ulusalcılık çizgisinin dışına çıkamıyordu. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında Gustav von Schmoller'in başını çektiği Tarihsel İktisat Okulu, Bismark Devleti'ni övüyordu.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra nesnel bir tarih yazıcılığının olanaksız olduğu konusunda tarihçiler arasında bir oydaşma gerçekleşince, yeni, kendi kendini sorgulayan (refleksive) bir tarihyazımı gelişmeye başladı.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında, bilim dünyasında hakim olan paradigma neopozitivizmdi. Hem doğa bilimleri hem de nomotetik sosyal bilimlerde, evrensel geçerlilik iddiası taşıyan önermeler, neopozitivist bir metodolojiyle elde edilmeye çalışılıyordu. Oysa coğrafya ve tarih gibi idiographic bilgi alanlarında, yirminci yüzyılın başında Neo-Kantist bir paradigma yükselmeye başlamıştı.[15]

15. Ali Boratav, (Der.), *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Alan Yayıncılık, İstanbul,1985.

Coğrafya alanında Fransa'da Vidal de la Blache (1845-1918), Almanya'da Alfred Hettner (1859-1941) bölgesel coğrafya alanında bölgeyi iç bağlantıları yüksek bir bütünlük olarak görüyordu. Bu nedenle bir bölgenin tanımlanmasında, bölgenin coğrafi nitelikleri ve insan etkinlikleri hakkında çok yönlü bilgilenme sonrasında bu bütünlüğün hangi niteliklerin etkileşimiyle oluştuğuna ilişkin bir sentezle belirliyorlardı. Coğrafyadaki bu gelişme Almanya'da Ranke çizgisi, neopozitivist tarihçiliğin karşısında Neo- Kantist bir alternatif paradigmanın gelişmesine yol açmadı. Ama Fransa'da Vidal de la Blache'den etkilenen Lucien Febvre (1878-1956) ve Marc Bloch (1886-1944) 1929 yılında *Annales d'histoire Economique et Sociale* dergisini yayınlayarak Neo-Kantist bir tarihyazımı çizgisinin oluşmasını başlattı. Siyasal ve olaylar tarihi karşısında yer aldılar. Bu kurucular, tarih alanında siyasal tarihin hakimiyetini önemli ölçüde kırdılar. Annales'ciler siyasal olaylar üzerinde yoğunlaşan tarihselci bir anlatı karşısında insanların sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin analitik çözümlemesine önem veren analitik bir anlatı kurmaya çalışıyorlardı. Tarihyazımında hem konusunda hem de anlatı biçiminde yaratığı değişiklik, tarih dışındaki toplum bilimlerini tarih alanına çekti. Annals'ın başlatıcısı olan Febvre'ye göre, içinde ekonominin ve coğrafyanın olmadığı bir tarih kitabı çağdaş değildi. Febvre tarihi, sadece geçmişin değil, aynı zamanda bugünün incelemesi olarak görüyordu. Tarih, toplumsal gerçekliğin tümünü açıklamalıydı. Tarih, sadece coğrafya ve ekonomiyle yetinemezdi. Sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve dilbilim alanıyla sıkı işbirliği içinde olmalıydı. Tarih, onlara göre insanların oluşturduğu toplumların sürekli olan değişimini inceleyen bir kapsama sahip olmalıdır.

Annales Okulu'nun etkisi, Fernand Braudel'in (1902-1985) İkinci Dünya Savaşı sonrasında *II. Felippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* kitabını yazması sonrasında arttı. Peter Burke, bu kitabın tarihte mekanın öneminin kavranması bakımından en önemli katkıyı yaptığını düşünmektedir. Braudel'in bu çalışmasını bir tarihten çok, bir tarihi coğrafya olarak görmek daha doğru olacaktır. Fransızlar, teori ve holizm geleneği doğrultusunda, şeyleri her zaman bir bütün olarak görerek, ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel tarihi bir total tarih olarak yazmak istiyordu.

Braudel'in, tarihinin ayırıcı bir özelliği "total tarihini", "long

duree" analizlerle ilişkilendirmesidir. Bu onu, niceliksel tekniklere de açık hale getiriyordu. 1968 öğrenci hareketleri sonrasında Annales'ciler kültür tarihine/çalışmalarına öncelik veren bir döneme girdiler. Bu dönemde tarihin antropolojiyle ilişkisi ön plana geçti. Günümüzde artık ayrı bir Annales'ci tarihçi grubu yoktur. Tarih yazıcılığının post modernist gelişmesi içinde erimiştir.

Annales'ci tarihyazımı paradigması, yirminci yüzyıl tarih yazıcılığını etkilemiştir. Tarihyazımı Annals'cılardan sonra aynı kalmamıştır. Burke'in belirttiği üzere bu paradigma, genel bir nitelik taşısa da daha çok Avrupa'nın 1500-1800 yılları arasındaki tarihi için uygulanmıştır. Annales'cilerin, disiplinlerarası çalışmalarının etkileri sadece tarih disiplini içinde kalmamış, diğer insan bilimlerini de etkilemiştir. Bu disiplinlerarası işbirliği 60 yıl boyunca toplum bilimleri tarihinde eşi bulunmayan bir yoğunlukta gerçekleşmiştir.[16]

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde tarih yazıcılığı yeni bir gelişmeyle karşılaştı. Fenemoloji, post yapısalcılık, linguistik, eleştirel kuram ve neo-pragmatizm gibi alanlarda yaşanan gelişmeler karşısında modernizmde (neo-pozitivist, neo-Kantist) yaşanan aşınmalar sonrasında post modernist tarih yazıcılığı gelişmeye başladı. Postmodernist tarihçiler modernist tarihçilerin gerçekliğe ilişkin kuramına karşı çıkıyorlardı. Geçmişte bir gerçeklik vardır, ama geçip gitmiştir. Bu nedenle bir tarihçinin geçmişe ilişkin betimlemesinin geçmişe bakılarak sınanmasına olanak yoktur. Dolayısıyla tarihçinin elinde sadece dille yapılan betimlemeleri kayda geçirmiş metinler vardır. Metinden başka bir şey yoktur.[17]

Modernist tarihçiler, bu metinlerin bize geçmişi olduğu gibi kurma olanağı sağladığını kabul etmektedir. Postyapısalcılar, metinlere bakış konusunda önemli gelişmeler sağlamıştır. Metinler yazılmış, bitirilmiş ve değişmelere göre kapatılmış metinler değildir. Metinlerin anlamı, metinler arası etkileşimlerle belirlenmektedir. Her yazılan yeni metin geçmişte yazılmış metnin de anlamına müdahale etmiş olmaktadır. Ayrıca tarih yazıcıları ise metinlerini yazarken kendi konumundan etkilenmektedir. Postmodernistler geçmişte bir gerçekliğin var olduğunu, ama günümüzde onu dil

16. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, Doğu Batı, Ankara, 2002.

17. Serpil (Tunç) Opperman, *Postmodern Tarih Kuramı*, Evin Yayıncılık, Ankara, 1999.

aracılığıyla yansıtamadığımız (represantation) için yapılandırmacı anlayışla onu oluşturduğumuzu söylemektedir.[18]

Postmodernist tarihin başlatıcısı sayılan Hayden White (1928-2018) [19], tarihin anlatı formunda yazılmasını tavsiye etmektedir. Çünkü, ancak bu formda anlamlılık kazanacağını düşünmektedir. Ona göre tarihyazımı, değişik bakımlardan edebiyattan etkilenmektedir. Bunların en önemlisi anlamı oluşturmak için anlatı formunu kullanmasıdır. Bir başka kurucu olan Keith Jenkins (1943)[20] de tarihçinin ürününün bir öykü olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir. Ama bu öykü ortak tarihsel kanıtlarla sınırlanmalıdır. Bu tarih yazılırken kullanılan dil, düz anlamlara hapsolmayacak, yan anlamlara çağrışımlara da yer verecektir. Bu da anlamlarının sürekli olarak değişebilirliğini artıracaktır.

Postmodernist tarihyazımı içinde büyük anlatılara (grand narratives) yer yoktur. İndirgemeci toptancı yaklaşımlara başvurmazlar. Posmodernist tarih daha küçük anlatılara bölünme eğilimine sahiptir. Bu da postmodern tarihçilerin mikro tarihler yazma eğilimini yükseltmektedir. Mikro tarihlerin yazılabilmesi çok değişik nitelikteki kaynakların birarada kullanılmasını gerektirmektedir. Çoğu kez sözlü tarih yöntemlerine başvurulur. Bu yolla postmodernist tarihçiler modernist tarihçilerin dile getiremedikleri, kıyıya ittikleri konuları gündeme getirmektedirler. Aslında sözlü tarih ve mikro tarihler, modernist tarihçilerce de kullanılır. Bu konuda modernist ve postmodernist tarihçileri ayıran temel farklılık, modernist tarihçinin mikro tarihi mutlaka tarihsel bağlamı içine oturtmaya çalışacak olmasıdır. Onun mikro tarihi araştırması genel bağlama ilişkin bir yeni kanıt elde etmek anlamına gelirken, post modernist tarihçi genel bağlamla olan göbek bağını koparark, ilgilerini sadece tekil olana yöneltmiş olmalarıdır.[21]

Modernizm karşısında postmodernizmin oluşumu tarih ala-

---

18. Kaya Yılmaz, Postmodernist Tarih Yaklaşımı, Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, Temmuz 2013/II, ss.197-209.

19. Hayden White, Metahistory: *The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1973.

20. Keith Jenkins, *Rethinking History*, Routledge, London, 1991.

21. Sigudur Gylfi Magnusson, "The Sngularization of History: Social History and Micro History within the Postmodern State of Knowledge", *Journal of Social History*, Vol.36, No.3, Spring 2003, ss.701-735.

nında da yankısını buldu. Ve postmodernist bir tarihçilik gelişti. Ama bu tarihçiliğin tarihçiler bakımından çok yaygın olarak benimsendiğini söylemek zordur. Tarih yazıcıları arasında modernist eğilimler hala çok canlıdır.

Tarih Gelişmesini Sürdürürken Diğer Disiplinlerle İlişkilerini Nasıl Kurdu ve Bilim Dünyası İçinde Kendisine Nasıl Bir Yer Açtı?

Tarihin gelişmesini sürdürürken disiplinlerarası ilişkilerinin nasıl geliştiğini anlatabilmek için öncelikle disiplinlerarası ilişkinin nasıl tanımlanabileceği konusunda açıklığa kavuşmak gerekiyor. *Disiplinlerarası ilişki denildiğinde bir konunun araştırılmasında, bir sorunun çözülmesi için geliştirilen eylemlerde iki ya da daha fazla farklı disiplinde yapılmış çalışmanın bilgisinin kombine edilmesi anlaşılıyor.* Ama bu tanımın açık edilmemiş bazı temel varsayımları bulunmaktadır. Bu varsayımlar; söz konusu disiplinlerden her birinin, kurumsal olarak yerleşik olduğu, disiplinin sınırlarının iyi çizilmiş bulunması, yani ele aldığı konuların, kullandığı değişkenlerin ve ontolojik, epistemolojik kabullerinin belirlenmiş olması, ayrıca bu alanda çalışanların kendilerini disiplinlerine adamış bulunmalarıdır. Disiplinlerarası ilişkiden söz edebilmek için böyle bir disiplinler arası farklılaşmanın bulunduğu bir bilim dünyasında yaşıyor olmak gerekir.[22]

Eğer disiplinlerarası sınırlar açık olarak çizilmemiş ise bir konuda çalışırken kullanılan bilginin disipliner aidiyeti konusunda bir iddiada bulunamaz. Örneğin Herodotos'un tarihyazımı konusunda kurduğu anlatılar konusunda böyle bir durum söz konusudur. Bu aşamada bilim daha farklılaşmamış bir biçimde amalgam halinde bulunuyordu. Her iki bilginin de bir birine ihtiyacı vardı. Farklılaşmanın derinleşmesi hızla gerçekleşemiyordu.

Ama Hristiyanlığın gelişmesiyle kilise denetimindeki üniversitede teolojinin bir hakim disiplin haline gelmesiyle, tarih alanında olan gelişmeleri disiplinlerarası bir gelişme olarak düşünmek mümkün müdür? Burada iki disiplin arasında etkileşimi, kanımca disiplinlerarası bir ele alış olarak düşünmek doğru olmaz. Bu durumda bir disiplinin diğerini ideolojik olarak distorsiyona uğ-

22. A.F.Repko, *Interdisciplinary Research: Process and Theory*, Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 2008.

ratması söz konusudur. Tarihin tarihini kısaca gözden geçirirken gördüğümüz üzere böyle bir ilişki tarihi geliştirmekten çok geriletmiştir.

Aydınlanma döneminin Kantçı felsefecilerinden Wilhelm Windelband bilimleri "nomotetik" ve "idiografik" bilimler diye ikiye ayırmış olması disiplinlerarası yaklaşımın farklı türleri olduğunu ileri sürmemize olanak vermektedir. Nomotetik sözcüğü eski Yunan dilinde her zaman ve her yerde geçerli olanları kastederek kullanılmaktadır. Doğa bilimleri bu tür bilimlerdir. Toplum bilim alanlarında ise ekonomi ve sosyoloji bu tür bilimlerdendir. Nomotetik bilimlerde niceliksel ve nesnel temsile dayanan pozitivistik yaklaşımlar hakim durumdadır.

"İdiografik" sözcüğü ise eski Yunan dilindeki "idios" sözcüğünden gelmektedir. Anlamı "kendi" ya da "özel" anlamındadır. İdiografik olan bilimler genellikleri değil, farklılıkları, tek olanı ortaya koymaya çalışmaktadır. İdiografik bilimler, olumsal olan, tek olan, çoğu kez kültürel ve öznel fenomenler üzerinde durmaktadır. İdiografik bilimlerin kurduğu anlatılar, tek olan olaylar sıralamasını kurgulamaya çalışmaktadırlar. Tarih ve coğrafya idiografik bilimlerin en bilinen örnekleridir. Gerek tarih, gerek coğrafya olsun çok kapsayıcı bilim alanlarıdır. Tarihin alanı tüm zamanlardaki tüm olayları kapsamı içine almaktadır. Coğrafya ise dünya mekanı içinde tüm farklılıkları kapsamaktadır.[23]

Gerek coğrafya, gerek tarih olsun temelde idioğrafik bilim alanları olmuşlardır. Ama hem coğrafya, hem de tarih alanında zaman zaman nomothetic ya da nesnel temsile dayalı bir bilim olma yaklaşımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan Tarih alanında Ranke'nin nesnel (objective) siyasal tarih yazma çabasını ele alalım. Önerdiği tarih, nesnel olarak saptanmış olayların gelişimini anlatısal formda kurgulayacaktır. Bu kurgu için de olayların/olguların kanıtlara dayalı olarak saptanması için tarihin diğer disiplinlerle kurduğu ilişki diğer idioğrafik disiplinlerle yeterli bilgi sağlamak için kurulacaktır. Ama bu kurgu içinde nedensel/olumsal açıklamalara yer verebilmek isteniyorsa başvurulması gereken alanlar nometetik disiplinler olacaktır.

---

23. Anja Kervanto Nevanlinna, "Multidisciplinary History – Historic Historical Engagal Engagement", *International Economic History Conference*, Helsinki, 21-25 August 2006, Session 120.

Neo-Kantist bir çizgide Annals'cıların yaptığı gibi idiografik bir tarih yazılacaksa, kapsamlı (comprehensive) bir tarih ve coğrafya bilgisinden yararlanılacaktır. Bu durumda artık disiplinlerarası olmaktan çok, çok disiplinli bir araştırma söz konusudur. İdiografik olan tek bir durumun tam ve derinliğine kavrayışını/betimlemesini ortaya koyacaktır.[24] Bu tam betimleme amacı çok sayıda disiplinin bilgisini bir araya getirmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Eğer bu diğer bölgelerden farklı yani tek olan bir bölgenin tarihi coğrafyasında bu farklılığı yaratan bir bütünlük bulunduğunu ve bu bütünlüğü kavrayabilmek için bir sentez yapma gereği duyulduğunda tabii nomotetik disiplinlerin bilgileri de kullanılacaktır.

Tarihin bilim dünyasında kendisine nasıl yer açtığını anlatırken, genellikle tarihin diğer bilimlerle kurduğu aldı verdi türü ilişkiler üzerinde durduk. Bu ayrı ve bilim dünyası içinde statüsü kabul görmüş eşit nitelikteki disiplinler arası ilişkiler ele alınır. Oysa Pierre Bourdieu'nun tarihe bakışı bunun ötesine geçmektedir. Bourdieu sosyal bilimler alanında tarihsel bilimlere özel bir yer vermektedir. Ona göre bir sosyal bilimin saptırılmamış olması için tarihsel olarak yazılması gerekmektedir.[25]

Bourdieu gerçekliğin saptırılmamış bir temsilinin olanaklı olduğunu düşünmektedir. O, gerçeğin saptanması konusunda rafine entelektüel yollara başvurulmasına kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu tür rafinasyonun gerçeğin toplumsal inkârına yol açtığını düşünmektedir. Bu gerçeğe ulaşmak için gözlem, doğrudan görüşme, istatistik bilgileri kullanmak gibi basit görgül saptamaları yeterli bulmaktadır. Bourdieu, tüm sapmaların bilinçli olarak yapıldığını, bunun panzehirinin ise bilinç dışı olan tarihte aranması gerektiğini söylemektedir.

Bourdieu, yaşanan sapmanın kaynağını felsefede görmektedir. Felsefenin dünya dışılık pozisyonu bulunduğu iddiasına karşı çıkıyor. Felsefi söylemin her türlü toplumsal belirlenime indirgenemeyeceği iddiasını kabul etmiyor. Ayrıca Aydınlanmada evrensel

---

24. D. N. Livingstone and R.T. Harrisson, "Immmanuel Kant, Subjectivizm and Human Geography: A Preliminary Investigation, *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol.6, No.3, 1981, ss.359-374.

25. Pierre Bourdieu, *Akademik Aklın Eleştirisi (Paskalca Düşünme Çabaları)*, Metis Yayınları, İstanbul, Şubat 2016.

geçerliliği olanın icadının eğitimin sınıflarda gerçeklerden kopuk olarak yapılmasıyla bir araya geldiğinde skolastik sapmayı kolaylaştırdığını söylemektedir. Bourdieu, aklın herşeyin ötesinde bir ayrıcalık kazanmasına, rasyonalizsyonla evrenseleştirmeye meşruluk kazanmasına karşıdır. Bunun gerisinde bir tahakküm altına alış bulunduğunu fark etmektedir.

Bu skolastik sapma/mutlaklaştırma için Bourdieu, iki karşı pozisyon önermektedir. Bunlardan birincisi düşünümselliktir (reflexive). Düşünümsellik, özneyi kendisine bahşettiği ayrıcalıktan mahrum etmektedir. Onu nesnelleştirmekte, bilgi nesnesi haline getirmektedir. Aşkınsı bir özne, yerini tarihe ve topluma bırakmaktadır. Bu yolla pratik ve kuramsal mantığın yeniden kurulması olanaklı hale gelmektedir. İkinci pozisyon ise bilimsel ve ahlaki aklın tarihselliğini kabul etmektir. Ona göre özlerin analiziyle uğraşmak yerine, tarihsel analizi gerçekleştirmek gerekir. Tarihselleştirme, Platoncu idealar dünyasının özerkliği yanılsamasından bizi kurtaracaktır. Tarihsel bilimler, tarih aşırı ve kişi aşırı bir aklın aşkınlığı yanılsamasını yerle bir etmektedirler.

Bourdieu'nun önerdiği yalnız tarih disiplinine ilişkin bir öneri değildir. Tüm sosyal bilimler alanının dönüştürülerek tarihselleştirilmesini önermektedir. Sosyal disiplinlerin tümünü kesen bir öneridir. Ona göre aklın radikal tarihselliğini koşulsuz kabul eden ve sürekli tarihselleştirme sınavıyla güçlenmiş sosyal bilimler, tarihsel bir rasyonalizmin ya da rasyonalist tarihselliğin en emin yardımcısı haline gelebilecektir.

Bourdieu sosyal bilimlerin tümünü saptırılmaktan korumak için tümüne birden yaklaşım olarak tarihselliği öneriyor. Bunu bir disiplinler arası ilişki önerisi olarak görmekten çok bir transdisipliner bir öneri olarak görmek doğru olur. Transdisipliner bir araştırma stratejisi, çok sayıda disiplini kesen bütünlükçü bir yöntem önermektedir.[26] Bu tür araştırmalar değişik disiplinlerin birarada çalışarak yeni bir kavramsal ve metodolojik yenilik önererek, tüm disiplinlerin ortak bir probleminin aşılması yolunu bulmaya çalışmaktadır. Bourdieu'nun önerisinde aşılmaya çalışılan ortak problem gerçekliğin saptırılmamış bir temsilini sağlamaktır.

Bu noktada karışıklığa yol açmamak için Popper'in *Tarihsicili-*

26. Basarab Nicolescu, Atila Ertas (Eds.), Transdisciplinary Theory and Practice, The Atlas Publishing, USA 2013.

ğin Sefaleti (The Poverty of Historicism) kitabında[27] aldığı tavır ile Bourdieu'nün tüm sosyal bilimlerin tarihselleştirilmesi konusundaki yaklaşımlardaki tavırlarını karşılaştırarak, yanlış anlamaların doğmasını önlemek gerekir. İlk bakışta bu iki vaziyet alış, çelişir gibi görünmektedir. Ama gerçekte, böyle bir çelişki yoktur. Popper'in reddettiği tarihsiciliktir. Tarihten doğa bilimlerinde olduğu gibi deterministik kestirimler yapacak yasalar çıkarılabileceği iddiasını reddetmektedir. Bourdieu ise yalnız tarihte değil tüm sosyal bilim alanlarında deterministik yasa arayışlarına karşı çıkmakta, tüm sosyal bilim disiplinlerinde olumsal bir tarihselliği savunmaktadır. İkisi arasında bir çelişkinin olduğu söylenemez.

Bu noktaya kadar disiplinlerarasılık problemini, modernist bir anlayış içinde kalarak ele almaya çalıştık. Şimdi de 1980'ler sonrasında gelişen postmodernist tarihyazımında disiplinlerarası pratiklerin ne olduğunu sorgulamaya başlayabiliriz. 1980'ler öncesinde Annals'cıların etkisiyle yayılan sosyal tarih karşısında, kültürel tarih yükselmeye başladı. Tarih belli konular etrafında iç tutarlılığı yüksek bir ulus devlet merkezli bir disiplin olmaktan çıkarak, yaşamın her alanını kapsayacak ve her ölçeğini ele alabilecek biçimde bir dağılma göstermeye başladı. Meta anlatılardan uzaklaşıldı. Tekilliklerin kavranması ön plana geçti.

Postmodern tarih yazıcılığında yol alınmaya başlanması sonucunda, daha önce de belirttiğimiz üzere geçmişin nesnel kanıtlarla yeniden kurulmasının olanaksızlığı, geçmişin ancak metinlerin yorumlarına dayanarak tahayyül edilebileceği kabul edilince, tarih metinleri modernist dönemde olduğu gibi bilimsel bir eleştiriye değil, artık edebi metinler gibi kritik edilmeye başlandı. Bu durumda disiplinlerarası tarih kavramı da anlamlılığını yitirmiş oldu. Tabii postmodern tarih yazıcıları da metinlerini yazarken çok değişik disiplinlerden gelen bilgilerden yararlanmaktadır. Ama artık tarih yazısı kritikleri, bu bilginin kaynağının hangi disiplin olduğuyla çok ilgilenmemektedirler. Bir edebiyat kritiği bir romanı eleştirirken nasıl onun disiplinler arası olup olmadığından söz etmiyorsa, artık tarih kritikleri de disiplinlerarasılığı vurgulamamaktadırlar.

---

27. Türkçe'deki ilk çeviri baskı: Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985. Daha sonrasında *Tarihsiciliğin Sefaleti* şeklinde, doğru bir adlandırmayla, Plato Film Yayınları tarafından 2003 yılında yayınlanmıştır (Ed.).

Tarih Bir Bilimsel Disiplin Olarak Gelişirken, Tarih Yazıcılığının Yararlanacağı Yeni Alt Disiplinleri Oluşturuyor

Tarih yazıcılığının disiplinlerarası olma öyküsünü anlatırken, felsefe, coğrafya, antropoloji, sosyoloji, ekonomi, dilbilim, psikoloji, gibi ana disiplinler üzerinde durmuştuk. Ama tarih yazıcısının, anlatısını kullandığı kanıtlara/belgelere geçerlilik kazandıracak, alt bilim disiplinlerin oluşumu üzerinde durmamıştık. Tarihin bilimsel disiplinlerle olan ilişkisini incelerken, gelişmesine yol açtığı alt disiplinleri ihmal etmemek gerekir. Bunların ilklerinden biri arkeolojidir. Toprak altındaki ve deniz dibindeki kalıntı, eşya ve belgeleri, özel yöntemleriyle ortaya çıkarmaktadır. İlk kazılar 15-16 yüzyılda İtalya'da yapılmıştır. Bu alan bir alt dal olarak arkeometrinin gelişmesine yol açmıştır. Arkeolojinin buluntularını, fizik ve kimyanın tekniklerinden yararlanarak, yaşını saptar, tarihlemesini yapar.

Tarihyazımıyla doğrudan ilgili olan bir alan paleografyadır. Eski uygarlıkların yazılarını incelerek, onların okunmasını sağlayan bir bilim alanıdır. Bu uygarlıkların tarihini yazabilmek için gerekli ön koşuldur. Bu konuda ilk adımı 1682'de Benedikten rahipleri atmıştır. Bu alanla da ilgili bir uzmanlaşma alanı epigrafya olmuştur. Epigraflar taş, metal, seramik gibi maddeler üzerine yazılan yazıları inceleyen, okuyan bir bilim alanıdır. İlgi alanı içine kitabeler ve anıtlar da girmektedir. Bu kategori içinde bir başka uzmanlaşma diplomatika olmuştur. Belgeleri (anlaşma metinleri, resmi yazışmalar, ferman, şeriye sicili vb.) şekil ve içerik bakımından değerlendirerek tarih yazıcısına yardımcı olmaktadır. Bu konudaki İlk adım daha önce üzerinde durduğumuz üzere 1681'de Fransız bir keşiş Jean Mabillon tarafından atılmıştır.

Tarihe yardımcı olarak gelişen bir başka alt disiplin nümizmatik olmuştur. Eski devletlerin paralarını ve madalyalarını inceleyen bir bilim alanıdır. Bu alandaki çalışmaların başlangıcı 14-15'nci yüzyıllara kadar geri gitmektedir. Bu tür çok uzmanlaşmış alanlardaki çalışmalar, kendi alanlarının dışındaki tarihyazımı için değerli girdiler sağlamaktadır. Bunlara yer adlarını inceleyen toponomi, insan adlarını araştıran antroponomi, takvim bilimi kronoloji, soy kütüklerini, şecereleri inceleyen geneoloji de eklenebilir.

Tarihin bu tür çok sayıda alt disiplin yaratmasının gerisindeki

temel mantık, tarih yazıcısının girdilerinin elde edilmesini kolaylaştırmak ve güvenirliğini artırmaktır. Tarihi alt disipinlere ayrılmasına neden olan bir başka mantık, tarihin ürün farklılıkları üzerinde uzmanlaşma süreci içinde ortaya çıkmıştır. Siyasal tarih, emek tarihi, sanat tarihi, mimarlık tarihi, kent tarihi, çevre tarihi, din tarihi, düşünce tarihi, gündelik yaşam tarihi, iktisat tarihi, sanayi tarihi, spor tarihi vb. diye sayılabilir.

Çok Disiplinli Tarihyazımının Pratiği Üzerine

Disiplinlerarası tarih yazıcılığı konusunda temelde iki farklı türde yazı yazılabilir. Bunlardan birincisi, bu bölüme kadar yaptığımız gibi, bilim dünyasının sürekli yeni disiplinler yaratarak yaşadığı gelişme süreci içinde tarihin nasıl bir macera geçirerek çok disiplinli hale geldiğinin öyküsünü yazmaktır. İkinci tür yazılar çok disiplinli bir tarihyazımının pratikte nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde durarak yazılabilir. Şimdi bu konu üstünde duralım.

Tarihyazımı tek bir tarihçi tarafından gerçekleştiriliyorsa, disiplinlerarası etkileşim bu tarihçi üzerinden gerçekleştirilmek durumundadır. Bir anlamda tarihçi başka bilim alanlarının sağladığı gelişmeleri öğrenerek, bu öğrendiklerinden tarih anlatısını kurarken yararlanacaktır. Bu yeni bilgilerle, tarihin kanıtları tarihçinin beyninde bir araya getirilerek tarihyazımına geçilecektir. Bu halde tarihçinin diğer bilimlere bir katkısı olmayacak, diğer bilimlerde yaşanan gelişmenin bir tüketicisi olacaktır. Bu halde söz konusu olan tarihyazımının disiplinlerarası olmaktan çok, tarihçinin bilgisinin disiplinlerarası olması söz konusudur.

Ama üzerinde çalışılan proje, kapsamlı bir alanda, uzun sürede çok sayıda tarihçinin katılımıyla geliştirilecek ise, bu tarihin bir tarihçi tarafından yazılması olanaksızdır. Bir proje takım tarafından yazılması gerekecektir. Tabii ki bu proje takımının performasının başarısında, değişik bilimlerin ekipte yeterince temsil edilmesinin, payı çok yüksektir. Ama daha önemlisi proje ekibi içinde insan ilişkilerinin kurulma biçiminin, oyunu sıfır toplamlı bir oyun olmaktan çıkarması gerekir.

Genellikle böyle bir proje, akademik prestiji yüksek bir tarihçi tarafından yönetilecektir. Eğer proje lideri takım üzerinde hiyerarşik bir hakimiyet kurmak eğilimi taşıyorsa, proje lideri tüm diğer katılımcılardan beklenileni kendisi belirleyecek, onların verilen

görevleri yerine getirmesini denetleyecek, elde edilen sonuçları bir araya getirecek ve projeyi tamamlayacaktır. Bu projede belli bir bütünlük ve iç tutarlılık sağlanmıştır. Ama bu halde bir takım olmanın avantajlarından yararlanıldığı söylemez. Proje yöneticisinin yaratıcılık düzeyiyle yetinilmek durumunda kalınacaktır.

Bir tarih projesi takımında üyelerden birinin önderliği kabul edilmiyorsa ve her bir üye kendi başına buyruk kalmak istiyorsa, uygulanabilecek strateji, işi iyi planlayarak iç bütünlüğü bulunan parçalara bölmek ve her bir katılımcının tek başına kendine düşen işi tamamlaması sonrasında, elde edilen ürünleri bir araya getirerek işi tamamlamak olacaktır. Bu durumda da her bir katılımcının kendi kapasitelerinin sınırlarını aşamayacaklardır.

Ele aldığımız her iki halde de bir tarih projesinin, bir araştırmacılar takımı eliyle gerçekleştirilmesinin sağlayabileceği üstünlüklerden yeterince yararlanılmadığı açıktır. Eğer araştırma ekibi içindeki ilişkiler hiyerarşik değil yatay olarak kurulursa, araştırma tasarımı birlikte geliştirilirse, araştırma sırasında ara sonuçlar birlikte değerlendirilirse, tarihin yazılan kısmı proje katılımcılarının eleştirisine açık kalınırsa, elde edilen sonuç başlangıçta ön görülenin ötesine geçecek, araştırma oyunu sıfır toplamlı olmaktan uzaklaşacaktır. Böyle bir ilişki içinde tarih başka bilimlerin ürettiklerinin tüketicisi olmanın ötesine geçerek onları etkiler hale gelecektir. Proje ekibinin iç etkileşimi yüksek bir takım haline dönüşmesi, çalışmaya adanmışlığı ve yaratıcılığı artıracaktır. Böyle disiplinlerarası çalışma ekiplerini yönetebilmek çok değerli bir hüner haline gelmiştir.[28]

Son Verirken

Konuşmamın sonuna gelmiş bulunuyorum. Tarih yazıcılığı ve disiplinlerarası olmak konusunda çok yönlü bir tartışma yürüttük. Ama bir tarih yazarı olarak benim tercihlerimin ne olduğu konusunda henüz bir şey söylemedim. Konuşmama son verirken benim tarih yazıcılığımda disiplinlerarası olmaya nasıl yaklaştığıma açıklık kazandırmaya çalışacağım.

Çok sayıda tarih kitabı ve metni yazdım. Ama benim esas formasyonumun tarihçilikten gelmiyor. Ben bir şehir plancısıyım.

---

28. Bu konuda bkz. Suzanne M. Johnson Vickberg, Kim Chrisfort, "Every Team is a Mix of These Personality Types. Here's How to Get the Best Out of Any Combination", *Harward Business Review*, March-April 2/17, pp.51-56.

Bizim yetiştiğimiz dönemde, kapsamlı rasyonel planlama anlayışı hakimdi. Bu planlama neo-Kantist bir çizgide çok disiplinli bir araştırma sonunda bir senteze ulaşılmasını ön görüyordu. Ben dünyaya disiplinlerarası bir perspektifle bakan bir alandan tarih yazıcılığına girdim. Bir anlamda çok disiplinli olmak kimliğimin bir parçası haline gelmiş bulunuyordu.

Benim planlama alanındaki faaliyetlerim yanısıra tarih yazıcılığı alanına girmem, tarihçi olmak için değildi. Beni tarih alanına iten temel neden Türkiye'nin demokrasisinin işleyişi içinde tarihin siyasetçiler tarafından çok kötüye kullanılışına duyduğum tepki oldu. Türkiye'de siyasal partiler oylarını artırmanın yolunu karşı partileri ötekileştirerek, sağladıkları sadakat üzerinden oy sağlamaya yöneliyorlardı. Bu bakımdan kullandıkları temel araç tarih oluyordu. Tarihin anlatı formu, çok ikna ediciydi. Bu kurgular siyasetin amaçlarına göre kolayca oluşturuluyordu. Türkiye'de siyasetin işleyişi yakın tarihin öğrenilmesini çok zorlaştırmıştı. Ben tarih yazmaya Türkiye'nin yakın tarihini siyasetin saptırmalarından etkilenmeden öğrenebilmek için giriştim. Ben yakın tarihi gerçeğe yakın olarak öğrenmek istiyordum.

Formasyonum gereği ben, bu gerçeğe çok boyutlu/çok disiplinli olarak yaklaşıyordum. Tabii ki tarih yazarken bu çok boyutlu gerçeği bir anlatı formunda yazıyordum. Bu anlatıdan okuyucunun ikna olması kadar, benim de ikna olmam gerekiyordu. Gerçeğe ulaşmak isteyen biri olarak, olayları ve gerisindeki nedenleri araştırırken, pozitivist tarihçiler gibi olabildiğince sağlam belge ve bilgiye dayanmaya çalışıyordum. Tarih yazıcısı olarak, gerçeğin ne olduğu konusunda bir otorite olarak söz söylememeye çalışıyor, yargıda bulunmaktan kaçınıyor, yargıda bulunmayı okuyucuya bırakıyordum. Yurttaşların, yakın tarih konusunda siyasetin saptırmalarından korunmasının yolu, onların yargılarını kendilerinin geliştirebilmesinin sağlanmasıydı. Tarih yazıcılığının demokratik olması, ancak böyle olanaklı oluyordu. Yazdığım tarihlerin önemli bir bölümünde olayın olabildiğince nesnel olarak kurmaya çalıştım. Yazdığım tarihlerin bu ilk bölümleri bir anlamda tarih yazıcığının profesyonel titizlik istenen bölümüydü. Olayların anlatısı kurulduktan sonra bu kurgu üstünden her okuyucu kendi yargısını geliştirebilecektir. Ben böyle bir olaylar kurgusunu oluşturduktan sonra kitaplarımın sonuç bölümünde kendi

yargılarımı ve yorumlarımı yazdım. Kanımca bir tarih yazıcısının, tarih yazmasının esas güdüsü bu sonuç bölümünü yazabilmektedir. Tarih yazmayı, tarih yazıcısı asıl anlamlı kılan işte bu sonuç bölümünde yazdıklarıdır. Ama bu bölümün yazılma biçimi, okuyucunun kendi sonuçlarını, yargılama kanallarını tıkamamalıdır. Kanımca günümüzde çoğulcu tarih yazmanın temel ahlaki ilkesi budur. Bu nedenle, bazı kitaplarıma birden fazla sonuç yazdım. Böylece okuyucuyu kendi sonuçlarını kendisinin çıkarması konusunda cesaretlendirmeye çalıştım. Ben bir, iki ve üç sonuç yazdım, sen dördüncüsünü, beşincisini yazabilirsin demeye getirdim.

Tarih yazıcılığı konusunda deneyimim arttıkça, tarih yazıcılığına yaklaşımın da bazı değişiklikler oldu. Bunlardan birincisi kurgulanan anlatılarda, deterministik açıklamaların yerini olumsal açıklamalara bıraktı. Bir başka gelişme, anlatıların kurgulanmasında edebiyatın rolünün tamamen dışlanamayacağını fark ettim. Tabii bu kurgulanan anlatı, belgelenmiş olaylara tümünü dışlamadan içermeliydi. Bunlar tarih yazıcısının anlatısının atlanamayacak referans noktaları olacaktır. Ama bu kurgunun anlamlı bir öykü anlatır hale gelmesi için edebiyatın hünerlerine başvurmak gerekmektedir.

Her tarih yazıcısının düşünümsel (reflexive) bir pratik içinde olması gerektiğini, her tarih yazıcısının kitaplarını yazdıktan sonra tarih yazma yaklaşımını yeniden formüle ederek değiştirmesi gerektiğini düşünüyorum. Tarihyazımı bir merakın peşinden giderek yazıldı mı, kendi başına yaşanması gereken zevkli bir macera haline geliyor. Bu maceranın iki farklı boyutu var, bunlardan birincisi anlatısı kurgulanan olayların akışı ikincisi ise tarih yazıcısının bu olayların bilgisini elde etmek için izlediği yol. Tarihyazımının bir macera haline gelmesi, hem olaylardan hem de bunun bilgisine ulaşmak için yapılan araştırma etkinliğinin karşılıklı etkileşimiyle gerçekleşiyor. Bu macera, tarihi yazılan konunun seçiminden, araştırılmasına ve yazımına ilişkin sürecinin içselliği içinde yaşanıyor. Bu içsellik yok olunca macera da yok oluyor. Eğer bir tarih yazıcısına dıştan verilmiş araçsal siyasal amaçlar yol gösteriyorsa, tarih yazıcılığı da macerasını dolayısıyla heyecanını yitiriyor.

Annales Bize Ne Anlattı?

Güneş Işıksel
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

19. yüzyılda siyasal erklerin başta eğitimsel düzlemde olmak üzere geçmişi araçsallaştırılabileceğini kavramaları ve tür olarak tarihin, o döneme kadar ikiz kardeşleri olarak görülen, kurmaca ve söylenle bağlarını koparıp bilimsellik zırhını elde etme çifte süreci, çeşitli Avrupa ülkelerinde kısmen birbirine benzeyen tikel güzergâhlar oluşturdu. Her ne kadar kurumsal temelleri 1789 Devrimi'nin peşi sıra atılmışsa da Fransa'da tarihçiliğin açıklamaya ve belgelendirmeye dayalı, pozitivist bir mesleğe dönüşümünün koşulları ise 19. yüzyılın son çeyreğinde oluştu. O dönemin önde gelen tarihçilerine göre, geçmişin yeniden yazımı eğitici öykücülükten arındırılıp –Romalılardan beri yinelenegelen *Historia magistra vitae* düsturunu anımsayalım– "bilimsel" bir yazım çerçevesinde yapılmalı ve bu edim, doğrulanabilirlik ve önden tanımlı bir veri kümesinin işlenmesi üzerinden olgusal gerçekliği oluşturma amacını taşımalıydı. Bu ülküye ulaşıldığı ölçüde tarih, alter-egosu konumundaki yazınsal buluş ve kurgulara yaslanan kurmaca anlatılardan farkını ortaya koyabilecekti. Seignobos ve Langlois, Türkçeye de çevrilmiş olan *Tarih Tetkiklerine Giriş*'i yazarken, bu ilkeleri belirtikleştirir ve tarihi, ironik biçimde, dönemin çoksatarı *Sherlock Holmes* okuyucularına çok tanıdık gelebilecek, "izler, ipucular aracılığıyla bilme" işlemi olarak tanımlarlar. Haricî tenkit bu izlerin sahihliğini denetleme ve bağlamını oluşturmaya yaramalı; iç tenkit ise eyleyicilerin niyetini ortaya çıkarmaya ve yorumlamaya yönelmelidir. Biçem düzleminde ise olay anlatımında edebî

ve şairane efektlerin kullanımı hiç hoş görülmese de açık, özenli ve güzel yazmak mesleğin başat zorunluluklarından biri olarak sunulur.

Seignobos bir adım daha atar: 1902'de, Sorbonne'daki derslerini *Méthode historique appliquée aux sciences sociales* (Tarih Yönteminin Toplumbilimlere Uygulanışı) adıyla yayınlar. Hedefi, geliştirdiği yöntembilimini yeni yeni kürsüleri oluşturulan toplumbilimlerine (sosyoloji, budunbilim, folklor) teşmil etmekti. Aynı üniversitenin sosyoloji kürsüsünün başındaki Émile Durkheim için ise düzgün yapıldığı durumda bile tarih, olsa olsa sosyolojinin önemli alt dallarından biri olacaktı. Durkheim'in öğrencilerinden François Simiand 1903 yılında yayınladığı "Méthode historique et sciences sociales" [Tarih Yöntemi ve Toplum Bilimleri] adlı yazısında tarihçileri bilimsellik dışında ve birbiriyle ilintisi kuşkulu olaylar temelinde hareket ediyor olmakla itham eder. Bununla da kalmaz, "tarihçi kavminin üç putu"nu ifşa eder: siyasi olaylar, birey merkezlilik ve zamandizim. Hatta daha ileri gider: Yeni kuşak tarihçileri yöntembilimsel açıdan çok daha donanımlı toplumbilimlerine göre hiza almaya çağırır. Çağrısı aynı üniversiteden iki genç tarihçi, Lucien Febvre ve Marc Bloch tarafından ciddiye alınır.

Bu sunumda, Febvre ile Bloch'un ve de onların ardıllarının deneyimini, başka türlü diyecek olursak Annales'in üç döneminin başat oluntularını ana hatlarıyla ele almayı ve kalıtını anlamlandırmayı deneyeceğim.

Annales'in İlk Kuşağı

Lucien Febvre Sorbonne'daki öğrencilik yıllarında en çok insan ve uzam arasındaki ilişkiye yeni bir bakış açısı getiren coğrafyacı Paul Vidal de la Blache'dan etkilenir. Bu ilişkisellik üzerine odaklanırken toplumu hem çevresini biçimlendiren hem de çevre tarafından biçimlendirilen olarak tanımlarken bir toplumun ontik varlığını ve koşullara göre evrilmesini belirleyenin "yaşama biçimi" olduğunu önerir. Bir ırmak bir toplum için elindeki araçlar ve yatkınlıklarına bağlı olarak bir ulaşım uzamı olarak tasarlanabilirken bir diğeri tarafından engel olarak kodlanabilir. Ne ki her bir toplum dönüşür ve bir ırmak etrafında farklı tasavvurlar ve kullanım alanları oluşturabilir. Blache'in beşeri coğrafyanın tarih-

selleştirilmesi çağrısından etkilenen Febvre, tarihin de coğrafyalaştırılmasının koşullarını araştırır.

1912'de savunduğu tezi, *Philippe II et la Franche-Comté, Etude d'histoire politique, religieuse et sociale*'de (II. Felipe ve Franche-Comté Bölgesi. Siyasi, Dinî ve Toplumsal Tarih Çalışması) coğrafi ve sosyolojik belirlenimlere vurgu yapar. Aynı üniversitede Roma Tarihi profesörü Gustave Bloch'un oğlu Marc ise 1919'da Geç Orta Çağ'ın toplumsal tarih açısından çözümlenmesine odaklı *Krallar* ve *Serfler* başlıklı tezini savunur. İkisinin tez öğrencilikleri dönemindeki ilişkileri, bilebildiğim kadarıyla henüz ayrıntılı bir araştırmanın konusu olmadıysa da elde bunun çok yoğun olmadığını düşündürten emareler sanki biraz daha fazla. Her ne ise Febvre ve Bloch, 1920'lerde, Strasbourg Üniversitesinde yeniden karşılaşırlar ve kendilerine Simiand'ın eleştirilerini hatırda tutarak yeni bir yol çizerler.

Bloch 1924'te antropoloji ve çağdaş dilbilimi kuramlarından etkilenerek hazırladığı Fransız ve İngiliz hanedanlarının kendilerine kutsallık atfetme aracı olarak ürettikleri belirli sağaltım pratiklerini ve bunların toplumsal tazammunlarını ele aldığı *Les rois thaumaturges*'u (Dokunarak İyileştiren Krallar) yayınlar. Türlü ten ve deri hastalıklarının tedavi edilmesini çevreleyen törenlerin çözümlenmesi, Bloch'u krallık olgusunu yeni bir bakışla ele almaya yöneltir. İyileştirme gücüne sahip olduğu düşünülen kralın yarattığı mucize, Durkheim gibi diyecek olursak, siyasi işin toplumsal bölümünü düzenleyen iktidar hakkındaki anlayışın bir tür dışavurumudur. Bu metin, aynı zamanda, Bloch'un çok önemsediği "karşılaştırmalı tarih"in öncü bir örneğidir. 13. yüzyıldan, 18. yüzyıla uzanan bir dönemde Fransa ve İngiltere arasındaki inançlar ve uygulamalar arasındaki benzerlikler ve karşıtlıkları ele alırken, her ikisinin kırsal çevresine yeni bakış getirir. 18. yüzyıl kaynaklarından yola çıkan Bloch, yöntebilimsel düzlemde, yakın tarih hakkındaki bilebileceklerimizin daha fazla olmasından dolayı "tarihi geriye sararak okumak" gerektiğini ve bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmanın daha isabetli olduğunu savunur.

İkili 1929'da Annales *d'histoire économique et sociale* adında bir dergi yayınlamaya başlar. İktisadi ve toplumsal tarihi öne çıkaran dergiyi, kısaca Sorbonne, Revue historique ve Charles Seignobos üçlüsünün temsil ettiği pozitivist Paris tarihçiliği karşısında ko-

numlandırırlar. Yayın kurulu altı tarihçi, bir Durkheimci sosyolog (Maurice Halbwachs), bir siyaset bilimci ve bir coğrafyacıdan oluşur. Derginin ilk sayılarında başyazarlar geçmiş ile şimdinin arasındaki sınırları esnetmenin gerekliliğinden söz açmakla kalmaz; geçmişi Eski, Orta ve Yeni-Yakın Çağcılar arasındaki işbölümünün dayatmaları sonucunda birbirinden ayrı ele almanın diğer toplum bilimleriyle eklemlenmenin önünü kapadığını vurgularlar. Önerdikleri tarihyazımı, olaylardan oluşan geleneksel ve yavan anlatımı reddederek, insan ve insan eylemlerini merkeze alan sorunsal odaklı bir çözümleme çerçevesinde coğrafya, toplumbilim, psikoloji, iktisat, dilbilim ve budunbilim gibi disiplinlerle işbirliğine dayanıyordu. Tarihçinin amacı, insanın geçmiş yaşamını bütüncül biçimde çeşitliliğiyle yakalamaktı. Çağdaşları Marksistlerin politik ve kültürel üst yapının ekonomik temelini ortaya koymayı denedikleri iki savaş arası dönemde, Bloch ve Febvre hem Sorbonne tarihçiliğinin hem de Marksistlerin ekonomik belirlenimciliğinin, tasarladıkları tarihyazımı kipliklerine göre kısıtlayıcı kaldığını görebiliyorlardı. Bununla birlikte, çağdaş dünyanın anlaşılabilmesi için yeni bir toplumbilimleri perspektifinin geliştirilmesine yönelik bir çağrıda da bulunurlar. Yeni sorunsallar oluşturmak, yeni kaynak türlerinin ve açıklama çerçevelerinin peşine düşmek iki Dünya Savaşı'nın arasındaki bunalım döneminde bir zorunluluk olarak artık kendini dayatmıştı.

Lucien Febvre 1933'te Collège de France'a seçilir. Buradaki açılış dersinde tarihçinin belgelerden değil düşünsel bir dizgeye oturtulmuş sorulardan, başka türlü dersek sorunsallardan yola çıkması gerektiğini vurgular. Sözgelimi, 16. yüzyıl Avrupasında eğitim görmüş bir insanın neleri düşünebilip neleri düşünemeyeceğini araştırır, söz konusu yüzyılda hangi kavramların dilsel evrende söylenebilir olduğunu saptamaya çalışmıştır. *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais* (16. Yüzyılda İnançsızlık Sorunu. Rabelais'nin Dini) adlı kitabında Rabelais'nin ateist olma imkânları üzerinden –yazar bunun mümkün olamayacağını kanıtlamaya girişir– zihniyet meselesini kurcalamaya başlar. Bir dönemin hatta çağın baskın zihniyetlerinin ortaya konması, anakronik çözümleme biçimlerinden kurtulmak için önemli bir araç olmakla kalmayıp önemli bir araştırma alanı olarak temayüz edeceğini ve o dönemde ateist kavramı dolaşımda olsa da felsefi-

leştirilen anlamından yoksun olduğunu ve bu kavramı insanların ancak birbirlerini karalamak için kullandıklarını önerir.

16. yüzyıl Fransız rönesansı dönemindeki insanı hem toplumsallığı hem de bireyselliği çerçevesinden incelediği *Rönesans İnsanı*'nda Febvre, karanlık dönem olarak nitelendirilen Ortaçağın aslında pek de öyle olmadığını göstermeye çalışır. *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*'de ise, uygarlık ve kapitalizm kavramlarının hangi kavram alanına bağlı olduğunu, bu kavram alanın soykütüğünü inceler. Söz konusu kavramların hangi dilsel ve zihinsel ihtiyaçların ürünü olarak ortaya çıktıklarını ve dönüştüklerini ve bu dönüşümlerin gerisindeki maddi ve somut unsurları ortaya koymayı dener. Öğrencisi Braudel, bu sorunsalı kurcalamağa devam edecektir.

Febvre, 1930'lardan 1950'lere dek hazırladığı yöntembilim yazılarında, belge fetişine, yüzeysel anlatıma ve tekdüze mantığa dayalı tarihyazımını topa tutar. Bloch gibi Febvre de tarihin yalnızca yazılı belgelerle yapılabileceği düşüncesine karşı çıkar. Hiçbir yazılı belgesi olmayan toplumsal yapıların bile disiplinlerarası yöntemler aracılığıyla incelenebileceğini, incelenmesi gerektiğini önerir. İnsana ait olan, onu anlatan ve onun varlığına işaret eden her şeyi, nesneleştirilebilir veri kabul eder. Geçmişin incelenmesi sırasında yalıtılmış belgeler bir olgular bütününü kurmaya izin vermez; kaldı ki tarihçi çeşitli bilinçli ve bilinçdışı işlemlerle bu olguları yeniden düzenler; bunları, varsa sorunsalına yoksa basit nedensellik çerçevesine göre toplar ve sınıflandırırken elindeki veri kümesini dönüştürür. Febvre, insanın belli bir çevrenin dayattığı coğrafi koşullara tepkiler verebileceğini sıklıkla vurgular. Ona göre zorunluluklar değil, olasılar evreni vardır. Belki de Michelet'nin izinden giderek halk kitlelerini oluşturan insanlara ve onların gündelik deneyimlerine yönelir. Zihniyet tarihi, tıpkı *Annales*'in yayın kurulundan arkadaşı Halbwachs'ın *Toplumsal Bilinçdışı* çalışmasında olduğu gibi, duygusal, içgüdüsel ve örtük olanı, yani insan düşüncesinin, çoğunlukla dolaysız, dilsel ifade bulmamış alanlarını ele alır.

Yoldaşı Bloch da 1936'da Sorbonne'da profesör olur. Bu yıllarda Bloch, bir tür budunbilimsel tarih çalışması olan *Les rois thaumaturges*'tan farklı bir alana kayar ve çalışmalarını karşılaştırmalı tarihi tarımsal yapılar üzerine odaklanır. Coğrafyacılar ve nüfus-

bilimciler, Bloch'un bir dizi çalışmasının temel ilham kaynağı olurlar. Bloch, *Feodal Toplum*'da toplumsal yaşam üzerindeki tarihsel ve kültürel etkilerin çeşitliliğini vurgularken maddi etmenlerin üstyapısal olanlara önceliğini ön kabul olarak almaz. İncelemekte olduğu uygarlığın bir kıta ölçeğinde incelediği geniş bir dönemsel aralıkta özsel iyeliklerini saptadıktan sonra sınıfsal yapıları, çatışmaları ve siyasal değişimi çözümlemeye çalışır. Çözümlemesini, ilk bakışta eklektik görünecek biçimde resmi belgeler, yer adları, tarla işleme biçimleri, görenekler, kolektif tutumlar, dolaşımdaki paralar, ticarî kayıtlar, mimarî biçimler gibi toplumsal yaşamın birçok parçası üzerine kurar. Her ne kadar eserinde Durkheimgil terimlere rastlanılsa da o okulun Durkheim öldükten sonra tekdüzeleşmeye başlayan toplumbilimi yöntemini hepten benimsemez. Ona göre tarihte zorunluluklar dolayısıyla yasalar değil, olasılar evrenleri vardır. İnsanın yaşam ortamı tümden tüme belirlenmiş değildir, olumsaldır ve belirlenimlerin türlü eylemlilik kipleri üzerinden aşındırabileceğini savunur.

Bloch, başat yöntemini ve nedensellik anlayışını, *Apologie pour l'histoire ou Métier de l'historien* (Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği)ortaya koyar. Öncelikle hukuk, siyaset ve iktisat gibi pek çok beşeri bilimde uzun zamandır kullanılan karşılaştırmalı yöntemin, tarih alanında da kullanılması gerektiğini vurgular. Farklı toplumsal ortamların ürünü olan iki ya da daha fazla görüngünün seçimini yapabilmek, belirli bazı karşılaştırma örüntüsü çerçevesinde sunabilmek, yapılabilecek tüm ölçümler ile ortaya koydukları farklılıklar ve benzerliklerle beraber evrimlerini gösteren eğriyi takip edebilmek, mümkün olduğu ölçüde olguları açıklamaktır. Farklı toplumların özgünlüklerini saptamada, karşılaştırılan toplumların hangi nitelikleriyle farklılaştıklarını belirlemede karşılaştırmalı yöntemden daha kapsayıcı bir yöntemin bulunmadığını ortaya koyar. Zaman ve uzam olarak birbirinden farklı olan iki toplum arasında, ortaklıklar –Weber gibi diyeceksek seçim hısımlıklarının (*wahlverwandschaft*)– saptanması, ortak köken ve bugün kültür transferleri diye kavramsallaştırılan karşılıklı etkileşimleri de hesaba katarak açıklanmalı.

Bu kitap üzerinde biraz fazla durmak gerekir zira *Annales* Okulunun manifestosu dense yeridir. Bloch, Febvre gibi, tarihsel tanıklıkların neredeyse sonsuz bir çeşitliliğe sahip olduğunu

vurgular. İnsan üretimi, maddi ya da maddi olmayan her kalıt bir tarihsel tanıktır. Pozitivist öncüllerinin tanımını olumlayarak geçmişin bilgisine ancak izler yoluyla ulaşılabileceğini belirtirken Bloch, izleri, öncüllerinden farklı olarak kendi başına elde tutulması artık olası olmayan bir görüngünün bıraktığı duyularla algılanabilen işaret olarak anlar. Bu izlerin, sona ermiş defin törenleri gibi çok zaman önce bırakılmasının, zamanın etkisiyle bugün artık yeniden inşasının mümkün olmamasının bile bir önemi yoktur. Öte yandan, araştırmacının belgedekileri yeniden kaydetmez, konuşturur. Bunun içinde hem tutarlı hem de olgunun belirlenmesi sürecine göre yeniden biçimlenebilen bir sorunsal üzerinden belgelerini sorguya çeker. Böylelikle hem belgesinin sıhhatini sağlamlaştırır hem de kendine yorum alanı açar. Ancak buradaki sorgulama yargılamaktan ziyade anlatabilmek üzere anlamayı amaçlar. Tarihçi, bir sorgu hakimi gibi tek neden saplantısına takılırsa, bu tutum tarihçinin tarihsel olayları açıklamasının önünde bir engel oluşturur. Toplumsal olmalarından ötürü tarihsel olgular çoğul ve karmaşık yapıya sahip olduklarından, tek bir neden üzerinden değil ancak ilişkisel biçimde açıklanabilirler. Doğadaki en büyük değişken insanın kendisi olmasından dolayı tarihte nedenler sabitleşmiş ön veri olarak kabul edilemezler zira evrilirler. Tekrar tekrar araştırılmaları gerekir.

Bloch, II. Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Almanya'ya karşı ani yenilgiyi çözümlemek üzere *L'Étrange défaite'i* (Tuhaf Hezimet) yazmaya koyulur. Bu metin bugün artık yöntembilimin temel kitaplarından biri haline gelmiş Tarihçinin Mesleği gibi Direniş sırasında Gestapo tarafından 1944'de öldürülmesinden sonra yayımlanır. Burada, Bloch ile Febvre arasındaki bir ayrıma dikkat çekelim: Babası da tarihçi olan Bloch, Seignobos'a ve onun çok önemsediği belge temelli yazıma Febvre kadar karşı çıkmaz. Seignobos tarihi geçmiş-bilim diye nitelerken Bloch bu disiplini zaman içindeki insanın bilimi olarak tanımlar. Kural arayıcı ve karşılaştırmacı Durkheimgil yöntemin karşısında, belli bir bölgeye özgü olan nitelikleri saptamaya çalışan Vidalcı yaklaşım yer alır. Bloch ve Febvre bu iki yaklaşımı birleştirmeyi önlerine koymuş olsalar da, vurguları farklı olmuştur. Febvre, Vidal'e daha yakın duruken, Bloch, Durkheimgil çözümlemeye daha yatkındır.

Fernand Braudel ve Üç Zamansallık; Ernest Labrousse ve Nicel Tarih

1923'te Sorbonne'dan tarih lisansını aldıktan sonra o zaman Fransız sömürgesi olan Cezayir'de bir liseye tarih öğretmeni olarak atanan Braudel, buradaki dokuz yıllık öğretmenliği süresince, doktora tezi konusu olarak seçtiği Akdeniz üzerine yoğunlaştı. Önceleri bu konuyu İspanya kralı II. Felipe'nin (1527-1598) Akdeniz ve Akdeniz yöresiyle ilişkileri biçiminde algıladıysa da araştırması giderek daha kapsamlı bir biçim aldı. Konunun çerçevesinin genişlemesi gerektiğini, araştırmasının başlığının da "II. Felipe ve Akdeniz" değil, "Akdeniz ve II. Felipe" olması gerektiğini Braudel'e kabul ettiren hocası Febvre olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlara esir düştükten sonra hapishanede tüm çalışmasını belirleyen üç sürem (uzun-orta-kısa) kavramını geliştirmeye koyulmuştur. Akdeniz'i bir eyleyici olarak tanımladığı ve sunduğu meşhur tezini 1947'de savunur. Aynı yıl ÉPHE'de Annales yaklaşımına yatkın VI. Şubeyi kurar; Annales dergisinin müdürü olur ve derginin alt başlığını Economies-Sociétés-Civilisations (ESC) olarak değiştirir; iktisat ve toplumun yanına medeniyeti eklemiş olur. 1949'da da College de France'da hocası Febvre'in yerini alır.

Tezini savunması ile birlikte bir anda pek çok önemli konuma gelen Braudel'in tarih disiplinini diğer toplumbilimlerinin tepesine yerleştirme düşüncesi başta Claude Lévi-Strauss olmak üzere birçok bilim adamıyla bir dizi verimli tartışmayı yanında getirdi. Braudel Annales ESC'deki "Histoire et sciences sociales" [Tarih ve Toplumbilimleri] makalesinde üç sürem kuramını geliştirirken, tarihin de tıpkı Lévi-Strauss'un antropolojide yaptığı gibi yapısal biçimde ele alınabileceğini önerip medeniyet kavramının da yapısalcı biçimde anlaşılması gerektiğini vurguladı. Braudel'e göre tarih ve toplumbilimlerinin üzerinde çalıştıkları konu ortaktır: toplumsal görüngüler. Toplumsalın araştırılması işinin yapay bölümleniminin dayattığı sınırları esnetmek ister. Ancak sınırların yöntembilimsel düzenekler üzerinden iyice belirgin kılınması, Braudel'i tarih ve toplumbilimlerinin birlikteliği düşüncesinden eşgüdümlü işbirliği noktasına geri çekmiştir. Yine de söz konusu işbirliğinin heyecanlı bir savunucusu olur ve bunu hem yazılarında hem de yönettiği kurumlarda uygulamaya koyar.

Braudel bütünleşik tarihsel toplumbilim düşüncesini önce *Grammaire des Civilisations* (Uygarlıkların Grameri) adlı uzun metninde 1963'te geliştirir, sonra da Batı'nın maddi tarihi örneğinde somutlaştırıp üç ciltlik *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* (XVe -XVIIIe siècle)'de (Maddi Uygarlık, İktisat ve Kapitalizm (XV.-XVIII. Yüzyıllar) yayınlar. Belki de idari görevlerinin fazlılığı yüzünden Braudel'in çok fazla tez öğrencisi olmaz. François Furet ve Jacques Le Goff her ne kadar onun öğrencisi olsa da bu ikisinin alan ve dönemleri hocalarıyla uyuşmaz. Braudel'in asıl ilgi alanı çerçevesinde çalışan pek az öğrencisi oldu. Bunların en meşhuru Pierre Chaunu (1923-2009), 1960'da savunduğu yedi ciltlik istatistik temelli tezi *Séville et l'Atlantique* (1504-1650)'de, Amerika'dan İspanya'ya gelen değerli madenlerin ekonomik-ticari etkilerini inceler. Ancak bir röpörtajında Chaunu bile, o dönemin Paris hatta Fransa'sında gerçek etki merkezinin Braudel değil, Ernest Labrousse olduğunu söyler.

Marc Bloch'un Sorbonne'daki iktisat tarihi kürsüsünün varisi ve Simiand'ın çok etkisinde kalan Labrousse'ün tezini yönettiği isimlerden birkaçını sıralayalım: Pierre Goubert, Maurice Agulhon, Emmanuel Le Roy Ladurie ve Alain Corbin gibi pek çok ikinci kuşak *Annales* tarihçisini yetiştirir. Labrousse 1944'te yayınladığı *La Crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution* (Devr-i Sabıkın Bitiminde ve İhtilal'ın Başlangıcı Döneminde İktisadi Bunalımı) adlı kendi tezinde Fransız Devrimi'ni Marksçı açıdan ama somut verilerden hiç uzaklaşmadan açıklar. Bunu yaparken özellikle istatistik verilerini oluşturur ve yorumlar, nicel tarihçiliğe yeni bir soluk katar ve öğrencilerini de bu yönde etkiler.

Ona göre tarihçi en başta saymalı, ölçmeli ve tartmalıdır. Labrousse iktisatçılardan aldığı uzun dönemli değişim modellerini imleyen konjonktür çözümlemelerini tarihe uygular. Katı anlamda Marksist değildir ve tarihin herhangi bir determinist yorumuna karşı çıksa da fiyat ve nüfus eğilimlerini başat etmenler olarak görür. Burası da önemli: Siyasal ve kültürel üst yapıları yok saymaz.

Annales Tarihçiliğinin Zirvesi ve Etkisinin Azalmasının Başlangıcı: 1970'li Yıllar ve Yeni Yönelimler

1969 yılında Braudel, 1946'dan beri yönettiği Annales dergisinin idaresini Marc Ferro, Jacques Le Goff ve Emmanuel Le Roy Ladurie'nin başını çektiği bir takıma teslim eder. 1975'te EPHE'nin VI. Şubesini *École des hautes études en sciences sociales* (EHESS) olarak yeniden düzenler. O yıllarda *Annales* beklenmedik bir popülerlik kazanır. Derginin çevresindekiler önemli yayınevlerinin dizi editörü olurlar: Gallimard'da Pierre Nora, Seuil'de Jacques Julliard ve Michel Winock ve Flammarion'da Jacques Le Goff önemli tez ve çalışmaları akademik yayın dünyasındaki döngüden çıkartıp kolay ulaşılabilir duruma getirirler. Bir kısmının gazetelerde sabit sütunları olur: Le Roy Ladurie *Le Monde* ve *Figaro*'da, François Furet *Nouvel Observateur*'de yazar. Radyo ve televizyonlarda önemli işlere imza atarlar. Jacques Le Goff, France Culture'de haftalık bir radyo programı hazırlar; Georges Duby (1916-1996) televizyon için her biri bir saat süren dokuz bölümlük *Le temps des cathédrales* (Katedraller Zamanı) belgeselini hazırlar. Bütün bu isimler aylık popüler bir tarih dergisinin, *L'Histoire* (Tarih), çoksatar haline gelmesini sağlar. O yılların ulusal düzlemde beklenmedik çoksatarı ise Emmanuel Le Roy Ladurie'nin bir köyün Ortaçağ'daki zamansal bir kesitini toplumsal bellek, iklim tarihi ve kırsal toplumların tarihi izlekleri çerçevesinde ele aldığı *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (1294'ten 1324'e bir Oksitanya Köyü: Montaillou) olur. Febvre ve Bloch'un dolaşıma soktukları zihniyetler kavramı (*mentalités*) Labrousse'un dizisel-istatistikî tarihi öne çıkaran yönteminin etkisiyle ortadan kalkar gibi olduysa da 60'lı yıllarda *Annales*'in kurucularının öğrencisi ama Braudel'in rakibi Robert Mandrou (1921- 1984) tarafından yeniden kavramsallaştırıldı. Zihniyetler kavramı, Michel de Certeau (1925-1986) ve Carlo Ginzburg (1939-) tarafından daha da geliştirildi. Kolektif ruh hâli tanımı üzerinden, Philippe Ariès (1914-1984) ölüm ve çocukluk, Jean Delumeau (1923-) korkular ve günahlar, Le Goff berzah âlemi, Mandrou ise iblisin toplumsal bellekte yeri ve işlevleri üzerine uzun dönem yaklaşımlı monografiler hazırladılar. Kavramı hepten ilk terk eden, aslında Ortaçağ tarım tarihçisi olan ancak, çalışmaları yavaş yavaş Ortaçağ ideolojisine kayan ve çalışmalarını

kültür antropolojisi perspektifinde sürdüren Georges Duby oldu. Bu tarihlerde Jean-Paul Vernant ve Pierre Vidal-Naquet ise Annalesdeki yeni eğilimleri de sorunsallarına katarak Eski Yunan'da bireyin oluşumu üzerine önemli metinler yayınladılar. Bu yıllardan başlayarak bir de geriye dönüş furyası oluştu. Simiand'ın yukarıda değinilen putlarını bizzat *Annales* tarihçileri gözden geçirdiler: yaşamöyküsü alanında Duby'nin *Guillaume le Maréchal*'i (Mareşal Guillaume) ve Le Goff'un *Saint Louis*'ini anımsayalım. Savaş tarihi konulu Duby'nin *Le dimanche de Bouvines* (Bouvines Pazarı) ve eski tarzda olmasa da Fernand Braudel'in anıtsal *Identité de la France* (Fransa'nın Kimliği) eserleri milli tarih alanında kayda değer örneklerdir. Ancak burada şu unutulmamalı ki bu yapıtların her biri yalnızca alanlarında çığır açıcı olmakla kalmaz, bu temalar etrafında Febvre'in sorunsal temelli tarihinin gelişmiş örneklerini sunarlar.

Labrousse ile başlayan başlayan nicel dizi oluşturma işlemleri, son kuşakta daha da geliştirildi. Bloch ve Febvre'in üzerine yoğunlaşmadığı fiyat tarihi ve tarihsel demografi ikinci ve üçüncü kuşağın Yeni ve Yakın Çağ uzmanlarının çalışmalarının başlangıç noktası olarak belirir. O kadar öyle ki dizisellik üzerinden toplumsal süreklilik ve ayrışmaları inceleme refleksi kültür tarihi alanında bile başat konuma gelir. Öte yandan, 1970'lerde yapısalcı anlatı, anlam ve budun bilimlerinin getirdiği çözümleme biçimlerinin cazibesi üçüncü kuşağın bazı üyelerini kültür tarihine çeker.

Üçüncü kuşak temsilcileri, zihniyetlerden daha çok temsil ve tasavvurlara önem vererek birey eylemliliğinin yapı karşısındaki konumunu sorunsallaştırırlar. Birinci ve ikinci kuşağın pek sıcak bakmadığı anlatı tarihi, mikro tarih ve yaşam öyküsü kurgulamaları çerçevesinde yeni bir biçimle ortaya çıkar. Bunu yaparken, bir ölçüde Foucault'nun mikro düzlemdeki tahakküm ve iktidar mücadelelerini incelemesinden esinlenirler ve siyasi tarihi yeni bir çerçevede alırlar. Bu gelişmede hem Braudel'e hem de 1960'larda yeni bir biçim alan Marksçı belirlenimciliğe bir tepki olduğunu önermek fazla iddialı olmayacaktır.

Üçüncü kuşağın önde gelen temsilcilerinden, Henri-Jean Martin dolayımıyla Febvre'in izleyicilerinden sayılabilecek Yeni Çağda yayınlanmış ürünlerin kültürel kullanımlarının uzmanı Roger Chartier örneğinde biraz duralım. Elias ve Bourdieu'nun toplum-

bilim yöntemlerini de çözümlemesine katan Chartier için, edebiyat alanı kendi başına bir metinsel dünya olduğu kadar toplumsal bir dünyadır da. Edebi eserlerin üretiminin tarihsel koşulları olduğu gibi bu eserlerin tüketiminin ve yeniden üretiminin bir bağlamı vardır ve bu bağlam, hem metinsel (ve metinlerarası) hem de tarihseldir. Edebi olanın ve edebiyatçının tanımını geçmiş ve bugünkü toplumlardaki görünümleri üzerinden tartışır. Öte yandan, edebi metinlerin anlamını onların okuyucuları tarafından belirli toplumsal pratikler çerçevesinde yeniden oluşturmaları çerçevesinde ele alır. Edebi metinlerin üretim bağlamı kadar o metinlerin alıcısına ulaştığı ortamdaki okur yazarlık düzeyleri, okuma pratikleri ve yerleri (örn. kütüphanelerin tarihi), metinlerin dolaşım ve kitaplaşma koşulları (matbaa öncesinde katip-müstensih ve ciltlemenin tarihinden yayınevlerinkine), matbu kitabın biçim ve içeriğinin geçirdiği dönüşümler ve de yayınlanma biçimlerini kültür tarihi içinde bağımsız bir araştırma alanı olarak kurar.

1970'li yıllardan itibaren tarihçilik mesleği, hem ayrıntılarına burada girmeyeceğimiz 1968 sonrasının yeni siyasi konfigurasyonu hem de yeni epistemolojik yönelimlerin belirginleşmesi –yalnızca Fransa bağlamında, Barthes, Bourdieu, Deleuze, Derrida, Foucault ve Genette'in felsefe, anlatı ve toplumbilimlerine katkılarını yeniden aklımıza getirelim– ile önemli bir dönüşüme uğrar. Öte yandan, kadınları tarihe katmadıkları için eleştirilen birinci ve ikinci kuşağın tersine, *Annales*'in üçüncü kuşağında bu durum tersine dönmese de Arlette Farge, Mona Ozouf ve Michèle Perrot hem kadınların gündelik yaşam örüntülerini tarihselleştirirler hem de kuramı erilsizleştirme yönünde öneriler getirirler.

Sonuç Yerine: Ufalanmış Tarih İçinde Üç Kuşak Arası Benzerlikler

François Dosse, Braudel'in 1985'teki ölümünden sonra bütüncül, yapısalcı yaklaşımların artık tutarlı olamadığını vurgulayan ve bu alt başlığa da adını ilham eden, *Ufalanmış Tarih* adında Türkçede de yayınlanan önemli bir bilanço hazırlar. Aynı yıllarda, Annales dergisi ise altbaşlığını Histoire-Sciences sociales (*Tarih-Toplumbilimleri*) olarak yeniden düzenler. Ez-cümle, yöntem ve yaklaşım bakımından takımadalara benzeyen üçüncü kuşak, çözümlemelerinde eylemliliğin yapılara göre daha önemli olduğu-

nu vurgular. Bireylerin toplumsal baskılar karşısındaki direnişleri üzerinde yoğunlaşan bu kuşakta yapısal belirlenimlerin/alanların içinde bireysel eylemlilik önem kazanır.

Annales'in üç evresinde yine de belirli ortaklıklar bulunur. Disiplinlerarası bir tarih anlayışı baskındır. Kalıplardan uzaktırlar ve Simiand'ın ifşa ettiği tarihçi kabilesinin üç putunu, her zaman kırmasalar da, uzaklarında tutarlar; yeniden yorumlamaya yatkındırlar. Tarihçinin zamanının, doğrusal anlatıyı gerektiren bir zaman olamayacağını ve ilgisinin yalnızca siyasal olanla sınırlanamayacağını vurgularlar. Basmakalıp tarihyazımını yavan pozitivizm olarak görürler ve ilişkisellikleri öne çıkarırlar. Genelleştirmenin getireceği her türlü rizikoyu iyice göze alınıp şu da önerilebilir: *Annales* tarihçileri pozitivistleri kerameti kendinden menkul kurallara körlemesine bağlı oldukları için eleştirirler zira görüngüler arasında birinci derece, başka bir deyişle, yüzeysel bağlantıları yeniden kurmayı disiplinlerinin ana ilkesi olarak gören pozitivist tarihçilere karşıt olarak, anlamak ve ilişkisellikleri açıklamayı öne koyarlar. Bunu yapmak üzere, siyasi olayların tutarlı biçimde birbirine iliştirilmesine dayalı geleneksel anlatımı aşındırıp, sorunsal odaklı çözümlemeci bir tarihe odaklanırlar. Yapısal etmenleri, nicel dizileri, süreklilikleri oluşturup toplumsal tarih çerçevesinde bir çözümleme düzlemi sunarlar. Toplumbilimlerinin ortak bir yöntem geliştirebilmelerinin koşulunu, toplumsal zamanın çok biçimliliğinin bilincine varılmasına dayandırıp nicel dizileştirme ile doğal ve toplumsal uzamları çözümlemenin imkanını zorlar.

MÜZAKERELER

Ahmet Nezihi Turan: Güneş Işıksel Hocaya teşekkür ederim. Bir takım notlar aldım. Önermelerinden başlayarak bazı sorular yöneltmek istiyorum. "Annales bize ne dedi" sorusu, son 30 yıldır çokça soruluyor. Bir tarafta çok şey söylediğini iddia edenler, diğer yanda yavaş yavaş çok söylenmesine tepki olarak da -Ahmet Özcan mesela -bize hiç bir etkisi yok diyenler. Zaten bu çok abartılan bir hikâye dedi. Bizde zihniyet meseleleri sorgulanmadı. Hâlbuki Annales'in tarihçiliğe katkısı bu idi. Biz Annales takipçilerine ve muhaliflerine, yaptıklarına bakarak bir tarih metni kuramadık. Hakikaten bize metnini zevkle okutan Braudel'in *II. Felipe Devrin-*

de Akdeniz ve Dünyası adlı eseri, dilimize çevirisindeki eksiklerine rağmen açıp bir sayfasını okumaya başladığınızda sizi alıp o dünyalara götürür. Metinlerin verdiği o heyecan, o zaman algısını bize hissettirmesi. "Her şey bir anda olmasın diye vardır. Her şey bizim başımıza gelmesin diye vardır." Tarih de bize bunu anlatıyorsa bize bunu hissettirebilmeli. Bu metinleri okuyorken hissettiğimiz bu duygudur. Bizim cari tarihçilik metinlerinde okurken hissetmekte güçlük çektiğimiz bir duygudur, bu. Zannettiğimiz kadar bir etki yok. Ve başta söyledim birbirinden haberdar olan isimler. Az önce baktım. Biri 1902, diğeri 1903 doğumlu. Barkan ile Braudel arasında bir yaş var. Barkan, Braudel'den söz ediyor. Ancak Barkan'ın Braudel'den söz etmesi onu gerçekten okuduğu, anladığı yorumladığı anlamına geliyor mu? Yani yıllar içerisinde kritik bir hale dönüşen soru, bu. Şimdi retrospektif (geriye dönük) gittim. Durkheim'dan Weber'e, oradan benim giderek yaşım itibariyle ilgimi daha fazla çeken Halbwachs ve onun hafıza çalışmalarına getirdi. Yani ne kadar hatırlıyoruz ve ne kadar doğru hatırlıyoruz? Ve çok sözü edilen tarihin hızlanması, hayatın hızlanması ve bu hızlanmalar karşısında da ister 1880 ve 90 doğumlu Annales tarihçileri, ister onların takipçileri olsun, onların dünyaya bakışı, anlayışı, algılayışı, zaman algısı ile ilgili kendi tarihçilik tecrübelerini nasıl yansıttıkları ve bizim bugün nasıl yansıtabileceğimiz.. Mesela Weber ya da Foucault okuyorsunuz analizleri hoşunuza gidiyor. Sonra bakıyorsunuz ki şu uydu, bu uydu, fakat bir yanı ile eksik. Hiç bir şeye benzemiyor. Aklıma, Albert Sorel'in Yahya Kemal'e sorduğu soru geliyor. "*I. Dünya Savaşı'na neden girdiniz*" diye.. "*Mantıklı hiçbir cevap aklıma gelmedi*" diyor, Yahya Kemal. "*Biz Türküz ateş gördük, attık kendimizi içerisine..*" Bu kendimizi anlatabilmenin ne kadar zor olduğunun hikâyesine ilişkin.

50'lerde doğmuş olan ve 50'lerin ürünü olan iki üç kuşak, peş peşe birbirlerini takip etti ve birbirleri ile diyalog kurmaya çalıştı, ancak kendi içlerinde ne de farklı kuşaklar arasında bir uyum yakalanamadı. Bu kadar keskin bir kırılma, tarihin sürekliliğinin kaybolması ve aynı zamanda da bizim tarihle meşgul olmamız kendi içinde bana ilginç geliyor. Buna yer eden o öğretilerle birlikte, ister zihniyet tarihçiliği anlamında olsun, ister zaman mekan ilişkisi anlamında olsun ne gibi şeyler katabilir? Belki bugüne kadar bize bir etkisi olmadıysa, belki bundan sonra olabilir. Braudel-

leri takip eden Lucien Febvre'lerin Marc Bloch'ların açtığı yolda onlara ikmal-tahrir-tahsis yoluyla katkıda bulunan tarihçiler ile oluşmuş birikim, bize nasıl ufuklar açar diye üzerinden yeniden düşünme fırsatı doğabilir.

Zafer Toprak: Öncelikle ben Güneş (Işıksel) arkadaşımızı kutlamak isterim. Gerçekten Türkiye'de tarih yazıcılığının vardığı noktayı bize anlattı. Türkiye'de son 20-25 yıllık sürede tarihyazıcılığı sorunsal olarak gündeme geldi. Hatta kendisi Seignobos'tan bahsetti ki bu kitap 19. yüzyılda yazılmış bir kitaptır ve Türk Tarih Kurumu tarafından bu kitap tekrar tekrar basılmaktadır. Bu konuda tabii İlhan'ın (Tekeli) şahsında Tarih Vakfı'nı da kutlamak isterim, çünkü Türkiye'de tarih yazıcılığı ile ilgili çeviriler, (Peter Burke gibi) Tarih Vakfı tarafından yapıldı ve Türkiye'de bunu tanıttı. Öte yandan Ahmet'i (Şimşek) kutlamak isterim ve bizleri yedinci kez bir araya getirdi. Güneş'in konuşmasına değinmek isterim. Konuşmasının başında şuna vurgu yaptı: "çok azı hayatta kaldı". Şimdi biz bunu aslında Anglo Sakson tarihinden okuyoruz.

Annales diye bir ekolün oluşması, daha çok Anglo Sakson tarihçiliğin kurgusu ile gelişti. Bu bağlamda baktığımızda özellikle Peter Burke'ün çalışması önemli. Ama Burke'ün bu çalışmasının 2. baskısına baktığınızda 2015 yılında basılan kitabı - ki Türkçeye çeviri konusunda çok başarılı bu kitap - Islık Yayınlarından çıktı.

Güneş'in bahsettiği nesle Burke, dördüncü nesli ekledi. Yani Annales, Burke göre aslında halen hayatta. Annales bibliotek bir olay. Fransa'daki hiç bir tarihçi biz bu ekole mensubuz demez. Biz onları böyle tasnif ediyoruz. Çok marjda kalmak isteyen Labrousse öyledir. Braudel ile Labrousse'nin koskoca *Histoire économique et sociale de la France* adlı beş ciltlik çalışması bulunmaktadır. Dolayısıyla neyin Annales içinde neyin bunun dışında olduğunu kestirmek çok kolay değil. Bu nedenle hele üçüncü nesil Annalcilerin hepsi hayatta. Özellikle Jacques Revel'ler, Philippe Poirrier'ler, Peter Burke'ler.. Ve Annalci dediğimiz kişiler ya derginin başında olmuş kişiler ya da Braudel'le çok yakın bağlantısı olmuş kişiler.. Son olarak Türkiye'ye etkisi konusunda ben o kadar da kötümser değilim, çünkü dünyada "Akdeniz" için ilk eleştiriyi de yazan Barkan'dır. İktisad Fakültesi mecmuasında çıkmıştır. Anglo Sakson dünya Annalesi, ancak 1970'lerden sonra keşfetti. Braudel, o tarihe kadar çevrilmedi. *Encyclopedia of Social Science*'a bakın,

Braudel yoktur, orada. O nedenle Anglo Sakson dünya ile Fransa arasında zaten bir Çin seddi vardı. Dolayısıyla Braudel'in ilk defa Barkan sayesinde Türkiye'de tanıtılması önemli.

Türkiye'de Annales'in tanıtılması dolaylı bir şekilde oldu. Güneş'in (Işıksel) konuşmasında eksik olan bir hususa değineyim. Konuşmada Henri Berr yoktu. Onun *L'Évolution de l'humanité* çalışması Annales'in inşa süreci içerisinde son derece önemlidir.

Son zamanlarda, Türkiye'deki historiografinin gelişimine yönelik bir çalışma yapıyorum. Atatürk'ün Çankaya'daki kitaplığında, çok zengin bir *evolusyon de humanite* serisinin olduğunu gördüm. Yani çok ilginç.. Türk Tarih Tezinin yazımında çok önemli bir rol oynayan bu serinin dolaylı bir şekilde Annales'e de taban oluşturduğunu söyleyebilirim. Hakikaten bu kütüphane, 5000 civarında kitap ile konuya ilişkin Türkiye'nin en gelişmiş kütüphanesi. Kütüphanenin, yurtdışından gelen kitaplarla çok zengin olduğu dile getiriliyor. Bu kitaplığı taradım. Biz, Annales'e İngilizce literatüre üzerinden ulaşabiliyoruz. Bu bağlamda Binghamton Üniversitesi'ndeki Fernand Braudel Merkezi'nin ve Wallerstein'ın çok büyük etkisi oldu. Bizde Wallerstein'in new-left (yeni-sol) ekolünden gelen Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk gibi insanlar ki bunlar 1970'lerde Amerika'da doktora yapan akademisyenler, aslında bir şekilde Annales'le de dirsek teması içindeydiler, diyebilirim.

Ahmet Nezihi Turan: Erdem Sönmez, genç tarihçi arkadaşlarımızdan.. Onun da Annales ekolünün Türk tarihçiliğine katkıları konusunda çalışmaları olmuştu. Zafer (Toprak) Hocamın söyledikleri ile Ahmet'in (Özcan) itirazları doğrultusunda bir muhasebe yapılabilir. Bu etki zannettiğimiz kadar az mı, yahut varsaydığımız kadar çok mu? Süreklilikler içerisinde.. Çünkü Güneş'in (Işıksel) temas ettiği şeylerden bir tanesi süreklilik sağlayabilmesi. Yani muhakkiklerini oluşturabilmesi ve dolayısıyla bir kurumsal süreklilik ilkesi, bizim en az tahammül ettiğimiz tarafı ile birlikte ele alabileceğimiz bir müzakere, daha faydalı sonuçlar elde etmemizi sağlayabilir.

Güneş Işıksel: Tartışmayı belki bambaşka bir yere çekebilmek için müsaadenizle bir ekleme yapmak istiyorum. Humanite önemli. Enis Batur çıkarmış, böyle bir tartışmayı. Ahmet Haşim, sanırım *Gurebahane-i Laklakan*'da, 1920lerde Paris'te bir kafede,

Jack diye bir psikanalisten bahsediyor. Haşim'le Jack yanyana oturuyor. Ama Hasan Bülent Kahraman'ın sorduğu bir soru: Yahya Kemal gerçekten Rambouillet okudu mu? Barkan 1937'ye kadar Strasburg'taydı. İyi kötü, Braudel'le mesaisi oldu. Block'u dinledi. Ancak onun tarihçiliği bana halen hukukçu ve defterci tarihçiliğine benziyor. Tabi ki aynı havayı teneffüs ettiler. Sekiz satırda bir cümle de düşürmeden tarih yazabildiği için Barkan, en iyi tarihçilerden biri, bence. Bir yanda *Evolusyon de humanite* serisini görebiliyoruz, ama bir yandan da *Moore Adası* meselesi var aynı dönemde. Bir denklik, yanyanalık, eşzamanlılık en iyi ihtimalle ikinciliği getiriyor. Tabi ki Wallerstein vesaire "merkez çevre paradigması" başka bir yoldan ilerledi, ama yeniçağ üzerinde kaldı. Dolayısıyla Türkiye'deki Annales okuması, gerçekten Block'u, Le-Goff'u, Dupee'i görerek olmadı. Bizde tarihçiler, yazdıklarını aynı sorunsallar üzerinden kurmadılar.

Ahmet Nezihi Turan: Bizde *Hava Saldırıları ve Edebiyat* ne kadar okunuyor, bilmiyoruz. Zebaht olsun, Muhiddin olsun, II Dünya Savaşı tarihinin bilinmeyenleri için örneğin, *Annanemle Dedemin Tarihi* ne kadar tanınıyor? Biz, insan hayatının merak edilmesinin üzerine bir tarih inşa edilmesinden bahsediyoruz. Bu manada Annales Okulu bize ne kadar tesir etti?

Yunus Koç: Netameli bir konu. Hakikaten bu meseleyi, Türkiye'de ya da başka yerde takip etmek çok kolay değil. Birincisi Anglo Sakson yazım üzerinde olduğunu öğreniyoruz.. Vakıa, ancak istisnalar az. Belki daha temelde, şöyle bir sorun var. *Annales* dergisi etrafında yazı yazanlar, bir şeye itiraz ediyor. 100 yıllık bir gelenek var. Bunun içinde siyasi tarih, olaylar, kraliyet tarihi diyoruz... Buna, "yeter artık" deniliyor. Sadece krallar değil, bir halk kitlesi var. Bunu biz, ortaya çıkaracağız. Bu itiraz haklıydı. İşin içine coğrafya, sosyoloji katılarak daha genel bir eleştiriye dönüştü. Türkiye'deki yaygın bir siyasi geçmiş anlatısı ve tarihi de yok. Bu boşluğu da görmemiz gerekiyor. Bir yandan siyasi tarihi de övmemiz gerekiyor. Bir yandan da sosyal hayata dokunuluyor. İkisi paralel gidiyor, ülkemizde. Doğrudan Fransızca üzerinden takip edenler var. Örneğin yüzyıl sancak çalışmaları. Yeniçağ üzerine çalışanlar etkilenmiş görünüyor. Dereceleri farklı. Bugün yapılan çalışmalarda, hala 60lı 50li yıllardaki tezlere benzer tezler çıkıyor. Bu karamsarlık yaratıyor, ama geniş kısımda faklı bir durum var.

Coğrafya- insan başlığı altında yaklaşık 20 sayfalık bir anlatı var. İstisnai, ama bu önemli. Aynı şekilde düşünce ve zihniyet tarihi konusunda da Fransa ekolünün etkisi görülüyor. Bunun da ülkemizde yansımalarını görüyoruz. Ama ülkemizde bu literatürü yok sayamayız. Ancak yaygınlaştığını söyleyemeyiz. Sorunun bizde olduğunu düşünüyorum.

Ahmet Nezihi Turan: Sorun bizde, evet. *Kardeşimin Gölgesinde* adlı roman geldi, aklıma. 18 yaşında bir asker, cephede ölüyor. Orada ne oluyor acaba? Roman mı tarih mi okuduğunuzu bilemiyorsunuz, ama insana dair ne varsa her şey; acı, öfke, üzüntü, hüzün, kibir, her ayrıntı burada yer alıyor. 3-4 yıl kardeşinin izini arşivden arşive arıyor. Galiba bu acının altından yazarak kalkabiliyoruz. Burada insanın yer ve zamandaki eylemi anlatılıyor. Bizim tarih, fazlasıyla insansız bir tarih. Bizimki, insansız kurumlar gibi gelmiyor mu? Bizde sürekli devlet anlatılıyor. İster dünü, ister bugünü anlatın. O nedenle Güneş'in (Işıksel) açtığı bu tartışmayı önemli buluyorum. Yoksa Yunus (Koç) hocamın söylediği çok doğru. Çok tesirinde kaldım. Elbette Ordu'daki 9 haneli bir köy. 1955 tahrir defterlerinde bunun yansımasını görmek. Şifai kültürü, bu hafızayı görmek elbette çok önemli. Ama insanı anlatmak konuysa, bizim tarihimiz insanı anlatmıyor. Şimdi de o köyde insanlar yaşıyor. Son istatistik köy nüfusunu %7,3 gösteriyor. Peki ne yapıyor, o köy insanı. Geçmişte 9 hanede yaşayan köylü ne yapmış? Hangi deneyimleri yaşamış? Bilmiyoruz. 1985 yılında Özal halka nasıl seslendi, "İcraatin İçinden" programını hatırlayın. Ne dedi Özal? "Şehir nüfüsu %50'yi geçmiş bulunmaktadır." Bu kadar hızlı değişim. Bunun altında kalan ve hiç merak edilmeyen köy ve köylü. Bu mesleğin mensuplarının büyük kısmı köy kökenli. Hiç merak etmiyoruz. Köy bitti. O köyde hayat nasıldı? Bunu merak etmeyen insan, 16-17. yüzyılı nasıl çalışabilir? Bu çalıştaylar bu sorunları göstermesi bakımından çok önemli.

Güneş Işıksel: Tanıl Bora'nın *Cereyanlar* adlı çalışmasında katılmadığım çok fazla tarafı var, ama bir husus dikkat çekici. Annales meselesinde hem şuraya hem buraya saldırmaktan bahsediyor. Yani bizde *Alis Harikalar Diyarı*ndaki tavşan gibi o da var, bu da var. Coğrafya da var, folklor de var dercesine sürekli bir "geç kaldık, geç kaldık" telaşı var. Yerellikle ya da bölgesel meselelerle ilgili kaygılarımız var. Bunca telaş içinde çok güzel işler de çıkarı-

lıyor. Ancak, buradaki sorunsal, o debelenme bizi tabi ki zora sokuyor. Hem genellikle ilgili hem dilde de sorun var. "Olmaktadır. Olmuştur.." Biz şimdinin geçmişi üzerinden bir anlatı kurmaya çalışırken, "İcratın İçinden" dili bir mühendislik anlayışı ile bizi bir çeşit ihtimal hesaplarının içine itiyor.

Ahmet Özcan: Uyurken düşünmeyi öğrenmek lazım. Erdem'e de (Sönmez) söylemiştim: Kitabının ikinci baskısında değiştirmesi için, daha doğrusu sormuştum, böyle birşey nasıl mümkün olabilir diye? Batıdan etkilenme meselesi, Tanzimat'tan beri var. Doğal bir süreç olarak gelişmişti, ama kendine özgün bir alan inşa edilememiş bir tarihçilik, taklit üzerinden oluşacağı için bu çalışmaların olması da soru işareti. Burada esas itirazım Köprülü'nün, Annales okulundan ne kadar etkilendiği konusunda. Araştırdım. Halil Berktay, Köprülü üzerine yazdığı kitapta onun bu okuldan etkilendiğini söylüyor. Ama Köprülü'nün kendi konuşmasına baktığımda böyle birşey yok. Köprülü sadece Braudel'i ne kadar beğendiğini anlatıyor. Kendisini övdüğünü söylüyor, benzer bir övme de Braudel'in Barkan'la ilgili Akdeniz'in bir kısmı eksik kaldı. Bunu Barkan tamamlayacak şeklindeydi, eğer yanlış aktarmıyorsam. Braudel'in yazısı iktisat fakültesindeydi galiba. Dünya, Annales'i 60-70'lerde Braudel ile tanınırken, burada tanınması ne kadar mümkündü? Elbette o yıllarda ülkede batılı etkileşim modernizm anlamında Fransız dili ya da entellektüel düşüncesinin arka planda etkili olması önemli. Bunun olması nedeniyle dolaylı bir etkileşimden söz etmek mümkün. Burada Köprülü problem oluyor. Köprülü evvela 1915 senesinde Almanya'da yaptığı çalışmalarla tanındı. Ardından 1918'de *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* ile "Edebiyat Tarihinde Usul" yazısıyla bir anlamda edebiyat sosyolojisini de ya da tarih metodolojisini de göstererek, şu soruyu sorabiliriz? Köprülü, edebiyat tarihçisi bir tarihçi mi? Burada da zihni bir arka plan ortaya çıkıyor. Fransız kültüründen etkilenmiş olması doğal. Hatta *Methal Kısmına Giriş*'teki Türk Tarih Tezinin ilk örnekleri, 1870'te Paris'te Fransa'da atılmıştır. Bunun dışında Türklüğün ilk geçtiği yer, Süleyman Hüsnü Paşa'nın tarihinde kullandığı ilk kaynaklar da Fransız kaynaklardır. Bir de bu çerçeveyi desteklemek üzere *Hacettepe Tarih Dergisi*nden bahsetmek istiyorum. Harika bir dergiydi. Öğrencilik döneminde Annales okulunun ilk izlerini bu dergide o zamanlar gördüm. Demek

ki bu anlayış yerleşmeye çalışıyor. Ya da derslerde aktarımı etkili oluyor. Benim eleştirim Köprülü üzerinden. Güneş'e (Işıksel) sormak istediğim şu: Bu Annales okulu tarih üzerinde Fransa'da ne kadar etkili oldu? Okul deyince diploma aklıma geliyor. Bir yerden diploma almak zorunda mıyız?

Ahmet Nezihi Turan: Güzel bir soru. Ben de merak ediyorum. 1960'larda tarih, Fransa'da çok önem taşıdı. Farklı ekollerden dergiler, yazılı makaleler üretildi. Bizde de galiba 70'li yıllar bu anlamda çok canlıdır. Tarih mecmuası devam ediyor. Başka dergiler var. (O yıllarda) tirajları çok yüksek.

Güneş Işıksel: Benim eklemek istediğim Köprülü de Halil Bey de Fransızca okuyorlar. Fransızca ile aşinalar. Ancak maalesef bunlar müellefatı bilmiyorlar. Erdemi çok severim. Halil Beyi dikkatle okuyorum. Ancak büyük hataları olduğunu söylemeliyim.

Ahmet Nezihi Turan: Haksızlık etmemek lazım. 35 sene önceki anlatımdan bahsediyoruz.

Güneş Işıksel: Ziya Gökalp Durkheimci olmadığı için, bana kalırsa, basit yanyana getirmeler var. Madem Gökalp Durkheimci, o zaman dolayısıyla Köprülü de Gökalp aracılığıyla Durkheimcidir. Bundan dolayı Köprülü de Annales Okuluna yakındır düşüncesi doğuyor. Köprülü açıkçası edebiyat tarihine daha yakın duruyor. Referanslar var elbette, ama tekniği 19. yüzyılın 20'lerinde yazılabilecek bir edebiyat tarihi. Bunun nedeni Fransız müellefatını tanımamaktan kaynaklanıyor. Berktay'a gelen ya da Erdem'e inen müellefatla söylediklerini pek dolduramıyorlar, somut olarak. Diskursive yazımda her sayfa, bende kıpkırmızıdır. Tarihyazımının illaki eksikleri vardır. Biz de imkanlarını kurcalıyoruz

Karşılaştırmalı Tarihin Türkiye'deki Durumu: İmkân ve Sorunlar

Gülsüm Tütüncü
Dokuz Eylül Üniversitesi
Neslihan Ünal
Dokuz Eylül Üniversitesi

Tarih bilimi açısından öncelikle karşımıza çıkan soru; "Tarihsel Sosyoloji" ve "Karşılaştırmalı Tarih"in aynı anlamı ifade edip; etmediğidir. Karşılaştırmalı tarih yöntemi, sosyolojinin sürece dayalı analizlere duyduğu ihtiyaç nedeniyle öncelikle sosyologlar tarafından kullanılmaya başlanmış bir metodolojidir. Karşılaştırmalı tarihsel analizlerin sosyolojide kullanımının artması ile tarihsel sosyolojinin gelişimi tarih bilimini de etkileyerek; sosyoloji ve tarihi birbirine yaklaştıran karşılaştırmalı tarih yönteminin tarih bilimine etki etmesini sağlamıştır. Karşılaştırmalı tarihin tarihte kullanımı yaygınlaştıkça, tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarih birbirinden farklı anlamlar işaret etmiştir. Karşılaştırmalı tarih, tarihin uzun dönemli ve yapısal analizler için kullandığı bir yöntemi ifade etmeye başlamıştır.

En basit tanımıyla karşılaştırmalı tarih, gerçeğe en yakın tarihsel sürece ulaşmak üzere birden fazla örnek üzerinden olgusal karşılaştırmalar yaparak yapısal analizler ortaya koyar. Bu analizlerle zaman ve mekândaki değişimleri de dikkate alır. Farklı seviyelerdeki karşılaştırma ile daha detaylı bir açıklamaya ulaşmayı hedefler.

Tarihsel sosyoloji ise; tarihi toplumsal yapıları anlamada ve açıklamada bir araç olarak kullanır. Öncelikli amacı tarihsel süreci

oluşturmak değil, bu süreçte gerçekleşen değişim ve dönüşümleri inceleyerek toplumların düzenleyici ilkelerini ve işleyiş düzeneklerini bulmaktır. Bunları yorumlayarak toplumu anlamaya çalışır. Sosyologlar tarihsel sosyolojiye, topluma bir bütün olarak bakabilmek için ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü toplum, ancak bir bütün olarak anlaşılabilir. Bu çerçevede tarihsel sosyoloji 1980'li yıllar sonrasında kurumsallaşsa da oluşumu 1960'lı yıllarda başlamış ve kendisinden önce karşılaştırmalı analizler kullanan pek çok sosyal bilimciden esinlenmiştir. Tarihsel sosyolojinin gelişimine katkı yapan uzun bir liste ortaya çıksa da özellikle karşılaştırmalı tarih metodolojisinin gelişimi açısından katkı yapan üç isim; John Stuart Mill, Max Weber, Karl Marks üzerinde durulacaktır.

Karşılaştırmalı Tarihin Gelişimine Yapılan Katkılar

Karşılaştırmalı tarihin gelişiminde öncelikle John Stuart Mill önemli bir yere sahiptir. Mill'in 1843 tarihli *Bir Mantık Sistemi* başlıklı kitabı, karşılaştırmalı yöntemin gelişimi ve türlerinin sınıflandırılması açısından başlangıç noktası olarak kabul edilir. Mill'in bu kitapta, «Deneysel Araştırmanın Dört Yöntemi» bölümünde ortaya koyduğu benzerlik, farklılık, makro analitik kullanım ve birlikte değişmeler yöntemleri sonraki süreçte karşılaştırmalı tarihin türlerinin doğuşuna önemli katkı yapmıştır.

Bu çerçeveden hareketle karşılaştırmalı tarihin yöntemi üçe ayrılmıştır:[29]

- Paralel Karşılaştırmalı Tarih (Anlaşma Yöntemi)
- Zıtlıklara Yönelik Karşılaştırmalı Tarih (Farklılık Yöntemi)
- Makro-analitik Karşılaştırmalı Tarih

Paralel Karşılaştırmalı Tarih (Parallel Comparative History): Nedenleri ortak örnekler belirlenmeye çalışılır. Örnekler farklı açılardan değişseler de nedensel olarak aynı olabilirler. Benzerlikler üzerine yapılan karşılaştırmalı tarihtir.

Zıtlıklara Yönelik Karşılaştırmalı Tarih (Contrast of Contexts): Ele alınan örneklerde farklılıklara dayanan bir karşılaştırma yapılır. Tek başına uygun negatif örneklerin bulunması koşuluyla benzerlik yönteminden daha güçlüdür.

---

29. Bu yöntemlerle ilgili detaylı açıklamalar için bakınız; Theda Skocpol- Margaret Somers, "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.22, No.2, April 1980, ss. 174-197, s.183.

Makro-Analitik Karşılaştırmalı Tarih (Macro-Causal Analysis): En sağlıklı sonuçlar için tavsiye edilen yöntemdir. Benzerlik ve farklılık yöntemlerinin birlikte kullanıldığı, öncelikle yapısal genel nedenlerin tarihsel süreçlerin incelenmesi ile belirlendiği yöntemdir. Birden fazla örnekte tarihsel süreçlerin incelenmesi ile karşılaştırma parametreleri belirlenir. Makro-analitik yöntemde, "benzer nedenler benzer sonuçları çıkarır" ön kabulü yoktur. Karşılaştırmalı yöntemin kendisi bu kabule itiraz üzerinden gelişmiştir. Makro analitik yöntemi uygulayarak büyük bir katkı yapan iki önemli isim; Barrington Moore ve Theda Skocpol'dur.

Karşılaştırmalı tarihin metodolojisinin gelişimine katkı yapan ikinci önemli isim ise Max Weber'dir. Weber, «yorumcu açıklamayı» ortaya koyarak, sosyal bilimlerin etkisini ve açıklamalarını önemli oranda genişletmiştir. Weber, çalışmalarında öncelikle Batı toplumlarının iktisadi ve sosyal farklılaşmasını sağlayan ayırt edici kurumsal düzenlemeleri tespit etmeye ve bunların nedenlerini ortaya koymaya çalışır. Özellikle *Ekonomi ve Toplum ile Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu* başlıklı eserlerinde, iktisadi yaşamın ve zihniyetin toplumsal yapıya ve değişime etkisini inceler.

Weber'in ortaya koyduğu "ideal tip" kavramı karşılaştırmada kullanılacak parametreleri belirlemede önemli rol oynar. Ancak ideal tipin belirlenmesi önemli bir sorundur. Weber, ideal tip ile zaman içinde ve mekâna göre farklılıklar göstererek değişen olguların en karakteristik özellikleri ile bir modelin belirlenmesini anlamaktadır. Bu şekilde bir incelenecek ve karşılaştırılacak norm belirlenmiş olur. Karşılaştırma parametrelerini belirlemek kolaylaşır.

Weber'in çalışmaları giderek daha fazla Batı kültürünün üstünlüğüne yönelmiş ve evrensel çerçevede sadece Batı kültürünün bir geçerliliği olduğu noktasına ulaşmıştır. Bu şekilde Weber, ortaya koyduğu metodoloji ile tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarihin gelişimine büyük katkı yaparken, daha sonra tarihsel sosyoloji tarafından batı kültürüne yaklaşımının tek taraflılığı nedeniyle eleştirilmiştir.

Karl Marks'ın tarihsel sosyolojiye yaptığı katkı tarihsel materyalizm ve İngiliz Marksist tarihçiler aracılığı ile gerçekleşmiştir. Tarihsel materyalizm, yapısı gereği birbiri ile karşılaştırılacak en az iki olguya dayanılarak kullanılır ve İngiliz Marksist tarihçiler,

tarihsel materyalizmi tarihin her alanında kullanmışlardır (Sınıf çatışması, zihniyet değişimi, kültür tarihi...). Mümkün olduğunca nesnel olmayı başararak «aşağıdan tarih»in makro ve mikro boyutta en önemli örneklerini vermişlerdir. İngiliz Marksist tarihçiler 1947-1956 arasında bir araya geldiler. Grubun kurucuları, Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, Eric Hobsbawm, Edward P. Thompson ve Max Morris'ti.

Sosyolojide Değişim ve Tarihsel Sosyolojinin Kurumsallaşması

1950'lerde Harvard Üniversitesinde Talcott Parsons, sosyolojide bir değişimi başlattı. Onun öğrencileri başta Daniel Lerner olmak üzere bir modernleşme kuramını büyük ölçüde oluşturarak; geleneksel ve modern toplumun ideal tiplerini belirlemiş oldular.

Modernleşme kuramı, modern toplumu belirli bir zamana ve coğrafyaya sınırlar. Modern toplumun, 17.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar Batı Avrupa'da yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin bir sonucu olduğunu kabul eder. Bu nedenle Batı toplumunun tartışılmaz üstünlüğüne dayanır. Tarihsel sosyologlar, bu yaklaşıma itiraz etmişlerdir. Ülkelerin koşulları farklı olacağından ve tarihsel süreçler toplumsal yapılarda farklılaşma ortaya çıkaracağından, tek bir modernleşme yöntemi ve süreci olamaz. İtirazlar ilk etapta C. Wright Mills, Charles Tilly, Barrigton Moore, Immanuel Wallerstein gibi isimlerden gelmiştir. Bu çerçevede tarihsel sosyolojinin daha çok Anglo-sakson kültürde gelişme gösterdiği söylenebilir.

Tarihsel sosyolojinin ikinci kuşak isimleri olarak ise; Daniel Chirot, Fred Block, Margeret Somers, Gary Hamilton, Seymour Martin Lipset, Dietrich Rueschemeyer, Ellen Kay Trimberger, Mary Fulbrook ve Theda Skocpol öne çıkar. Günümüzde karşılaştırmalı tarihin tarih biliminde kullanımının artması ile daha da disiplinlerarası bir üçüncü kuşağın gelişmekte olduğu gözlenmektedir.

Tarihsel Sosyoloji ve Tarih Arasında Etkileşim

Tarih ekollerinin katkısı ile tarihsel sosyoloji ve tarih arasındaki etkileşim, pozitif yönde sürekli gelişmiştir ve karşılaştırmalı tarihin kullanımı tarih disiplini içinde artmıştır. Tarihsel sosyoloji ve tarih arasında kurulan en önemli köprülerden biri Charles Tilly'dir. Tilly, toplumsal süreçlerde yol gösterici bir tarihsel patikadan (path de-

pendency) bahseder. Şimdi var olan durumlar, birden ortaya çıkan gelişme dinamiklerinin değil; yavaş ilerleyen uzun dönemli tarihsel süreçlerin sonucudurlar.

Toplumların mutlaka belirli bir yönde ilerleyen değişimleri yoktur. Tilly'e göre bir yapının ortaya çıktığı zaman ve mekân yapının karakterini belirler ve onu diğerlerinden ayırır. Olguların dizilişinin önem taşıdığı bu zaman ve mekânda olguları sabitleyecek bir zemine ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Tilly'e göre *devlet ve kapitalizm* tarihsel olguları seçerken kullanılacak sabitleyiciler olabilir. Bu iki yapısal sürecin öne çıktığı ortak bir zemin disiplinlerarası bir çalışma ile kurulabilir.

Tilly, karşılaştırmalı tarih için detaylı bir yol haritası çizer. Bu yol haritasında basamaklar belirli bir sıra izlemelidir. Böylece Tilly'nin karşılaştırmalı yöntemi kesin kurallarla belirlenmiş olur ve uygulama esnasında sıklıkla yolunu kaybedecek araştırmacı için önemli bir yol göstericidir.

1. *"Araştırmacı öncelikle, kolektif eylemin dayanıklı özelliklerini ve uzun vadeli dönüşümlerini açıklayabilen hipotezler üretir.*
2. *Hipotezlerin hangi olası sonuçları ortaya çıkaracağını saptar.*
3. *Kolektif eylemin dayanıklı özellikleri ve uzun vadeli dönüşümleriyle ilgili büyük veri dilimlerini ortaya serer.*
4. *Bu veriler ile hipotezlerin özgül sonuçları arasındaki uyumun sağlamasını yapar. Hipotezlerin doğruluğunu denetler.*
5. *Denetlemenin sonucuna göre hipotezleri reddeder ya da yeniden formüle eder.*
6. *Bütün hipotezlerin benzer bir yöne işaret eder göründüğü yerde daha evrensele uygulanabilir bir model türetir."*[30]

Tilly, tarihsel karşılaştırmayı ise dört kategoriye bölmüştür:[31]

1. Bireysel karşılaştırmalar (Individualizing comparisons),
2. Karşılaştırmanın Evrenselleştirilmesi (Universalizing comparisons),
3. Farklılıkları Bulan karşılaştırmalar (Variation-finding comparisons),

---

30. Lynn Hunt, "Charles Tilly'nin Kollektif Eylemi", *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ed. Theda Skocpol, TVYY, İstanbul, 2008, s.287.

31. Philip McMichael, "Incorporating Comparison within a World-Historical Perspective: An Alternative Comparative Method", *American Sociological Review*, Vol. 55, No. 3 (Jun., 1990), p. 386.

4. Kapsamlı karşılaştırmalar (Encompassing comparisons).

Tilly, farklılıkları bulmanın daha güçlü bir karşılaştırma imkânı sunacağı görüşündedir. Özellikle farklılıkların genellemelerden uzaklaşmak için gerekli olduğunu düşünmüştür.

Tarih, Sosyoloji ve Karşılaştırmalı Tarih

Sosyolojideki değişim ile tarihin kendi metodolojisi içinde yaşadığı gelişme birçok ortak noktaya sahiptir. Tarih metodolojisi, Ranke'den beri akademik bir disiplin olarak alanını genişletme, belgenin ötesini görme açısından büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişmede Annales Ekolünün, Amerikan Tarih Ekolünün (Yeni Okul) ve İngiliz Marksist tarihçilerin etkisi büyüktür. Bu ekoller üzerinden tarihsel sosyoloji ve tarih arasındaki etkileşim çift yönlü bir etkileşim olmuştur. Bu etkileşimin en büyük kesişim kümesi de karşılaştırmalı tarihtir.

Annales Ekolü, siyasi tarihe odaklı bir anlayışın eksik bir tarih anlayışı olduğu görüşündedir. Olguların bir çerçeve etrafında anlamlandırılmasına dayanan problem merkezli ve açıklayıcı bir yöntem geliştirmişlerdir. Annales Ekolünün, karşılaştırmalı tarih ile bağlantısını özellikle Marc Bloch ve Fernand Braudel sağlar.

Bloch, karşılaştırmalı yönteminde açıklamak istediği olgunun nedensel faktörler ile bağlı olduğu zaman ve mekân açısından en az iki farklı ve en az iki benzer örnek alır ve bu örnekleri benzerlik ve farklılıkları açısından karşılaştırır.

Annales Ekolünün nerdeyse tek başına ikinci kuşağını oluşturan Braudel, ekolün uluslararası etki yapmasında büyük rol oynamıştır. Braudel, karşılaştırmalı tarih ve sosyolojiye ilişkin görüşlerini iki makalesinde; «Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem»[32] ve «Tarih ve Sosyoloji»[33] de açıklamıştır. Braudel'e göre sosyoloji ve tarihin çalıştıkları konu ortaktır: toplum. Bu nedenle artık sosyal bilimler arasında 19.yüzyılda var olduğu kabul edilen kesin sınırlar yoktur. Bu iki disiplin, işbirliği yaptığında ortaya toplum ile ilgili daha gerçekçi sonuçlar çıkacaktır. Braudel'e göre

32. Fernand Braudel, "Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem", Çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Der. Ali Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss. 69-96.

33. Fernand Braudel, "Tarih ve Sosyoloji", *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, ss. 105-130.

geçmiş ve şimdi arasında var olan süreklilik dün ve bugünü birlikte işaret eden en önemli noktadır. Zamanın sürekliliği fikri Braudel'in çok katmanlı zaman metodolojisini oluşturan en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Tarih Bilimi Açısından Karşılaştırmalı Tarih

Karşılaştırmalı tarih yönteminin temel amacı; karşılaştırılacak olguları tüm yönleri ile ortaya koyarak tarihsel dönüşüm ve değişimlerin nedenlerini bilimsel olarak açıklayabilmektir. Karşılaştırmalı tarih çoğunlukla tikel tarihsel bilgi ve genel teorik bilginin bütünleştirilmesine aracıdır. Bütünleştirme karşılaştırmalı tarihin amacı olduğundan, genel teorik bilgi yığını ikinci el kaynakların kullanımı ile elde edilir. Bu nedenle karşılaştırmalı tarihte, *"mükemmel olmayan 'büyük' bir tez, iyi işlenmiş küçük çaplı bir teze göre bir kitabın yayınlanabilir sonul gelişimi bakımından daha fazla potansiyel sunar."*[34]

Karşılaştırmalı Tarihte Konu Seçimi

Karşılaştırmalı tarih için en önemli başlangıç noktası, her konunun karşılaştırması yapılabilir mi? sorusuna verilecek cevaptır. Buna temkinli bir «Evet» demek mümkündür. Çünkü seçilen konunun tarihsel olarak ortaya çıkan uzun dönemli değişimlerini belirleyecek parametreler ortaya konabiliyorsa her konunun karşılaştırması yapılabilir. Ancak bazı durumlarda; olgusal zemin üzerinde süreci takip edilemeyen konuların karşılaştırmasını yapmak zordur ve anlamlı sonuçlar ortaya koyulamayacaktır.

Karşılaştırmalı tarihte konu seçimine örnek vermek gerekirse; yapılırsa anlamlı sonuçlar ortaya koyacak bir konu olarak; "İngiliz Sömürge Yönetimleri: ABD, Güney Afrika ve Hindistan" başlığını verebiliriz. Aynı konu alanı üzerinden giderek yapılırsa daha az anlamlı olacak; "Bağımsızlığını Kazanan Sömürgeler: ABD ve Hindistan" örneği verilebilir. ABD ve Hindistan'ın bağımsızlık süreçleri üzerinden bir karşılaştırma yapmak mümkün ise de anlamlı bir süreç analizi olmayacaktır. Aynı şekilde Osmanlı ve Britanya'da imparatorluk sistemleri üzerinden karşılaştırılabilirken, Osmanlı ve

34. Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Çev. Erdem Türközü, İmge Kitapevi, Ankara, 2004, s. 19.

Britanya'yı sömürge politikaları üzerinden karşılaştırmak anlamlı olmayacaktır.

Karşılaştırma Parametrelerinin Belirlenmesi

Karşılaştırma parametrelerinin belirlenebilmesi için öncelikle seçilen konu hakkında bütüncül bir yaklaşımla bilgi sahibi olunmalıdır. Karşılaştırmalı tarihin tümdengelimci yapısı bunu gerekli kılar.

Konu başlığı üzerinden ve parametre seçimlerine örnek vermek gerekirse; "Modernleşme Süreci Bağlamında Sendikal Örnekler: İskandinav Modeli ve Türkiye"[35] konu başlığında karşılaştırma parametreleri; demokratik gelişim süreçleri, sanayileşme sürecinde ekonomik gelişim süreçleri, sendika-siyaset ilişkileri, yasal düzenlemelerin etkisi olarak belirlenebilir. Bir diğer örnek; *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik* [36]konu başlığında karşılaştırma parametreleri; coğrafi konumun etkisi, kentsel gelişim süreçleri, demografik yapı değişimleri ve sosyo-ekonomik yapıları olarak belirlenebilir.

Karşılaştırma parametrelerinin belirlenmesinde ve karşılaştırmalı tarihin yazımında Skocpol tarafından açıklanan karşılaştırmalı tarihin basamakları da önemli bir yol haritası sunmaktadır. Buna göre önce; zamana ve mekâna yerleşmiş olan toplumsal yapılar hakkında neden-sonuç ilişkisini ortaya koyacak sorular sorulmalıdır. Kronolojiye dikkat ederek neden-sonuç zinciri oluşturulmalı ve önemli eylemler ile yapısal bağların değişimi arasındaki etkileşime dikkat edilmelidir. Değişimlere odaklanmak ve onların gerçekleşme süreçlerini anlamlandırmak toplumsal yapıların ve değişimlerin aydınlatılmasının en önemli noktasıdır.[37]

Karşılaştırmalı tarihin uygulamasına ilişkin ortaya konan bu teorik altyapı karşılaştırmalı tarihin uygulamasını her ne kadar kolaylaştırsa da, tarihçi için icra edilmesi kolay olmayabilir. Tümdengelimci yapısı daha araştırmanın en başında uzun bir hazırlık

---

35. Gülsüm Tütüncü, "Modernleşme Süreci Bağlamında Sendikal Örnekler: İskandinav Modeli ve Türkiye", *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler V*, Institut za Geografiju, Podrgorica, Montenegro, 2018, ss. 637-661.

36. Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

37. Theda Skocpol, "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi", *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ed. Theda Skocpol, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.2.

sürecini gerekli kılar ve tarihçi bu süreç içerisinde çeşitli sıkıntılarla karşılaşabilir.

Karşılaştırmalı Tarihin Türkiye'deki Durumu

Türkiye'de karşılaştırmalı tarihe olan ilgi batıya göre daha geç başlamıştır. Bu gecikmede kültürel farklılıkların bilimsel yöntemi etkilemesi bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğudaki örnekler, erken dönemde içgüdüsel el yordamıyla başlamış, ancak metodolojik ve kurumsal bir çerçeveye dönüşmemiştir. Bu yazının son bölümünde tartışılacak olan sınırlılıklarda bu gecikmede rol oynamıştır. Buna karşın yakın dönemde hem karşılaştırmalı tarihe hem de disiplinlerarası yaklaşımlara artan ilgi dikkate değer bir gelişim göstermektedir. Bu sürece ilişkin bir kesit aşağıda değerlendirilmiştir.

Doğu'daki Örnekler ve Türkiye'de Karşılaştırmalı Tarih

İbn Haldûn'un *Kitâbü'l-ʿİber* adlı bir dünya tarihi niteliğindeki eserinin önsöz ve giriş kısmı için kaleme aldığı daha sonra da ayrıca basılacak olan "*mukaddime*" önemli bir yere sahiptir. Tarihe bir bütün olarak bakan İbn Haldûn eserinde; Doğu İslam dünyası ile Batı İslam dünyasını, ilimler arasındaki ilişkileri, eğitim ve öğretim, yerli ve göçebe toplumları karşılaştırmıştır.

İslam dünyasında geliştirilmiş olan Hilaf -değişik hukuk sistemlerini birbiriyle karşılaştırma- ilminin kurucusu olan Debûsî (978-1039) bir diğer önemli isimdir. Yine Farabi ve Bîrûnî değişik görüşleri karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. *Câvîdân-ḫıred* adlı eserin sahibi İbn Miskeveyh ve *Câmiʿu't-tevârîḫ* adlı eserin sahibi Reşîdüddin konuyla ilgili zikredilmesi gereken diğer önemli isimlerdir.

Çağdaşlarından ayrılan tutumu ile Kâtip Çelebi'nin Avrupa'ya yaklaşımı farklı bir niteliğe sahip olup, doğu ile batı üzerine yaptığı karşılaştırmalarla Müslümanları uyandırma niyetindedir. Sonrasında Nizam-ı Cedid ile simgeleşen III. Selim dönemi, Avrupa'nın bir model olarak görülmesi ile bilimsel ya da kuramsal açıdan olmasa da "Doğu ile Batı karşılaştırmaları" Osmanlı gerileyişine çözüm arayışları içinde zihniyet dünyamızı şekillendiren ve meşgul eden başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir. "*Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm. Dolaştım mülk-i İslâmî bütün*

virâneler gördüm..." diyen Ziya Paşa'nın dizelerinde olduğu gibi...

Osmanlı ile Avrupa'yı orduları bakımından inceleyen Cevdet Paşa, Ahmet Refik, Akdes Nimet Kurat ve M. Fuad Köprülü eserlerinde karşılaştırmalı tarihten faydalanan isimler olmuştur. Fuad Köprülü eserinde Osmanlı müesseseleri ile Bizans müesseselerini karşılaştırmıştır.

Kent Tarihi ve Karşılaştırmalı Tarih

Avrupa'nın kendi dışındaki toplumları, uygarlık düzeyinde hem tarihsel hem de kültürel alanda sınıflandırmaya duyduğu ihtiyaç, karşılaştırmalı tarih alanında zengin bir literatüre sahip olmasına hizmet etti. Ancak Türkiye'de kent tarihçiliğinin gelişimi, gerek nicelik gerekse nitelik açısından Batı'daki gelişim düzeyinden farklılık arz etmektedir. Özellikle Osmanlı kenti araştırmalarına yön veren İslam kenti tarihçiliğinin temelini Max Weber'in görüşünün tersine, kent tipleri arasında İslami tarzın varlığını ortaya koyma kaygısı şekillendirmektedir. Türkiye'de kent tarihi üzerine yapılan çalışmalarda karşılaştırmalı tarih yöntemini kullanarak, önemli bir katkı sağlayan örnek çalışmalar ise şunlardır:

Özer Ergenç'in 1974 tarihli "*1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Hayatı Hakkında Bir Araştırma Denemesi*"[38] başlıklı tezidir. Yine Ankara kentinin söz konusu olduğu bir diğer çalışma Suraiya Faroqhi'nin, *Orta Halli Osmanlılar 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler* çalışmasıdır. Andre Raymond'un, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* ve Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters'ın *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul* çalışmaları kent tarihi alanındaki diğer öncü çalışmalardır.

Türkiye'de Akademik Çalışmalar ve Karşılaştırmalı Tarih

Türkiye örneğinde karşılaştırmalı tarihin durumunu tespit adına yapılan akademik çalışmalara bakarak, konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bununla ilgili olarak YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi sayfasında yapılan tarama sonucun-

38. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

da ulaşılan akademik çalışma sayısı otuzdur. 1996-2018 yıllarını kapsayan çalışmalar isimleriyle ve üniversitelere göre dağılımını gösteren tabloyla bölüm sonundaki gibidir (Bkz. Ek-1).

Tarih alanında yapılmış karşılaştırmalı tarih yöntemine dair- bu otuz tez çalışması haricinde ortaya konan çalışmalara bakıldığında- özellikle hukuk alanında olmak üzere edebiyat ve din alanında karşılaştırmalı yöntemi kullanan birçok örnek çalışma bulunmaktadır. Kent ya da şehir üzerine yapılmış akademik çalışmaların durumu ve bilim dallarına göre dağılımını gösteren tablo ise aşağıdaki gibidir:

Akademik Çalışmalarda Kent / Şehir Olgusu ve Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi

Konu	Y.L	Doktora	Toplam
Mimarlık	22	3	25
Arkeoloji ve Antropoloji	2	2	4
Şehircilik ve Bölge P.	20	-	20
İşletme, Ekonomi, Halkla İlişkiler, Turizm	10	2	12
Mühendislik	8	-	8
Kamu Yönetimi	4	1	5
Sosyoloji ve Psikoloji	4	1	5
Edebiyat, Eğitim-Öğretim, Dilbilim, Coğrafya, Din ve Güzel Sanatlar	14	-	14
Tarih	2	1	3
Diğer	11	-	11
TOPLAM	97	10	107

Akademik açıdan kent tarihi üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kentlerini konu eden çalışmaların sayısal çoğunluğu karşısında tarih alanında karşılaştırmalı yöntemi kullanan kent tarihi çalışmalarının durumu, tabloya yansıyan şekildedir. Kent ve şehir kelimeleri üzerine yapılan tarama sonucu ulaşılan 107 çalışmanın yarısı mimarlık ve şehircilik alanlarında yapılmış iken, tarih alanındaki durum nicelik açısından oldukça gerilerdedir.

Dokuz Eylül Üniversitesi ve Karşılaştırmalı Tarih

Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Karşılaştırmalı Tarih Doktora ve Karşılaştırmalı Tarih Yüksek Lisans programları, 2005 yılı itibariyle öğrenci alımına başlamış, 2015 yılına kadar bu isimle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak, 2015 yılı itibariyle öğrencilerin ve mezunların akademik hayatlarında kadro sorunları ile karşı karşıya kalmamaları adına program isminde değişikliğe gidilmiştir. Program isminde yapılan değişikliğe rağmen, gerek ders içerikleri ile gerekse yapılan tez çalışmaları ile bölümümüz halen karşılaştırmalı tarihe katkı sağlamaya devam etmektedir (bkz. Ek-2).

Bölümün tarih doktora ve iki yüksek lisans programında, karşılaştırmalı tarih alanında devam etmekte olan beşi doktora, dokuzu yüksek lisans olmak üzere on dört tez çalışması bulunmaktadır.

Karşılaştırmalı Tarih: İmkân ve Sorunlar

Karşılaştırma, sosyal tarihe ek bir perspektifle yapılabilir. Bir çalışma, hem sosyo-ekonomik hem de karşılaştırmalı bir çalışma olabilir. Karşılaştırmalı tarih, tümdengelim yöntemini kullandığından makro ve mikro alanı buluşturma özelliği gösterir. Toplumsal dönüşümler, bireyler ve toplumlar öncelikle ilgilendiği alanlar olduğundan entelektüel etkiyle içe dönük veya ulusal önyargıları azaltabilir.

Karşılaştırmalı tarih, disiplinlerarası bir yaklaşım ile daha fazla detaya ulaşmaya olanak sağlar. Araştırmaların batı ekseninden uzaklaşması ile geniş bir bakış açısı oluşturma imkânı vardır. Analitik çözümleme ve yorumlamaya dayanan yapısı nedeniyle isabetli anlamlandırmalar yapma konusunda başarılıdır.

Öte yandan kent tarihi ve karşılaştırmalı tarih adına imkânlar başlığına dair iyi bir noktada olduğumuzu belirtmek gerekir. 19. yüzyılda belediyelerin kuruluşu ile kent tarihleri yazılmaya başlanmış olup, 1950 ve 1960'ların başlıca örneklerini takiple özellikle 1970'lerle bu alana artan bir ilgi söz konusudur. Dolayısıyla kentler üzerine yapılacak olan karşılaştırmalı tarih çalışmaları için gerekli olan bilgi birikimine ve zengin literatüre sahibiz.

Arşiv belgeleri üzerinden yapılmış çalışmaların işlevsellik ka-

zanmasını sağlayacak olan analiz, yorum ve disiplinlerarası çalışmalara zemin hazırlayan bu alt yapı sayesinde; Özer Ergenç'in vurguladığı üzere kır-kent arasındaki ilişkileri, kentlerin birbirleriyle ilişkileri ve kentin çevresindeki siyasi ve sosyo-ekonomik yapılar içindeki durumunu gözler önüne sermek mümkün olacaktır.

Karşılaştırmalı tarih adına imkânların yanı sıra sorunların da tespiti ve bunların aşılması için öneriler sunmak konuyla ilgili ilerleme adına ayrıca bir gereklilik halidir. Bizce Türkiye'de sadece karşılaştırmalı tarihin değil, sosyal bilimlerin en temel problemi nesnelliktir. Önyargılar ya da baştan ulaşılmak istenen hedefler doğrultusunda yazılan tarih, sadece karşılaştırmalı tarihe değil hiçbir sosyal bilim dalına uymayacaktır. Sıklıkla bireysel ilişkilerin, nesnel ve bilimsel kaygıların önüne geçebildiği bir ortamda; akademik çalışmaların niteliğinden ziyade niceliği ön plana çıkmaktadır.

Aynı şekilde sosyal bilimlerde belirgin bir yöntem sorunu söz konusu olup, bununla birlikte Türkiye'de karşılaştırmalı tarih, henüz yaygınlaşmamış ve az bilinen bir yöntem olarak bu sorundan daha fazla etkilenmektedir. Karşılaştırmalı tarihin, tanınırlık ve bilinirlik sorunu mevcuttur. Tanınırlık sorununa paralel olarak Türkiye üniversitelerinde karşılaştırmalı tarihe verilen bir katkı da söz konusu değildir. Oysa Dünya'daki gelişim çizgisinde üniversiteler önemli rol oynamış; Columbia, Harvard ve UCLA, bu konuda öncü ekoller olmuşlardır.

Disiplinlerarası yapısı nedeniyle karşılaştırmalı tarih dünyada, her alandan uzmanın yer aldığı çalışma ekiplerince gerçekleştirilmektedir. Ancak Türkiye'de birlikte çalışma ve tartışma kültürü oldukça zayıftır. Ülkemizde disiplinlerarası çalışmadan çoğu zaman anlaşılan tek bir araştırmacının gerekli diğer konuları öğrenmesi ve ele alması şeklinde algılanmakta; farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların bir araya gelerek çalışabilmesi pek mümkün olmamaktadır.

Karşılaştırmalı tarihin Türkiye'deki gelişimini etkileyen konulardan biri de çalışanlarda ortaya çıkan yabancı dil problemidir. Metodolojiye hâkim olmak için iyi seviyede bir yabancı dil gereklidir. Her ne kadar karşılaştırmalı tarihte arşiv belgesi kullanımı mutlaka gerekli değilse de, özellikle iki ya da daha fazla ülkeyi içeren karşılaştırmalarda maddi sıkıntılar söz konusu olmaktadır.

Diğer yandan yurtdışı araştırmaları oldukça maliyetlidir.

Bahsi geçen sorunların üstesinden gelmek adına Türk Tarih Kurumu ve Tarih Vakfı başta olmak üzere üniversiteler ile özel ve kamu kurumlarının işbirliğinin bu alandaki ilerlemeye farklı bir boyut kazandıracağı ortadadır. Kolektif bilincin ve disiplinlerarası iş birliğinin yerleşmesi ile araştırmacılara verilecek maddi ve manevi destekler, ülkemizde karşılaştırmalı tarih yönteminin gelişimini ve konuyla ilgili örneklerin çoğalmasını sağlayacaktır. Böylelikle Avrupamerkezli tarih anlayışının hâkimiyeti karşısında karşılaştırmalı tarihin nesnesi değil, öznesi olmak mümkün olacaktır.

MÜZAKERELER

Zafer Toprak: Popülizm kelimesi o kadar farklı şekillerde algılanıyor ki ben kitabıma bu ismi verdiğime sonradan pişman oldum, çünkü bu kelimenin yanlış mesaj verme olasılığı çok yüksek. Popülizm genel olarak sağ ideolojik perspektiften algılanan bir kelime. Bu kelimeyi her gün gazetelerde görme olasılığınız da yüksek. Latin Amerika'da ya da Avrupa'da bir takım popülist rejimlerden bahsediliyor. Bu nedenle bu kitabın başına çok uzun bir kavramsal açıklama metni koydum, ancak kimse kitabı baştan sona okumadığı için.. Benzer birşey bir diğer kitabımın 80 sayfalık girişi için de söz konusu oldu. Giriş yazıları pek okunmuyor. Hâlbuki burada karşılaştırmalı bir sunum yapılıyor. Halkçılık konusunda da benim yola çıktığım süreçte Türkiye olmadı. Rusya'daki ya da Amerika'daki çiftçi hareketleri ortak noktadaydı ve bu noktada halkçılık kelimesinin bize aktarımı da buraya gelen göçmenler sayesinde sözkonusu oldu. Bunu bize getiren Yusuf Akçura. Komperatif (karşlaştırmalı) konusundaki ipuçlarını, örneğin benden önce Niyazi Berkes de yazdı. Dünyanın dört bir yanındaki gelişmeler bizi de etkiledi ve bizde de bir yapılanma meydana geldi. Nitekim ben bu kitabı yazarken gördüm ki bizdeki benzer durumların aynısı Çin'de de vardı. Bu durumda daha global bakabilmek gerekiyor. Bugün, artık global tarihçiliğin tarihe bakmada çok önemli etkileri var. Üniversitedeki programlar bu ihtiyaçtan kaynaklandığı için ihdas edildi. Keşke bu tarz programlar diğer üniversitelerimizde de uygulanabilse. Bu yerel de global de olabilir. Karşılaştırmalı tarih önemli. Tarihyazımında kat ettiğimiz yolu

burada da edebilsek keşke. Türkiye'yi daha doğru bir yere oturtmak için gerekli olan iş, bu bence.

İlhan Tekeli: Bu toplantı benim için çok yararlı oldu. Sebebi de kafamda sorular vardı, onlara bazı cevaplar buldum. Konuşmacı arkadaşımız karşılaştırmalı tarih ve tarihsel sosyoloji ayrımını yaptığı zaman benim kafamda temel soruya ilginç bir yanıt oluşturdu. Bugün benim tarihyazıcılığında gördüğüm en önemli sorun şu: tarihin akışı, yani olumsal. Hâlbuki biz, tarihi yazarken olayları sonradan gözleyip yazdığımız için deterministik bir dille yazıyoruz. Bu bir tutarsızlık, ama olumsal tarihi yazmanın yolunu da çok iyi bilemiyoruz. Buradaki ayrımı anlamak için etkili bir sunumdu. Çünkü tarihsel sosyoloji bize geneli veriyor. Nomotetik bir sonuç. O aslında tarih değil. Hâlbuki karşılaştırmalı tarih ise bize farklı olanı veriyor. Olayların farklı akışını ortaya koyduğu için esas tarih, o. Her ikisinin nedensellik ilişkileri farklı. Aslında iki tür nedensellikle karşı karşıyayız. İlki nomotetik diğeri ise olumsal nedensel. İkincisi karşılaştırmalı tarihin nedenseli. Nasıl tarihsel sosyoloji bir deterministik sonucu ortaya koymak için gelişiyorsa, karşılaştırmalı tarih de olumsallığı ortaya koymak için gelişmeli. Bence bu ayrım çok net ve sağlam temelli bir ayrım. Contingent olanı, yani olumsal olanı ortaya koymak. Bu nasıl yapılabilir? Bağlamları aynı olan iki şeyi karşılaştırabilirsiniz. Bu durumda farklılıklar bize bir olumsalın yelpazesini verir. Bu kurgu, mesela modernite kavramı karşısında bir diğer kavram multiple-modernist. Sabit olmayan bir kavram ile karşı karşıyayız. Bu durumda olumsalın yelpazesini kurabilmek önemli. Bu öyle önemli bir çizgi haline gelebilir ki kâfi derecede çalışılırsa biz tarihi, tek olaylar dizi yazmak yerine olumsallıkların birbirine transformasyonu, yani bunların demetinin tarihini yazabilmiş olacağız. Bence olumsal tarihin nasıl yazılır meselesine bir yöntem bulmuş olabiliriz, diye düşünüyorum. Bu nedenle bugünkü sunumların beni çok heyecanlandırdığını söylemeliyim.

Abdullah Gündoğdu: Tarihsel sosyolojiyi tarihyazımının bir laboratuarı olarak mı düşünmeliyiz?

İlhan Tekeli: Hayır! Tarihsel sosyolojiyi örnek görüyoruz. Ben karşılaştırmalı tarih ile farklılıkları ortaya koymanın olumsal olduğunu düşünüyorum. Tarihsel sosyolojide nomototetiye ve deterministliğe gidiş var. Halbuki burada olumsalın birbirinin arka-

sından sıralanmasının mantığı ortaya konulmaya çalışılıyor. Bu nedenle ben bu sunuştan çok heyecanlandım.

Gülsüm Tütüncü: İlhan hocam makro analitik yöntemi çok güzel şekilde anlattı. Kavramsal ve kuramsal olarak makro analitik yöntemi kullanıyoruz. Yapması, yorumlaması, takip etmesi, kanıt bulması zor olan bir alan. Ben 2006'da bu konuda doktora çalışmama başladığımda Neslihan ile bir kader birliği içinde çalıştık, ancak yeterli türkçe literatür yoktu. Çevirilere boğulduk. Anlamlandırmaya çalıştık. Bu konuda bir yapı olduğunu görmek bu nedenle bizim için çok güzel. Yaparak öğrenildiğini söylemeliyim. Bu konuyu çalışırken mesleki farkındalığımın arttığını söylemeliyim. Yaptıkça, denedikçe parametreleri seçtikçe, bunları uyguladıkça somut örnekleri ortaya çıkıyor.

İbrahim Şirin: Merkez konusu önemli. Kendi alanımdan bahsederek başlayayım. Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, klasik Avrupamerkezci anlayışa çok uymayan birşey. Türk ve Osmanlı modernleşmesini bir örnek model olarak sunuyor. O metinden sonra 1978'de Edward Said'in *Oryantalizm*'inden sonra aynı metni Müslümanların Avrupa'yı keşfinde kullanıyor. Keşifte merkezi, Avrupa olarak alıyor, ancak kitapta Müslümanların aslında Avrupa'yı nasıl keşfedemediklerinden bahsediliyor. Şimdi bu iki metin yazarın niyetiyle metni nasıl şekillendirebileceğine bir örnek. Aynı zamanda bir merkez algınızla o merkez üzerinden karşılaştırmalı tarihin imkan ve sınırlılıklarına da bir örnek. Biz burada bir merkez üzerinden mi ele alacağız, konuyu? Mesela, Evliya Çelebi'nin bir Fransız seyyahıyla karşılaştırılması var. Bu karşılaştırmada, Evliya Çelebi'nin meraksızlığına referans veriliyor. Fransız seyyah metninde Denizli'ye büyük ölçekte yer verirken, Evliya Çelebi buraya hiç vurgu yapmıyor. Bu noktada nasıl bir anlamlandırma yapacağız? Evliya Çelebi meraksız mı diyeceğiz, yoksa bu merakı toplumun kendine özgü yapısında mı arayacağız? Karşılaştırma bir merkez üzerinden gerçekleştirildiğinde, anlamlandırma bir sınırlandırmayı da beraberinde getiriyor.

Gülsüm Tütüncü: Karşılaştırmaları ya da merkezleri yapısal olgular üzerinden belirlemek önemli. Bir tarafın olumlu, diğerinin olumsuz olması şeklinde almamalıyız. Bakış açısının netleşememesi konusu, burada sorunsal. Olabildiğince nesnel yaklaşmak önemli. Diğer bir yol da karşılaştıracağımız olguları dengeli seçe-

bilmek. Neyi neyle karşılaştıracağımız konusu nesnellik açısından önemli.

Ahmet Özcan: İki soru yöneltmek istiyorum: Tonybee ile Spengler nerede duruyor bu tartışmada? Tarihsel sosyoloji ile karşılaştırmalı tarih bağlamında. İkincisi de disiplinlerarası çalışma tecrübesi yok, birlikte çalışamıyoruz dedik. Şimdi Braudel'in ve Bloch'un ya da bunlardan etkilenmiş isimlerin ve Annales Okulunun disiplinlerarası çalıştığını söyledik. Bu isimlerin eserlerine baktığımız zaman İlhan (Tekeli) hocam, Selim İlkin ile birlikte hazırladıkları çalışmada böyle bir tecrübe yaşadılar mı böyle bir örnek var mı? Bildiğimiz tarihçiler, bunlara Weber ve Marks'da dâhil çoğunluk birer kişi. Bu bir süreç. Nezihi (Turan) hocam, öğrenci olduğu yıllarda karşılaştırmalı tarih süreci yoktu, ama şimdi Yılmaz Öztuna eserlerinde buna referans veriyor. Ya da bize deniyordu ki Batı ile mukayese yapın. Esasında hep bir karşılaştırma var. Disiplin olarak ortaya çıkışında kendisinden öncesini yok sayar ise kendini bir yere oturtamayacak. Bu konuda bir anlamlandırma meselesi önemli. Yani Batılı niye merak etti de Doğulu merak etmedi? Doğulu kahvesini ağaç altında üç saatte içerdi. Edmund Davis'in söylediği gibi bir ağacın altında saatlerce oturup düşünen adamdan filozof çıkar, ama bizde bundan bir düşünce çıkamadı! Nasıl bir karşılaştırma yapacağız. Anlamlar üzerinden yapmak daha zor.

Ahmet Nezihi Turan: Rahmetli Aydın Taneri hoca, benim öğrenciliğimde derslerimizde sürekli jenetik method, komperatif method deyip dururdu. Bir kökünden, bir de karşılaştırmalı açılardan ele alacaksın. Burada tarihin gündelik dilden giderek uzaklaşması ve kavramsalın içine düşmesi böyle bir risk var. Bunu yaparken neyi anlatacağını unutuyorsun. Odaktan uzaklaşıyorsun. Çok önemli bir eser var. David Shields'in *Gerçeklik Açlığı*. Buna yol açan riski de yani İlhan (Tekeli) hocamın söylediği deterministik unsurlar, nomotetik unsurlar dönüşüyor. Tarihsel sosyoloji değil. Burada asıl üzerinde konuşmamız gereken tarih sosyolojisi. Neden, çünkü bizim kendi alanımız var. Normatif düşünmemizi istemiyor. Somut örnek: Cumhuriyet dönemi bütçe meselelerini karşılaştıralım. 1930'lu yıllarda harcama kalemlerimizde ilk sırada sağlık, ikinci sırada eğitim ve üçüncü sırada savunma var. Neden, çünkü savaştan yeni çıkmış bir milletin ihtiyaçlarından

bahsediyoruz. Dolayısıyla sağlık ilk sırada. Sonraki yıllarda ikinci harp yıllarında ilk sıraya savunma oturuyor. Bu karşılaştırmaları Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri için de yapabiliriz. Eğer bunlar bize bir ufuk açacaksa gerçekten çok önemli, ancak merkezden uzaklaşılacaksa sorunlu.

Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar var. Neden birbirimize karşı öfkeliyiz? "Neden birbirimize hınç duyuyoruz?" sorunsalı üzerine. Bunu dert eden karşılaştırmalı tarih doktora çalışmaları var. Örneğin Nagehan Tokdoğan'ın *Yeni Osmanlıcılık: Hınç Nostalji, Narsizm* adlı çalışması. Diğeri öfke üzerinde bir çalışma. Bazı tarihçiler diyorlar ki "duygular tarihi" diye birşey var. Örneğin Barbara H. Rosenwein'ın *Duygular Tarihi Nedir?* adlı çalışması. Islık Yayınevi bu tarz eserleri dilimize çevirme başarısı gösterdi. Şehir Üniversitesi'nin de bu konuda gayretleri var. Şimdi ister duygular tarihi, ister duygular psikolojisi üzerinden, bir duygusal perspektifle mi bakacağız. Mesela Esra Özyürek *Kemalizmin Nostaljisi*. Boğaziçi Üniversitesi'nde doktora teziydi. Kıdemli bir CHP'li siyasetçinin kızıdır, Esra. Dolayısıyla kendi elindeki materyallerle etrafındaki objelerle yola çıkıyor. Sembolik göstergeler üzerinden duyguların bir okuması var. Keza Nagehan'ın yaptığı. Sultanahmed portresi, tuğralar vb. Merkeze duyguları aldığınızda, neyin göstergesine ulaşıyoruz. Denemeler, geçmişten alınan bilgiler ve bugünden alınan deneyimler ile bir karşılaştırma. Şu sorunun cevabını görmüyorum mesela, bu arkadaşlarda: Tarih, ihmal ediliyor mu? Ediliyorsa sıkıntı var. Mesela, 1939 yılı Atatürk ölmüş, İsmet İnönü Cumhurbaşkanı ve İkinci Dünya Savaşı dönemi. İnönü'nün iki önemli kararı var. Birincisi İstanbul'un fethine yönelik 500. yıl dönümü kutlama komisyonu. İkincisi hanedan üyeleri için istisnai bir affın çıkarılması. Naciye Sultan için. Bunların tekrar gündeme gelmesi için çok partili rejime geçilmesi gerekiyor. Üçüncüsü imam hatip okullarının açılması. Bu nedenle hocam diyor ya olumsallık. Şimdi tarihe ihtimalleri ilave etmediğiniz takdirde, tarih dümdüz olur. Dolayısıyla determinist sonuçlar çıkarmış oluyoruz, biz. Çalışmalarımıza eklemleyebileceğimiz yöntemleri nasıl kurgulayabileceğimize dair ister annallerden makro tarih, ister sfenklerden Batı çöplüğü, ister merkez algısı, ister başka bir ufuk açarak nasıl gerçekleştirebileceğimiz üzerine kafa yormalıyız.

Bunun pratiği: evet, kıskandık hepimiz Dokuz Eylül Üniversitesi Karşılaştırmalı Tarih programı çok iyi, ama bunu tarih disiplini açısından gerçekte nasıl ele alacağımız konusu çok önemli.

Ahmet Özcan: Bu konuda benim düşüncem eğer kronolojiyi kaybedersek sağlam zemin bulamayacağımız. Sosyoloji yapıyorsak durum değişir, tabii. Ama tarih yapıyorsak kronoloji merkezde olmalı. Örneğin şöyle birşey yapalım: Osmanlı klasik dönem tarihi modern dönemde neye dönüştüğü konusunu ele alalım. Bu bir karşılaştırma mı? Süreklilik. Bu konuda Köprülü tek başına çalıştı ve doğru bir iş yaptı.

Gülsüm Tütüncü: Marx bir kişiydi ama İngiltere'de büyük bir etkiye yol açtı. Pek çok önemli isim bu fikirler etrafında bir araya geldi. Özellikle 1940'lardan sonra disiplinlerarası gruplardan oluşan ciddi çalışmalar görüyoruz. Bunda Marx'ın ortaya koyduğu ideolojinin, birlikte çalışma fikrini tetiklediğini görmekteyiz. Sunumda bahsettiğim diğer isimler önceleri Weber düşüncesini eleştirerek başlıyorlar. Bu eleştiriler grupların bir araya gelmesine olanak sağlıyor. Bu durum disiplinlerarası çalışmaların bir başlangıcı olarak görülebilir. Toynbee ve Spengler konusunda ise söyleyebileceklerim şunlar: Toynbee'nin tarihsel sosyologlar tarafından eleştirilen örnekleri var. Kendisi gelenekçi ve önyargılı bir tavır sergiliyor. Spengler konusunda da benzer şekilde taraflı bir bakış açısından sözediliyor. Her ikisinin de yanlı bakış açıları eleştiriliyor. Tarihsel sosyologlar bunu ne kadar yapabiliyorlar? Bu tartışılabilir, ancak büyük oranda nesnel ve objektif davranmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. En azından onlar kendilerini böyle tanımlıyorlar. İkincisi, duygular sosyolojisi konusunda bir tarihçi olarak, duyguların işin içine katılmasının problemli olduğunu düşünüyorum. Her şeyden önce nesnel olabilmeliyiz, ama bu konuda bir üstbakış olarak ele alınabilir diye düşünüyorum. Burada bizim bazı şeyleri ispatlamamız ya da taraf tutmamız veya belli sebepler belli sonuçları çıkarır yönündeki yaklaşımımız tarihsel sosyoloji metodolojisine de aykırı. Bunları konuşurken örneğin Atatürk Türkiyesi ile Hitler Almanyası üzerine bir tartışma yapılabilir mi konusunu ele alalım. İşin içine duyguları katacaksak çalışma daha baştan sorunlu görünüyor. Aslında metodolojik anlamda böyle bir çalışma yapılabilmesi mümkün. Duygularımızı işin içine katmadığımız durumda konuyu benzerlikler ve farklı-

lıklar noktasında ele alabilmemiz mümkün. Karşılaştırmalı tarih yaparken elbette kronolojiden kopmamak gerekiyor.

Fatma Acun: Tarihi, tarihçinin yaptığı iş olarak tanımlayabiliriz. Tarihçi de bir insandır ve kendisinden başka insanların yaptığı olayları meydana getirdiği olguları inceleyen kişidir. Tarihi yapan da yazan da insandır. Dolayısıyla tarihçinin duygularını işine yansıtmaması oldukça zor. Çok iyi bir tarih çalışması ortaya koymak isterseniz, nesnelliği sağlamak amacıyla olgulardan uzaklaşarak kendinizi olayların üzerinde konumlandırabilmelisiniz. Tarihyazımında azamiyi değil de asgariyi sağlamak bile zor gibi görünüyor. Örneğin Çin İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu karşılaştırılıyor. Hâlbuki bunlar aynı zaman diliminde yaşamış imparatorluklar bile değil. Şehirler karşılaştırılırken biri batıda diğeri doğuda, kuzeyde biri. Bazı karşılaştırmalar sorunlu.

Gülsüm Tütüncü: Haklısınız. Başta içsel önyargılar oluyor. Bu tür karşılaştırmalar zor tabii. Tarihsel sosyoloji ile karşılaştırmalı tarihin kullandığı metodoloji farkı devreye giriyor. Mesela bir tarihsel sosyolog, sizin bahsettiğiniz anlamda bir aynı dönemde aynı kronolojik zaman içinde yaşamamış iki yapıyı karşılaştırabilir. Bunda da bir sıkıntı görmez, çünkü onun öncelikle aradığı, burada ortaya çıkacak toplumsal düzeydeki değişim ve yapılardır. Ama bir tarihçi özellikle konu seçiminde daha kronolojik olan birbirine yakın iki ya da daha fazla örnek seçmeye çalışabilir. Elbette içsel önyargılar olabiliyor. Bu nedenle Bloch'un sözlerini önemsiyorum. Diyor ki: Mutlaka iki benzer iki farklı, en az dört yapısal örnek ile yola çıkmalısınız. Bu dört örneklemin sağlaması, hem tarihsel hem toplumsal açıdan yapılabilmelidir. Asgari müştereklik bağlamında bir nesnelliği sağlayabilmek kolay değil. Dikkat çektiğiniz içsel önyargılardan ötürü. Tarih metodolojisini almış birinin karşılaştırmalı tarih metoduna adapte olabilmesi, elbette zaman alıyor, ancak uygulamalar ile konu bir netlik kazanmış oluyor. En azından benim için öyle oldu.

Ufuk Özcan: Sosyoloji formasyonuna sahip birisi olarak, tarihsel sosyolojinin bakış açısı üzerinde durmak istiyorum. Öncelikle bir historia alanı var, bir de theoria. İkinci alan daha çok felsefe ile ilintili. Fakat moderniteye geçişte theoria, felsefenin dışında bütün sosyal bilimlerle ilgilidir. Theoria'sız bilim olmaz. Historia ise theoria'dan uzaklaştıkça bir bilim olma niteliği tartışılır. Fakat

buna da bir çözüm önerisi İlhan (Tekeli) hocamızdan geldi. Farklı bir bilim. Bilimi tekleştirmemek gerekir. Yinelemek isterim ki theoria'sız bilim olmaz. Genellikle bilimleri, yani teorileri tarihsiz olarak düşünürüz, hâlbuki bu yanlıştır. Çünkü sosyoloji tarihine baktığımızda sosyologlar da tarihçi olmak zorundadır, zira kendi yaptığı mesleği için bu önemlidir. Tarih, sadece tarihçilerin tekelinde değildir. Ne benim yaptığım iş ne de bağlı olduğum ekol, bu bağlamdan koparılamaz. Aslında sosyal teorinin kendisi de bir tarih görüşüne yaslanmaktadır. 19. yy.da, sosyolojinin doğuşu ve sosyal bilimler öncesinde iktisadi bilimler var. Sosyal teorinin kuruluşunda insanlık tarihi safhaları var, bu safhalar sosyolojiye yansıyor. Bu yansıma tarihe de psikolojiye de etki ediyor. Buna göre sosyal teoride belirli kavramlar dolaşıyor. Örneğin, aşiret, site, ümmet ve millet. Şimdi başka bir aşama var: Bu tasnif tamamen bir insan tasarımı ile ilgili ve modernitenin bir çocuğu olarak bundan vazgeçemeyiz. Bir diğer örnek İngiltere'den Herbert Hudson isimli bir sosyolog, iki tip toplumdan bahsediyor. Biri endüstriyel toplumlar olumlu özellikler sahip diğerleri kalanlar militarist toplumlar ise olumsuz. Osmanlı ister istemez ikinci gruba giriyor. Bu rahatsız edici ve doğru da değil. Nihayetinde sosyal bilimcinin kendi aidiyetiyle doğrudan ilişkili. Mensubu olduğu endüstriyel toplum olumlanırken diğeri olumsuzlanıyor. Gelişmiş toplumlar, az gelişmişler ve gelişmekte olanlar bu ayrımların da nötr kavramlar olmadığını söyleyebiliriz. İki insan için bu sıfatları kullansak. Yine kır-kent ayrımı yaparken statik-dinamik toplumlar kıyaslaması yaparken sayısız dikotomi üretebiliriz. Benim Urfalı bir arkadaşım var, bir aşiretten. Tarihçi. Yine bir başka arkadaşım bilim tarihçisi, Yunanlı. Bunların dışında milliyetçi bir arkadaşım var. Bir de İslamcı arkadaşım var. Tüm bu durum içinde bu akademisyenlerin örtük niyetlerine baktığımız zaman, ortaya çıkan dikotomiyi göz önünde bulundurmalıyız. Objektiflik mümkün mü? Nirengi noktası ne olacak? Örneğin Çarlık Rusyası ile Osmanlıyı kıyaslarken merkeze neyi alacağız? Sosyal bilimcilerin zorlanacağı durumlar olacaktır. Keyfi ve duygulara, coşkulara kapılarak sosyal bilimcilik mümkün mü? Bunu da sormak isterim.

Gülsüm Tütüncü: Karşılaştırmalı tarih, değişimi ve dönüşümü ortaya koymayı amaç ediniyor. Dolayısıyla karşılaştırılan iki yapıda önce birinin daha sonra diğerinin sosyo ekonomik politik

dönüşümleri ele alınıyor ve bu bulgular üzerinden bir karşılaştırma yapılıyor. Dolayısıyla Çarlık Rusyası ve Osmanlı için hangi yapıların karşılaştırılacağına karar verilmesi önemli. Elbette tarihçinin izlediği yol ile sosyologların izlediği yollar arasında bir takım farklılıklar var. Ancak, her ikisi de birbirini besliyor, yardım alıyor çatışıyor en nihayetinde uzlaşıyor. Bu anlamda sosyal bilimci nasıl olmalı sorusuna verilecek cevap önemli nesnel kuramlar belirlendiğinde tüm sosyal bilimler alanı için geçerli olmalı diye düşünüyorum.

Akın Deveci: Felsefeci olarak Ufuk (Özcan) hocamın açtığı yoldan ilerleyeceğim. Tarih felsefesinin en temel problemi nesnellik problemidir. Dokuz Eylül Üniversitesi'nde açılan program imrendirici. Türkiye'de tarih bölümlerine baktığımızda bunu nasıl yorumlarsınız? Genellikle tarih bölümlerinde metodoloji dersleri bir ya da birkaç dönem veriliyor. Genelde tarih felsefesi üzerinde durulmaz. Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda?

Gülsüm Tütüncü: Tarih felsefesi konusu gerçekten önemlidir. Tarihçi adaylarını yetiştirirken bu dersleri mutlaka almalıdır. Biz Dokuz Eylül Üniversitesi'nde çalışmalarımızla, lisans programındaki ders sayısını artırdık. Bunun dışında üniversitemizde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün aldığı birtakım zorunlu kurallar var. Örneğin Bilim Etiği gibi dersler hem lisansta hem de lisansüstü dersi olarak okutulmakta. Bu ders, her bir alana yönelik olarak bilim dallarında veriliyor. Bunun yanında lisanüstünde Karşılaştırmalı Tarih Yöntem ve Metot dersini veriyoruz. Çünkü metodolojiyi ilk başta el yordamı ile öğreniyorsunuz. İş sizde de bitse size bu konuda rehberlik edecek bir çerçeve önemli. Elbette sorunlarımız oluyor. Programın adını değiştirmek önemli bir adımdı. Programa bir takım eklemeler yaparak ilerlemeye çalışıyoruz. Diğer üniversitelerin programlarına çokça hâkim değilim. En azından kendi üniversitemizde lisans derslerimizin çok fazla ve çeşitli olduğunu söyleyebilirim. Ancak ders sayısının fazla olması, tabi ki çok başarılı olacağımız anlamına gelmez. Bunu ilerleyen süreçte göreceğiz. Bu konu hakkında yorum yapmak için henüz erken, zira iki yıl oldu programa başlayalı.

Neslihan Ünal: Burada yapmış olduğumuz tartışmalar aklıma şu soruyu getirdi: Acaba herkes karşılaştırmalı tarih yapmamalı mı? İngiltere ve Osmanlıyı ya da Nazi Almanyası ile Atatürk

Cumhuriyetini yanyana getirdiğimde, amacım yüceltmek ya da yermek olmamalı. Böyle bir karşılaştırmadan bahsetmiyorum. Her iki dönemin de ortaya konulması ve bu paralellikler üzerinden bir sonuç yazmak önemli. Seçilen örneklerin yermek ya da yüceltmek üzerine bir niyetle ele alınmaması gerektiği kanaatindeyim.

Selim Karahasanoğlu: Aynı imparatorluk üzerinde iki farklı şehir üzerinden yapılan bir çalışma gerçekten karşılaştırmalı tarih kapsamında ele alınabiliyor mu? Süreyya (Faruki) Hanımın Ankara'sı ve Kayseri'sini örnek verdiniz. Köprülü'nün Bizans-Osmanlı kıyaslaması. Bunlar karşılaştırmalı tarihler midir?

Neslihan Ünal: Olabiliyor. Batıda da örnekleri var. İlla kronolojik olarak aynı dönemde ele alınması gerekmiyor. Ben mesela, İzmir ve Selanik karşılaştırması yaptım. "Birbirlerine çok benziyorlarsa neden ben bunları çalışıyoruz?" diye sordum kendime, ama sonra farkettim ki benzer olanlardan çok farklı sonuçlar ortaya çıkabiliyor. Bunları gördüm dolayısıyla elbette yapılabilir.

Küresel Tarih: İmkanlar ve Sorunlar

Abdulhamit Kırmızı
Bamberg Üniversitesi

Tarihten Tevârihe

Tarih geçmişin kendisi değil, sonrasında yapılan bir yorumudur. Tarihçinin kendi şimdisinde yorumladığı geçmişin içine büründüğü anlatı, yazıldığı zamanın izlerini taşır. Dünü bugünden bakarak hikayelendiren tarihçi, anlatılar aracılığıyla zamana şekil verir. Tarih anlayışı değişince geçmişin hikayeleri de değişir. Tarihçi her çağda geçmişin heykelini başka türlü yontar.

Kendine has dinamik usuller geliştiren akademik tarihçilik dediğimiz disiplin, tarihsel anlatı çeşitlerinin daha iki asır evvel doğmuş taze bir halkasıdır. Akademik tarihçilik asırlar boyunca farklı şekillere girmiş tarih ilminin yeni bir tezahürüdür. Ondokuzuncu yüzyılın bu heyecan veren yenileşimi, Aydınlanma sonrası dünyanın şartları içinde doğdu, ulusçuluğun ve modern ulus-devlet oluşumlarının yükselişiyle birlikte yürüdü. Bu eşzamanlı gelişme -pozitivizm, bilimcilik ve materyalizm gibi çağdaş ideolojilerin etkisiyle beraber- tarihçinin görevini, özü hiç değişmediği varsayılan bir ulusun ve devletin tarihini yazmak olarak tanımladı.

Tarih artık ulusun uyanmasının, kendiliğini keşfetmesinin, kendini gerçekleştirmesinin hikayesi olacaktır. Toplumların farklı mekan algılarına sahip çeşitli katmanları tek bir ulusal birim olarak tahayyül edilecektir: Tarihin ulusal öznesi -ulusu aşan veya ulus biriminin altında kalan- diğer kimliklere dair anlatıların bastırılmasını şart koşacaktır. Devlet arşivlerini kullanarak inşa ettiği siyasi, diplomatik ve askeri anlatılarla tarih, uzun zaman ulusun

kadim vatan ve vahdet iddialarını mitolojiye dönüştüren bir makine işlevi görecektir. Devlet ve akademik tarih koalisyonu, tarihi devletin bürokratik bir aparatı olarak kurumsallaştıracak, üniversitelerde tarih bölümleri kurdurtacaktır. Devletin istihdam ettiği profesyonel tarihçiler ordusu geçmiş hakkındaki başka muhayyileleri geçersiz kılacaktır. Ulusun -aslında yeni münevver elitlerin çıkarlarını yansıtan- kendini gerçekleştirme arzusu tarihle kutsallaştırılacaktır. Devletin ve ulusal kimliğin meşruiyeti ile bağlantıları düşünülerek denilir ki tarih bütün disiplinler içerisinde en politik olanıdır. Akademik disiplinin şu kısa geçmişi, tarihin siyasal bilimlerden bile daha siyasal olduğu yargısını destekler. Dahası, Martin Davies'in *Historics: Why History Dominates Society* (2006) kitabında yazdığı gibi, tarih bilgiyi ve toplumsal tahayyülü tamamen avucunda tutar.

Yeni bağımsız ulus-devletler, idealize edilen beklentileri yerine getiremediğinden, dünya savaşlarından sonra yaşanan hayal kırıklığıyla beraber derin bir şüpheye düşülmüştür. "Büyük anlatılar" istintak edilmiş, gayrimemnunlar bunları kenarlarından kemirmeye yönelmiştir. Aydınlanma sonrasında ortaya çıkan gelecek odaklı, yani muzaffer ve müreffeh bir istikbal vadeden -izmler'e olan inanç sarsılmıştır. Sadece nasyonal-, liberal-, kapital-, komün-izmler değil, modernleşme, bilimselleşme, teknoloji, gelişme, kalkınma, sanayileşme gibi cennetler vadeden süreçlerin gerçekliği sorgulanmıştır. İnsan ve toplum bilimleri daha önce kendi disiplinlerinde yapılan çalışmalarda mündemiç (ve aslında aynı paket programın parçası olan) Avrupa- ve ulus-merkezci unsurları farkedip eleştirmiştir: "Batı"nın büyük anlatıları dünyanın kalan kısmına ait ve dair çeşitli tarih repertuvarlarını daraltmış ve çalmış, hatta boğmuş ve susturmuştu. İşte nihayet, sömürge imparatorluklarını dağıtan dekolonizasyon süreci Avrupalı-Amerikalı beyaz adamın insan ve toplum bilimlerini rehin alan kurgularını alt üst etmiştir. Edward Said'in *Orientalism* (1978), Eric Wolf'un *Europe and the People without History* (1982) gibi çığır açan kitaplar yanında bütün bir postkolonyal tarihyazımı, muzaffer "Batı"nın kendi serüvenini merkeze koyan tarih kurgusunun ipliğini pazara çıkarmıştır. Aynı süreçte ortaya çıkan ve tarihsel öznenin ve mekanın çoğullaşmasını talep eden "aşağıdan tarih" hareketleri, özne ve ölçek sorunlarını teşrih etmiştir. Artık dünyanın kalanını,

anlatının merkezindeki Avrupa'nın çeperlerine yerleştiren, sadece "Batı"nın ve "büyük adam"ların hikayesini anlatan tek bir tarih yoktur, tevârih vardır. Tevârih, tarihin çoğuludur. Geçmiş hakkındaki hikayeler çoğalmıştır, çoğullaşmıştır, tabiri caizse demokratikleşmiştir.

Devletler arası ilişkilerin geldiği radde, küresel terörizm, küresel ölçekte işleyen kurumların gelişmesi, etkileşim üsleri olarak iş gören küresel kentlerin ortaya çıkması, insan, mal ve bilgi dolaşımının akıl almaz ölçülere varması, çevre felaketleri, tüketim kültürünün yayılması gibi ekolojik, ekonomik, sosyolojik ve politik yeni gerçekler tarihin alışılagelen varlığına ve birliğine olan inancı sarsmıştır. Bu gibi küresel dönüşümlerin etkisiyle yeni bir tarihsel varlık ve birlik arayışına sürüklenen tarihçiler, tarihyazımının modern özneleri olan ulusun, ulus-devletin ve ulusal kahramanların ötesine geçmeye çalışmaktadırlar. Ötesine geçmek demek bu özneleri iptal etmek, görmezden gelmek, yok saymak demek değildir. Ulusal tarihçilikle benimsetilen sınırların dayattığı yapay duvarların ötesine bakmaktır. Ulus-devletlerin baş etmekte zorluk yaşadığı küreselleşme gerçeği tarihin kapsamı hakkında yeni duyarlılıklar yaratmıştır: Alışılmış özneler tarihin ne idüğü hakkında yeterli bir kavrayış sağlayamaz. Geçmiş anlatılarını zenginleştirmek, bu zenginleşmeyle keşfedilen geçmişleri birbirine bağlayan yaklaşımlarla öykülendirmek gerekir.

Küresel Tarih

İletişim ve ulaşımın baş döndürecek raddeye vardığı şu yeni binyılda "küresel" (*global*) sıfatı her yerde olduğu gibi tarih kavramının da tam önünde bitiverdi. Bugünlerde uluslararası sempozyum çağrılarına ve öğretim elemanı ilanlarına bakanlar, ulusötesi/ transnasyonal ve global/ küresel sıfatlarının ne kadar sık kullanıldığını farkedecektir. Sosyal medya ve anlık haberleşme dünyasında büyüyen gençler bu gelişmenin daha çok farkında. İstanbul Şehir Üniversitesi lisans öğrencileri 22-24 Haziran 2018'de bu konuda dünyanın ilk uluslararası öğrenci sempozyumunu düzenlediler (https://www.globalhistorytr.com/).

Farklı devletlerin, ülkelerin, halkların ve kültürlerin etkileşimini esas alan tarihçilikler elbette yeni değildir. Akademik tarihçilikte terminoloji genellikle pratiğin gelişmesinden, uygulamanın

yayılmasından ve amelin usulü hakkında fikir yürütülmesinden sonra gelir. Bu anlamda akademik tarihçilik içinde önce Dünya Tarihi, 1960'larda üniversitelerin müfredatında yer alan "Batı Medeniyeti" derslerinin etnosantrik olduğunun anlaşılmasıyla, daha sonra Küresel Tarih ise 1990'larda ekonomide globalleşmenin tartışılmaya başlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu ikisine, yine 1990'larda, özellikle Amerika tarihçiliğinde ortaya çıkan ve ulusal tarihi uluslararası, ulus-üstü ve ulus-altı bağlamları içinde tarihselleştirmeye çalışan Transnasyonal Tarih yaklaşımı da ilave edilebilir. Üçü de herhangi bir ulus-devlet, imparatorluk, ya da başka bir siyasal birimi aşacak şekilde insanlık geçmişinin inşasını esas alır. Son yıllarda adı duyulan Çapraz Tarih (*histoire croisée*), Dolanık Tarih (*entangled history*), Yeni İmparatorluk Tarihi (*new imperial history*), İrtibatlı Tarih (*connected history*), Aktarım Tarihi (*history of transfer*) gibi alışılagelmiş ölçekleri aşmaya çalışan yeni tarih usulleri de benzer kaygılara sahiptir. Bu akraba türler yalıtılmış ulusal tarihlere ve muzafferlere öncelik veren büyük anlatılara şüpheyle bakan, insanlık tecrübesinin ilişkisel ve karmaşık yapısına vurgu yapan tarih yaklaşımlarıdır. Hedefleri sadece geçmişe bakış açısını genişletmek değildir; aynı zamanda tarihsel kayıtlarda görünmeyen, tarihten silinen, ihmal edilen öznelerin katkısını takdir etmek, onlara hak ettikleri değeri vermektir. İrtibat, iştibak, iştirak, iştimal ve intibak örüntülerinin peşinde olan (yani rabıtaları, şebekeleri, ortaklıkları, kapsamaları, uyum ve alımlamaları önemseyen) yeni yöntem ve yaklaşımların kafaları karıştıran tarihleri, ilişkileri, farklılıkları ve benzerlikleri şu makalenin konusunu aşacağı ve hacmini taşıracağı için burada sadece Küresel Tarih'e odaklanılacaktır.

Küresel Tarih karşılıklı bağımlılığı, bağları, bağlantıları, eklemleri, benzerlikleri, buluşma ve bulaşmaları, akı ve akışkanlığı, dolanımı ve dolaşımı genellikle temas bölgeleri üzerinden vurgulayarak tarihsel süreçleri tahlil eden ve bunlarda örüntüler arayan bir yaklaşımdır. "Temas bölgeleri" dedim, zira küresel tarihler bütün yerküreyi kapsamak zorunda değildir. Küresel Tarih çalışmaları coğrafyasını şimdiye kadar daha ziyade Akdeniz'i, Hint Okyanusu'nu ve Orta Asya'yı seçmiştir. Denizler, okyanuslar, nehirler ve İpek Yolu gibi rotalar farklı ülkeleri ve kültürleri birleştiren ortak alanlar olarak bu tarz tarihçiliğin gözdesidir. Fakat

Küresel Tarih daha dar bölgelerin, hatta teorik olarak bir sokağın bile küreselliğini ortaya koyan çalışmalara da elverişlidir.

Küresel Tarih bölge merkezli olmak zorunda da değildir. İnsanların, inançların, fikirlerin, kurumların, malların, teknolojilerin dolaşımı dünyanın farklı noktalarını birleştirir. Seyahat ve ticaret herhalde en velut konulardır. Zikredilen dolaşımları merkeze alarak, mesela bir kitabın, bir üretim tekniğinin veya ürünün coğrafi, kültürel ve siyasal sınırları aşarak yayılması ve farklı yerlerde başka şekillerde alımlanması Küresel Tarih konusu olabilmektedir. Bugün küresel tarihçiliği en çok körükleyen olayların başında, dünyayı saran ve sarsan "göç" hareketleri vardır. Kölelerin zorla Afrika'dan Amerika'ya taşınması hakkında da etkileyici hikayeler inşa edilmiştir. Çevre tarihi de gözde bir konu haline gelmiştir. Hastalıkların seyahat ve göçle, veya işgal gibi askeri hareketlerle yayılması da ilgi çekmiştir. Postseküler çağda küresel tarihçilik din konusuna yeni bir dikkat kazandırmıştır: Hac ibadeti, misyonerlik çalışmaları, diaspora toplulukları, azınlıklar, mezheplerin yayılması şimdi bir başka gözle ele alınmaktadır. Kısaca, Avrupa- ve ulus-merkezci bakışların şehveti karşısında cesur bir dikkat geliştren Küresel Tarih, adı üstünde, küresel süreçleri inceler ve süreçleri küresel inceler. Küresel süreçler farklı ölçeklerde farklı hızlarda akar. Hareket esastır: Hareketli bölgeler, hareketli failler, hareketli kimlikler, hareketli kavramlar, hareketli metâ'lar...

Son yirmi yılda başlığında küresel sıfatını kullanan yüzlerce kitap ve makale yayınlandı. Özellikle Cihan Harbi (1914-1918) hakkındaki yüzüncü yıllar furyası küresel tarihçiliğin gelişmesinde çok etkili oldu. 2014-2018 yıllarında, daha evvel herkesin kendi ulus-devlet zaviyesinden anlamak, anlatmak ve anlamlandırmakla yetindiği bu dünya-tarihsel olayı küresel boyutlarıyla ele alan yüzlerce çalışma yapıldı. Adı "dünya" savaşı olan bir olayın ne kadar dar ve öznel sınırlar içerisinde tarihselleştirildiği bu anma mevsiminin ürünlerinde ortaya çıktı. Kendilerini ulusal ölçeklerle sınırlandıragelen tarihçiler kendi anlatılarına içkin gizli Avrupa-merkezci ve oryantalist çizgilerin farkına vardılar. Yerli görünen tarihlerin aslında ne kadar yabancı şablonlardan kaynaklandığını "Batı" dışındaki ülkeler de anlamaya başladılar.

Türkiye'de bu uyanış yavaş gitmekteyse de yayın dünyasında böyle bir ilgi başlamış görünüyor. Küresel Tarih yaklaşımını

giriş mahiyetinde tanıtan, lisans derslerinde kullanılabilecek nitelikli eserler çıktı. İlk yayınlanan çeviri Noel Cowen, *Küresel Tarih* (Çev. Cem Demirkan, İstanbul: Akyüz, 2004). Tabii ki sürekli gelişen yeni bir alan olduğu için son yayınlardan faydalanmak lazım: Lynn Hunt, *Küresel Çağda Tarih Yazmak* (Çev. Erdem Kayserilioğlu, İstanbul: Küre, 2018) ve Pamela Kyle Crossley, *Küresel Tarih Nedir?* (Çev. Kahraman Şakul, İstanbul: Islık, 2018) daha geç yazılan, güzel çevirilerdir. Tarihyazımı dersleri için de bir yayın var: Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi* (Çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alfa, 2014). Maalesef henüz telif düzeyinde dilimizde bu alanda böyle kitaplarımız yok.

Bunlar eski "Batı ve Diğerleri" ayrımını sorgulayan, Avrupa tecrübesini tarihin ölçütü olmaktan çıkarmaya çalışan ve Chakrabarty'nin meşhur ifadesiyle "Avrupa'yı taşralaştıran" metinler. Yaklaşımın uygulanışındaki çeşitlilik basit bir tasnif kolaylığına izin vermiyor. Bu yüzden burada sadece kalem oynattığım alanlardan biriyle, biyografiyle ilişkilendirerek küresel tarihçiliği kısaca örneklendirmeye çalışacağım.

Biyografi çağdaş tarihyazımının yükselen yıldızlarından biri. Birkaç yıl önce "imparatorluk biyografileri" adı verilen yeni bir tür üzerine yazdığım makalede belirttiğim gibi[39], tarihi büyük yapıların/strüktürlerin anlatısı olmaktan kurtarıp faillere, yani kanlı canlı insanlara odaklanan tarihçilerin sayısı giderek çoğalıyor. Biyografiler, tarihi daha erişilebilir kılıyor. O yüzden artık imparatorlukların nasıl işlediğini daha iyi görmek için biyografi prizması kullanılıyor. Mevcut tarihyazımı içinde bireysel hayatlar, ulus-devletle ilgisi ve ilişkisi bağlamında incelenirdi. Yeni anlayışta imparatorluk zamanının insanı kendi çağının öznesi olarak kendisini çevreleyen tarihsel olaylar içinde ele alınır, hayatı daha kapsamlı bir bakış açısıyla ulus ötesi bağlamlara sokularak yazılır. Böylece mesela Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından önce yaşadığı 42 yıl, unutulmuşluktan kurtarılır ve -sonrasında geçirdiği 15 yıla nispetle- hak ettiği önemi yeniden kazanır. Ya da, Cihan Harbi'nin daha başlarında vefat ettiği için ne yeni kurulan Arnavutluk, ne de kurulacak Türkiye için milli bir rol oynayabilen, bu yüzden biyografisine ihtiyaç duyulmayan

39. Abdulhamit Kırmızı, "*Experiencing the Ottoman Empire as a Life Course: Ferid Pasha, Governor and Grandvizier (1851-1914)*, Geschichte und Gesellschaft 40/1 (2014) 42-66.

Avlonyalı Ferid Paşa'nın hayatı imparatorluğun hayatını anlamak için kayda değer hale gelir. Bu hayatların imparatorluklar tarafından nasıl şekillendiği ve imparatorlukları nasıl şekillendirdiğini anlatmak, yirminci yüzyıl tarihçiliğini karakterize eden büyük ulusal anlatılara dayanma rahatlığını bozar. Hayatı tarihe, tarihi hayata bağlayan imparatorluk biyografileri, bireyleri ulustaki yeriyle sınırlandıran baskın epistemolojik çerçeveye meydan okuyan özgürleştirici bir potansiyel taşır. İmparatorluk biyografileri ulus-devletin resmi sınıflandırmalarından kaçınır ve onun dayattığı "mana ve ehemmiyet" çerçevesine uymazlar.

İmparatorluk biyografilerinin bir ölçek ötesi "küresel biyografiler"dir. Bireysel ve küresel iki yaklaşım uzlaştırıldığında muazzam bir enerji ortaya çıkar. Nitekim artık Küresel Tarih yazmanın faydalarını biyografik bir yaklaşım kullanarak gösteren pek çok eser var. Küresel geçmişi anlama çabamız biyografiyi yeni bir gözle değerlendiren bu tür kitaplarla derinleşiyor. Genç bir tarihçi[40] toparlayıcı bir tanıtım makalesinde üç güzel eserle bu türü örneklendirmişti: Sanjay Subrahmanyam Portekizli Vasco da Gama'yı dünya tarihinin bir figürüne çevirmek için onu sarmalayan ulusalcı çerçevelerden çıkarıyor (*The Career and Legend of Vasco da Gama*, 1997). Natalie Zemon Davies iki dünya arasında değişen kimliklere sahip bir bireyin hayatını yazıyor: 16. yüzyılda Müslümanların Hasan el-Wazzan olarak bildiği, Hıristiyanlar arasında adı Johannes Leo Africanus olan, Roma'daki on yıllık yarı-esaret hayatı sırasında birkaç eser veren bir mü'minin öyküsü (*Trickster travels: a Sixteenth-Century Muslim Between Worlds*, 2006). Linda Colley onsekizinci yüzyılda yaşamış bir kadın seyyahın olağanüstü sergüzeştini dünya haritasına yatırıyor (*The Ordeal of Elizabeth Marsh*, 2007). Bunlar tek bir hayat üzerinden yapılan Küresel Tarih denemeleri. Miles Ogborn "Küresel Hayatlar" adını verdiği öncü çalışmasında aynısını birden çok yaşamöyküsüyle denemiş ve kırk biyografi kullanarak somut hayatlar üzerinden soyut tarihsel süreçlere can vermiştir (*Global Lives: Britain and the World, 1550-1800, 2008*).

---

40. Brice Cossart, "Global Lives: Writing Global History with a Biographical Approach," *Entremons: UPF Journal of World History* 5 (Juny 2013), pp.1-13.

Sınırlar ve Sorunlar

İnsanlık tecrübesini umumen kapsayacak ve geçmişin failerine özneliklerini daha âdilâne sağlayacak tarihçilik tarzlarının önündeki en büyük engel tarihçinin formasyonudur. Devlet tekelinde bulunan tarih eğitimi ulusal öznelerin ötesinde tarihler tasavvur edebilecek bir muhayyileye izin vermez. Belki bu yüzden meta-tarih anlatılar dediğimiz, yirminci yüzyılın ilk büyük ölçekli tarih denemeleri Oswald Spengler, H.G. Wells, Arnold Toynbee, Lewis Mumford gibi eğitimleri itibariyle tarihçi olmayan kimseler tarafından yazılmıştır.

Konvansiyonel tarih eğitimiyle at gözlüğü takarak yetişen tarihçi, eninde sonunda sadece bir bölgenin ve belki birkaç konunun uzmanıdır. Tarihçi bütün yerküresini kapsayan bir tarih bilgisine sahip olamaz. Küresel tarihçiler eserlerinin çoğu bölümünü başka bölgelerin tarihlerinde uzmanlaşmış kimselerin ürünlerine dayanarak yazarlar. Büyük ölçekleri konu alan Küresel Tarih kitapları çoğunlukla birincil kaynaklara fazla atıfta bulunmayan makro anlatılardır. Birincil kaynak kullanımını zorunlu kılan biyografi çalışmaları gibi mikro anlatılar küresel ve emperyal bağlamı gözeterek yazıldığında makro anlatıyı dengeleyerek sorunu çözebilmektedir.

Tarihçinin bir ömür boyunca öğrenebileceği diller ve kullanacağı arşivler sınırlıdır. Bu doğal sınırlamaların bir sonucu karşılaştırmalardaki eşitsizlik durumunda gözlenir. Küresel tarihçi eserini daha çok hakim olduğu kendi uzmanlık alanından örneklerle donatır, karşılaştırma yönteminin gerektirdiği eşitlik ve farklılık esaslarına uymakta zorlanır. Buna benzer bir başka sorun, birçok kitapta gerçekten isabetli derin karşılaştırmalar yapmak yerine aslında birbirine pek değemeyen paralel hikayeler anlatılmasıdır. Bazen, daha kötüsü, bu hikayeler ayrı bölüm ya da paragraflarla ulusal tarihlerin cansız özetlerini sıralamaktan ibaret kalabilmektedir. Başka bölgelerin tarihini ve tarihyazımını bilmeyen küresel tarihçi, itibarını kaybetmiş eski yayınları, yani artık muteber olmayan ikincil kaynakları kullanarak yanlış mukayeselere girişebilmekte ve isabetsiz hükümler verebilmektedir.

Eninde sonunda küresel tarihlerdeki coğrafi dengesizlik sorunu tatsız bir gerçektir. Osmanlı toprakları bu bakımdan daha

avantajlı bir yere sahiptir, zira bu anlatılarda Avrupa'ya yakın olmak, dolayısıyla müşterek bir geçmiş tecrübesine sahip olmak, geçmişte askeri, siyasal ve ekonomik ilişkiler yaşamış olmak (maalesef ve ironik olarak) önemli. Avrasya ve Afrika kıtasındaki topraklarıyla Osmanlı Devleti hem geniş bir coğrafyada, hem eskiden beri ittifak ve ihtilaf ilişkileriyle dikkat zaviyesinde yer aldığından, küresel tarihlerde daha az ihmal edilen bir ülkedir. Büyüklükleri itibariyle Hindistan, Çin, Rusya ve Japonya tabii ki küresel tarihlerde daha dengeli olarak yer almaktadır. Bu biraz da en önemli küresel tarihçilerin bu bölgelerin uzmanlarından çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın Afrika ve Latin Amerika tarihte hala yok hükmündedir.

Küresel tarih yaklaşımının sorunları -tarihçinin formasyonu yanında- evrensel üniversite teşkilatlanmasının kökeni ve yapısı ile de ilgilidir. Bu çalışmalarının dili, meselenin önemli bir parçasıdır: "Yayınla ya da yok ol" şeklindeki küresel akademik slogan burada da aslında "İngilizce yayınla ya da yok ol" anlamına gelmektedir. Muamma şudur: Küresel Tarih bir yandan Avrupamerkezciliği baltalamaya çalışırken öte yandan dünyanın entelektüel olarak İngiliz(ce)leşmesine, Anglosaksonlaşmasına katkıda bulunuyor. Küresel tarihler en fazla öğretim dili İngilizce olan ülkelerde yapılıyor. Başka dillerde yazılan çığır açıcı kitaplar bile ancak İngilizce'ye çevrildikten sonra şöhret kazanabiliyor. Çağımızın Braudel'i olarak anılan Jürgen Osterhammel, Christopher Bayly'nin *The Birth of the Modern World* (2004) kitabından sonra ondokuzuncu yüzyılın en etkili küresel tarihini Almanca olarak yazdı; dünya bu eseri ancak altı yıl sonra çıkan İngilizce tercümesiyle fark ediyor.[41] Osterhammel'in Türkiye'de bilinmesi için de galiba kitabının İngilizce çevirisinden Türkçeye çevrilmesi gerekecek.

Nihayette fikirlerin dolaşımına ilişkin birçok çalışma hala, bilinçli ya da bilinçsiz, çoğunlukla "Batı"nın tarihsel düşünme biçimlerinin -tek yönlü ve önlenemez- yayılmasıyla ilgili anlatılara dayanır. Yani periferiden metropole, çevreden merkeze akan fikirler yok hükmündedir. Dünya bir bedense, kafa ve gözleri hala

41. Jürgen Osterhammel, *Die Verwandlung Der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, München: C.H. Beck, 2008; *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*, translated by Patrick Camiller, Princeton: Princeton University Press, 2014.

Avrupa'dır ve buradan bakıldığı için fikirlerin ters akışı ihmal edilir. Dünyayı açıklayan şablon Avrupa'da imal edilmiştir, "Avrupa malıdır". Dünya tarihi yaklaşımının gelişmesini Avrupamerkezciliğin nihai zaferi olarak gören Arif Dirlik'in bir zamanlar örneklediği gibi, nihayetinde Hindistan Çin'i Avrupamerkezci çerçeveler vasıtasıyla tanımaktadır. Dolayısıyla, Küresel Tarih yıkmak istediği anlayışı farkında olmadan kendisi tahkim edebilir. Panzehir zehire, deva ayrı bir derde dönüşebilir. Tahlillerin nasıl sonuçlanacağı yine tarihçinin dikkatine ve zekâsına emanettir.

Bütün tarihyazımı türlerinde düşülebilecek başka tuzaklar Küresel Tarih için de geçerlidir. Eski tip tarihçiliğin ulusun ezeli olduğunu düşünmesi gibi, geçmişteki her hikâyenin bir küreselleşme safhası olduğu, insanlık tarihinin zorunlu olarak bugünkü küreselleşmeye doğru aktığı düşüncesi sinsice dolaşımdadır. İktisat tarihi böylece tek bir küresel ekonomiye doğru gidişatın tarihi olacak, bugünkü küresel ekonomik düzene uzun bir geçmiş icat edilecek. Küreselleşmeyi ve küresele gidişi olumlayan bir partizanlık da aynı düşünceden doğabilecek bir tuzaktır. Küreseli ulusalın karşısına koyup, birini azizleştirip diğerini kötülemek gibi tarafgirliklerle karşılaşmak mümkündür. Abartı tuzağı da yine aynı düşüncenin uzantısı sayılabilir. Ulusalcı tarihçinin uzak geçmişte ulusu görmesi gibi, küresel tarihçinin her yerde küreseli görmesinin ve diğer ölçeklerin önemini ihmal etmesinin sakıncaları açıktır.

Küreselleşmeye karşı bir tepki olarak, ulusalcılığın popülist ve retorik düzeyde geri dönüşünden, ülkeler arasında yeniden duvarlar inşa edilmesinden, İngiltere'de Brexit gibi "içe kapanmacı" eğilimlerden, pandemide ulus-devletin karar gücünün pekişmesinden ya da Türkiye'deki "üst akıl" gibi komplo teorilerinin yüksek kabul görmesinden sonra ne olacağı, bir diğer önemli sorudur. Ulus-sonrası, -ötesi, -altı ve -üstü kozmopolit anlatıları tehdit eden bu durumlar da aslında Küresel Tarih'in bir konusudur: Anti-küreselleşme küresel bir olgudur.

Avrupamerkezcilik, etnosantrizm, batılılaşma, sekülerleşme gibi standart kurgular akademik tarihçilikte elbette gücünü kaybetti, fakat henüz bunların yerini alacak başka büyük anlatılar kurgulanamadı, varsa da evrenselleşemedi. Yerelde çeşitli şekillerde deneyimlenen ortak bir küresel olgu olarak moderniteyi

anlatan yeni bir öyküye ihtiyaç var. Küresel değişim toplumlar arasındaki farkları daha görünür kılıyor, fakat bu farklılıklar giderek daha benzer şekillerde dile getiriliyor. Bu yüzden, Christopher Bayly'nin o çığır açan kitabında dile getirdiği gibi, tüm yerel, ulusal ve bölgesel tarihler küresel tarihler olmaya meylediyor. Bilgi ve bakış açıları giderek çoğaldığından, insanoğlunun geçmişini bir bütün olarak kavrama ihtiyacı artıyor. Ortak bir geleceğe bakan dünyanın ortak bir tarihe olan ihtiyacı giderek daha fazla hissediliyor.

Geçmişin şimdiki zamanla beraber değiştiğinin daha çok farkındayız. Hayat ve siyaset değişirken tarihin anlatılma şeklini de değiştiriyor. Akademik paradigmalar günün zihniyet(ler)ine karşı oldukça hassastır. Geçmiş hakkındaki hikâyelerin seçilmesi ve söylemin düzenlenmesi eninde sonunda günlük hayattan ve politikadan doğan çağdaş zihniyetlerin bir işlevidir. Geçmişe dair algılar bugünün yansımalarıdır, bu yüzden tarih her zaman yeniden yazılıyor. Tarihi yeniden yazma ihtiyacı toplumsal değişim ve güç ilişkileri hakkında çok şey söylüyor. Tarih siyasal ve toplumsal bir ürün olmaya devam ediyor. Bağlam bilgiyi şekillendiriyor, değişen ve çoğalan bilgi eski bağlamı dönüştürüyor. O halde siyaset ve toplum değiştikçe gelecekte daha pek çok yeni tarih yaklaşımı ortaya çıkacaktır. Küresel Tarih, dünyanın bugünkü ahvalinin insanları muhtaç kıldığı bir geçmiş tasavvuruna tekabül ediyor.

MÜZAKERELER

Zafer Toprak: İki konuya değinmek istiyorum: Küresel tarih ve historiografi (tarih yazıcılığı). Küresel sözcüğü, 1980'lerden itibaren gündeme geldi. Bir ekonomi terimi. 90'lardan itibaren bizler kullanmaya başladık. Bundan önce international -uluslararası kullanımı mevcuttu. Şimdi Abdülhamit'in de (Kırmızı) belirttiği gibi Eurosantrik bir tarihyazımı pratiği, Avrupa dışını ki burada bizim tarihimizi de içerecek şekilde uzun süre dışladı. Birinci Dünya Savaşı ile ilgili tarihyazımına baktığımız vakit, bu savaş bir Avrupa Savaşı olarak lanse edildi, tarihe. Literatüre büyük ölçüde böyle yansıdı. Sekiz ciltlik yazılmış bir dünya savaşı kitabı getireyim size, içinde Türkiye yok. Avrupa olaya, tamamen kendi perspektifinden bakıyor. Elbette burada zihinsel bir sorun var. Savaşın 100. yıl etkinlikleri için neler yapılacak ve bundan öncesinde

Türkiye'de neler üretilmiş diye bakıyorum, bu konuda hiç bir şey yok. Hikmet Bayur'ın bir kitabı var, Türk Tarih Kurumu'ndan sipariş üzere çıkan. Onun dışında Genelkurmay'ın hazırlattığı seriler var. Son cilt lojistik konusunda. Bu durumun tarihe bakışımızla yakından bağlantısı var, tabii. Biz, Cumhuriyet tarihini kendi içinde ele alma çabası içinde olduk. Hepimiz biliyoruz ki *Nutuk*, 19 Mayıs 1919'da başlar. Bu bizim tarih yazıcılığımızı da büyük ölçüde etkilemiş durumda. Yanlış hatırlamıyorsam bir Fransız tarihçinin 1926 yılında yazdığı *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı* başlıklı bir çalışması vardı. İlginç bir kitaptır. Genelkurmay, üç cilt olarak bu kitabı çıkardı. Edisyon kritik olarak hazırlanmış, nadir bir kitap. Bunun yayını için çok uğraştım. Sonunda bir önsöz yazımı ile Ötüken yayınevi bunu bastı. Şimdi Braudel'e bakalım. Doğu Akdeniz'i kapsayan çalışmasında, Ömer Lütfü Barkan'ın aktardığı bilgilerle Türkiye'yi de kattı çalışmasına, ancak bizi anlatan istatistikler o kadar az ve eksik ki. Braudel sayısal bir tarih yapıyor. Barkan'dan da aldığı sayılar var, anladığım kadarıyla. Ama Batı Akdeniz'in verileri ile Osmanlıyı karşılaştırdığınızda sonuç hakikaten yetersiz kalıyor. Global bir tarih yazabilmek için datayı bulamıyoruz. Bu noktada Şevket'in (Pamuk) yazdığı kitap global kabul edilebilir. Uneven Centuries. Bu kitapta Şevket Pamuk, Türkiye'yi dünya ekonomileri ile karşılaştırıyor. Son iki yüzyılı kapsıyor çalışması ve çok önemli. Bana sorarsanız bu kitap bir model ortaya koyuyor. Tarihçilikten daha çok iktisat politikaları konusuna odaklı, ekonomik büyüme oranları, ulusal gelirler vb. konular kitabın çerçevesini belirliyor. Türkiye'nin doğru düzgün nüfusunu dahi tam olarak bilemezken Şevket (Pamuk) ortaya bu çalışmayı koyuyor. Türkiye'nin kantitatif tarihini ortaya koyabilmek için çok ciddi çalışmamız gerekiyor. Hindistan'da bu tarz daha rahat çalışabilir, çünkü İngiliz sömürgesi olarak devam ettiğinden orada sayılar var. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ortalama yaşam süresi diye baktığınızda, bizde bu konuda veri yok, ama Hindistan'da bulabiliyorsunuz. Kayıt tutulmuş. Ben bir çalışma yaptığımda, rakamları oradan alıyorum. Global tarih aslında tek taraflı bir yargı değil. Esasında verinin olmayışı nedeniyle problem ortaya çıkıyor. Dolayısıyla Şevket'in (Pamuk) verdiği rakamlar da tartışılabiliyor, en azından zihniyet meselesi açısından tartışılmalı. Elde veri yok. Bu yüzden belki de cumhu-

riyetin bize yaptığı en büyük katkı rasyonelleşebilmemiz. Sayı ve veriyi katıyor hayatımıza. Okur-yazarlık oranları değil işaret ettiğim nokta: sayı sayarlık. Devlet İstatistik Enstitüsü 1927'de başladı. Baktığınız vakit enstitünün çok ciddi yayınları var. 1930 ve 40'lı yıllardan bahsediyorum.

Koç Üniversitesi'nde doktora öğrencilerine historiografya dersi veriyorum, iki dönemlik. İlk dönem Avrupa tarihyazımı, ikinci dönem de batı dışı tarihyazımı olarak. Bunun içinde Türkiye'de var. Ülkemiz konusunda dışarıda çok sığ bir bilgi var. Ansiklopedik bilgiler var. Ahmet Cevdet Paşa, biraz belki. Batıda global tarihyazımı konusunda büyük eksiklikler ve boşluklar var. Bu boşluğun sebeplerinden biri, Avrupa dışı diye nitelendirebileceğimiz alanlarda göz doldurucu eserlerin ortaya konulamadığını görüyoruz.

Ufuk Özcan: Global tarih anlatısı, son yıllarda özellikle Batı'da bir hegemonya oldu. Tabi bu hegomanyanın sürekli kendini ürettiğini de gözlemliyoruz. Sovyetler Birliği'nin çöküşü öncesi üç farklı dünya vardı: Varşova Paktı ile sosyalist ülkeler. İkinci olarak ABD'nin başını çektiği kapitalist ekonomiler. Son olarak da "üçüncü dünya" diye isimlendirilen pejmürde tarım ülkeleri. Dünya tablosu teke indiğinde ve ABD öncülüğünde yeni bir dünya kurulduğunda, bu yeni dünya ABD'nin kendi hegemonyasını ve söylemlerini de beraberinde getirecektir. Burada küreselleşmenin övgüsünün yapıldığını görüyoruz. Kötü bir şey değil, küçük bir dünya da 7,5 milyar insan hep birlikte yaşıyoruz. Herkes bu yeni dünyaya entegre edildi mi? Herkes eşit mi? Elbette değil. Bu durum yeni bir parçalanmayı da beraberinde getirdi. Dünya, kabilecilik, yerelcilik, aşiretçilik, bedevicilik gibi kanlı sahnelere maruz kalmaya başladı. Bu, tek başına bir süreç değil. Yerelleşme süreci ile birlikte ilerliyor. Globalizm ve localizm yerini glocalizme bırakarak ilerliyor. Yakın zamanda bir arkadaşımız yakın coğrafyamızdaki 20. yy başlarında statükoları belirlenen Afganistan, Suriye gibi ülkelerdeki durumu inceledi. Vahim bir tablo var. Yine Balkanlar'da benzer bir durum var. Yine İngiltere ve Fransa sömürgeciliğinin belli coğrafyalarında bir parçalanma söz konusu. Balkanlarda yine çok acı izler var. Yugoslavya'nın parçalanışını hatırlayın. Dünya medyatik çevrelerin bize sunduğu gibi bir dünya değil. Önceleri özellikle 19. ve 20. yüzyılda ikili bir anlatım

söz konusuydu tarihçilikte. Ulusal ya da evrensel bir anlatı. Yeni dönemde ise neoliberal, postmodern ve yerelci bir global tarih anlatımı söz konusu. Yeni dönemin ana çerçevesi neoliberal kapitalizmin söylemleri tarafından belirleniyor. Globalizm tek bir süreç, daha doğrusu monist bir süreç değil. Aslında kapitalizm küreselleşiyor. Bunun karşısında alternatif küreselleşme hareketleri var. İtalya da sokak gösterileri en son ABD'de Wall Street gösterileri. Tüm bunlar tarihyazımına yansıyor. Bunun dışında ikinci bir olgu, bazı sosyal bilimcilerin regionalizm fikrini ortaya koyması. Yani bölgeselcilik. Bazı sosyal bilimciler bunu güçlü bir biçimde dile getiriyor. Yani gözümüzü kapatıp, bunu söyleyemeyiz. İran, Suriye, son dönemde Türkiye, Çin, yine aynı şekilde Brezilya ve Arjantin. Buralarda da bölgeselleşme eğilimleri var. Dünyayı tek bir bütün olarak algılamakta ve tarihçilik açısından ele almakta sorunlar var. Yeni tarih anlayışında ilk defa ulusallık, bir anlayış olmaktan çıktı. Onun yerini etnocentrik ve lokalizm aldı. Çok önemli bir diğer husus, bireyselcilik dediğimiz bir eğilim, global tarihte yerini aldı. Örneğin sosyalist ya da kolektif bir bakış açısı yok, artık. Bugün dünyada global tarihin masaya yatırılarak eleştirilmesi noktasında çok güçlü eğilimler olduğunu görüyoruz.

Abdulhamit Kırmızı: Konuşmamın bir bölümünü global tarihçiliğin eleştirisi konusuna ayırdım. Hocam, küresel tarihi küreselleşmenin tarihi olarak anlıyor. İkisi farklı şeyler. Mikro ölçekte olabilir, global ölçekte bir dünya tarihi olabilir. Akdeniz tarihi olabilir, ya da imparatorluklar arasındaki tarihi anlatmaya yönelik. Aslında hocam bu bağlantıları kurarak bir küresel tarih yaptı, ama küreselleşmenin tarihi değil, bu tarih. Hocam bugün Irak'ta Suriye'de yaşananlara ve Amerika'da olan bitene referans vererek bize şimdinin global bir çerçevesini sundu. Bu işte küresel tarih dediğimiz. Bu bakış açısının değişmesiyle ilgili bir şey.

Güneş Işıksel: Konuşmaları dinlerken aklıma, Sofia Coppola'nın 2006 yapımı bir filmi geldi. Bu iş sürekli bir yakınsama, yakınlaşma işi mi? Zafer hoca doğru söyledi. Bir yerde veriyi bulamıyorsak başka bir yerden yakınsama yapıyoruz. Aproksimasyona (yakınlaştırmaya) gitmenin sıkıntıları var. Aynı anda hem Çin'i hem Namibya'yı hem de buraları ele alamıyoruz, çünkü elde veri yok. Herkesin arka bahçesinde ne varsa, herkes kendi uzmanlık alanını bir yerlere yakınsıyor, yaklaştırıyor. Her şey birbirine

bağlantılı şekilde ele alınmaya çalışılıyor. Narrative düzlemde ele aldığımız bağlantısallık sorunu var. Tanımlayamadığım bir şey elime verilip alındığını hissediyorum. Bu çok sıkıntılı bir şey. Metindeki yazım kalitesi çok yüksek, ama neyin kaybolduğunu bilemiyoruz. Burada sadece birinci derece gerçeksellik ilişkisi söz konusu. Telgraftı, trendi derken çok fazla eklemlenme var. Bugün biz bile işin içinden çıkamıyoruz. Kafamda hep bu soru var.

Abdulhamit Kırmızı: Dijital tarih çalışmaları dediğimiz alan giderek büyüyor. Biz bilgisayarlar gibi bütün bağlantıları görmek istiyoruz ki bunu hiç bir insanın yapabileceğini düşünmüyorum. 19. yüzyılda üretilen Opus Magnumlar dışında yeni bir şeyler yapılabilir mi? Genç bir tarihçinin küresel tarih yazmasının imkanı yok. Bu bağlantıları kurarak ders vermek dahi zor. Muhakkak küçük adımlarla başlayıp belli bir alanda uzmanlaştıktan sonra, en azından okuyucu düzeyinde uzmanlaştıktan sonra, belki Zafer (Toprak) hocamın seviyesinde bir şeyler yazılabilmesi imkan dahilinde olabilir. Bayly kitabının Din kısmında "Empires of Religion" der. "19. yy.da zannedildiği gibi din zayıflamadı, din imparatorlukları gibi yapılar ortaya çıktı. Fakat 20. yy.da tarihçiler Marksist kökenli olduğu için dini görmezden geldiler." Aslında 19. yy.da imparatorluklarda hakim olan dinlerin veya mezheplerin, örneğin Osmanlı'da Sünniliğin, Habsburg'da ve Fransa'da Katolikliğin İngiltere'de Protestanlığın güçlendiğini söylüyor, kitapta. Bizim bu ulemanın zayıflaması hikayesinin, Evkaf Nezareti ile başlamasından kaynaklı olabilir mi, diye üzerine düşünmeye başladım. Buradaki ulema sorumluluğunu araştırmaya başladım. Benim yaptığım çalışma 19. yüzyıl ve sekülarizasyon konusu ile ilgili. Bence 1917'de başlayan ve Türkiye'de 1924 ile kesinleşen bir şeyin tarihselleştirilmesi, Tanzimat dönemine ve ondan öncesine götürülmesine kadar varıyor. Bir yerlerde sekülerlik başlamış olmalı. Bunu arıyoruz. Hayır. Yeni mektepler açılınca ulema buradaki mekteplerde öğretmen oluyor, mahkemelerde de kadılar hakim oluyor. İlmiye ve ulemanın istihdam alanı tam tersine artmaya başladı. 19. yy. hikayesi değişti. Sekülerizasyon meselesinde benim için başlangıç Bayly'nin *Empires of Religion* adlı bölümüdür. Mahalli olarak farklı şekillerde tecrübe etsek de modernleşme tüm dünyada yaşandı. Bunun tek bir modeli yok. Modernite bir merkezden faklı yerlere yayılan birşey olmadı. Eş zamanlı değ-

şen bir dünyadan bahsediyoruz. Benim için küresel tarihin faydası bu. Günümüzdeki olduğu gibi geçmişte de eş zamanlı gelişmeler oldu.

Ahmet Nezihi Turan: Küreselleşme ile küresel tarih konusuna küçük bir katkı olması için Kemal Karpat'ın yazdığı yazılardan bahsetmek istiyorum. Biz tarihçilikte dış göçler konusunu yeterince çalıştık. Demografi konusunda bir birikimimiz var. Şimdi asıl önemli olan 1950 sonrasını anlatabilmek. Ben 1970'lerde üniversite öğrencisiyken Türkiye nüfusu 40 milyon şimdi 83 milyon. Benim öğrenciliğimde Türkiye'de toplam 13 üniversite var, bugün 183 tane. Benim öğrenciliğim döneminde Türkiye'de köylü nüfus yüzde 78, şimdi yüzde 7.3. Şimdi bunun benzeri olan herhangi bir Avrupa ülkesi biliyor musunuz? 40 milyon insan var, bunlar köyden çıkıyorlar ve artı 43 milyon insan var küreselleşmenin içerisinde. Kendi kızımdan örnek vereceğim. Üniversitede okuduğu dönemde yurtiçi ve yurtdışı stajları vardı. Yurtdışı için İsrail'e gitti, oradan Mescid-i Aksa'ya geçiyor ve "bizi içeri sokmuyorlar" diye haber geliyor, bana. Ben Türküm diyor. Pasaport işlemleri yapılacak, oradan Ürdün'e geçecek, geçemezsiniz deniliyor. Ürdün'den tekrar İsrail'e dönecek, "hayır dönemezsiniz" deniliyor. Bu anlattıklarımla benim üniversite hikayem arasında hiç bir bağlantı yok. Benim üniversite gençliğimden farklı olarak şimdi o kadar çok şey yaşanıyor ki Erasmus, Work & Travel. Bir sürü farklı deneyim. Bu durumdan bir sonrakine geçiş. Şimdi bunu ben nasıl anlatacağım? Sorun burada fena halde takılıp kalıyor. Bu okumanın, kendisine dair metinler ve global tarih analizi ile ilgili mevzular bir yana kendimize biraz daha fazla bakmamız ve anlamamız gerekiyor gibi geliyor bana.

Ben 1950'ler -rekabet falan söz konusu olmadığı için Zafer (Toprak) Hocam- haddimi aşmak istemem. Seri dergilerin hepsini topladım. İçeriğine sayfa sayfa baktım. *Hafta Mecmuası* 100 binler satıyor Anadolu'nun her tarafında. Şehirlerde *Hayat Mecmuası* keza. Sayfalarını karıştırdığımızda artist haberleri, sayfayı çevir, üç güzel, çevir Peyami Safa.. Bu nasıl bir şey. Memur çocuğu olarak üniversitede ve herkesi kendim gibi zannediyorum. Diğer arkadaşlarımın tamamı da üniversitelerde profesör. Bu hakikaten inanılmaz bir değişim. Bugünün tarihçileri köyden çıkanlarla, global köyde yaşayanların nasıl bir dönüşümden geçtiğini

anlayabilmeli. Benim şehre gelmem şehirli olduğum anlamına gelmiyor. Ben de bir çeşit köylüyüm, yani. Abdulhamit (Kırmızı) çocuğundan bahsederken diyor ki baba bu eski filmleri niçin seyrediyorsun? Bütün bunları birer değişken olarak tarih analizlerinde hesaba katarak yaptığımız tarihçiliğe, belki global tarihçilik diyebiliriz. Oradan yürüyebiliriz.

Selim Karahasanoğlu: Konjonktürle bağlantılandıramadığımız durumlar olduğunu söylediniz, ama ben hep böyle görüyorum. Her zaman sorunlarımız oldu. Global tarihçilik konusunda örnekler veremedik, ama hangi konuda verebildik? Dünyada paradigmalar kuruluyor, yıkılıyor, ama Türkiye hiç uğramıyor gibi geliyor, bana. Osmanlı gerileme meselesini hep böyle düşünmüşümdür. Dünya bu konuyu konuşmuştur, ancak bizden ciddi bir katkı bu tartışmalara gelmemiştir. Dünyada farklı konularda örneğin çevre tarihçiliği gibi yükselir, ama bizde böyle örnekler görülmez. Yurtdışında transnational, global kelime odaklı toplantılar varken bizde bu tarz toplantılara rastlanmıyor. Buna benzer yurtdışı dergilerde *Journal of Global History* gibi çok önemli makaleler yayınlanırken bizim dergilerimizde bu tarz çalışmalar görmüyoruz. Bu son derece ilginç bir şey. Nasıl oluyor da Türkiye bunlardan geri kalabiliyor. Bu konuda neler söyleyebilirsiniz?

Abdulhamit Kırmızı: Çok şey soruldu ve bunların hepsinin cevabı içinde. Bu soru, gerçek bir cevap isteyen bir soru değil aslında. Halimiz ahvalimiz belli. Ne desem zülfü yare dokunur.

Abdullah Gündoğdu: Küreselleşme tarihi ve küresel tarih konusundaki tartışmanın dışında değinmek istediğim bir konu var. Dünyadaki bilimsel gelişmeler gerek uzay konusundaki çalışmalar gerek evrenin oluşumu üzerine tartışmalar, canlı yaşamının tarihi veya genetik ve DNA'nın çözülmesi sonrası insan türünün etkileşimi geçiş noktaları zaten bu küresel algı kendiliğinden yaratılmış. NASA'nın çalışmaları ile bir veri bombardımanı ile karşı karşıyayız. Bundan önce edindiğimiz bilgilerin doğruluğu test edilebiliyor. Bunlara dikkat çekmek istedim.

Ahmet Özcan: Merkezi olmayan bir tarih yazılabilir mi?

Abdulhamit Kırmızı: Bütün tartışma bu soru etrafında dönüyor, post-modern tarihçilikte.

Arif Bilgin: Zafer (Toprak) Hocam bizim kaynaklarımızın çok da yeterli olmadığını söylüyor. Evet, bu konuda sorunlar var, an-

cak bunun da ötesinde kaynakları çok iyi ortaya koyamadığımızı ve bunları çok da iyi inceleyemediğimizi düşünüyorum.

Zafer Toprak: Braudel'de Türkiye'nin nüfusu var. İstanbul'u örnek vereyim. İstanbul'la ilgili 16. yy sonu 17.yy başı rakam 700 bin hatta bu şehir için "canavar kent" deniyor. Braudel'in bu verisi daha sonra Andre Günder Frank tarafından ele alındı. *The Orient* diye bir kitap yazdı ve bu kitapta yazar kapitalizmin bir şekilde Batı'da değil de Doğu'da nasıl gelişim gösterdiğini anlattı. Buna örnek olarak da İstanbul'u veriyor ve 700 bin rakamını kullanıyor. Braudel'in kaynağı da Ömer Lütfü Barkan. Bu rakam, o kadar gerçek dışı bir rakam ki zira 19. yy başında İstanbul nüfusu kabaca 300 bin. 1830'larda yapılan bir nüfus sayımı var. Rakamlar ortada. Nüfusun 700 binden 300 bine düşmesi için şehirde kara veba falan olması gerekir ki kayıtlarda böyle bir şey yok. Braudel gerçekçi gelmedi. O yıllarda Boğaziçi Üniversitesi'nde ders veriyorum ki o yıllarda *Fountana* diye bir dizi var. Nüfus diye bir bölümü var. Oraya bakıyorum. Şimdi İstanbul'un nüfusunun 700 bin olduğu tarihlerde Paris gibi Londra gibi kentlerin nüfusu 200-250 bin ki bunlar İstanbul ile kıyaslandığında mümkün değil. Merak ederek İstanbul'daki un tüketimi konusunu çalıştım. Bunun sonucunda İstanbul nüfusunun 200 bin civarında olabileceğini spekülatif olarak dile getirdim. Sonrasında tarihçi merhum Stefanos Yerasimos da bu işe el attı ve Barkan'ın yolunu izledi. Bulduğu sonuç 150-200 bin civarında. Barkan ne yapmıştı? Hane halkını 5'le çarpmış ve bunu yaptığını unutarak tekrar 5'le çarptığını zannediyorum. Oradan varmış sanıyorum 700 binlere. Bu veri o kadar yaygın olarak kullanılıyor ki! Bir ara DİE' nün bir tarihsel istatistik dizisi vardı Şevket (Pamuk) yönetiyordu ki burada Halil'in de yazıları vardı. Türkiye'de saiyat konusunda bir problem var ki Dersaadet-i Saiyat'ta da bunu görüyoruz. Son derece riskli bir rakam o nedenle biz Lozan'da topraklarımızda 20 milyon insan olduğunu iddia ettik. Bunun karşısında batılı devletler 8 milyon olduğumuzu söylüyor. Bu nedenle Cumhuriyet kurulduktan sonra yurtdışından önemli bir istatistikçiyi getirerek DİE'yi kurduk. Türkiye'de ilk sayım onun önderliğinde 1927'de yapıldı. Bizdeki sayılar Batıdakilerle kıyaslanacak nitelikte değil açıkçası. Örneğin kuruşu ele alalım. Öyle kuruşlar var ki.. Altın kuruş var, gümüş kuruş var, mirisi var. 50 bin tane kuruş var. Sonuçlar hangisini kullandı-

ğınıza göre değişir. İzmir'de incir çarşısında iki ürün üzerindeki rakam 5 kuruş olsa bile cebinizden çıkan para farklı. Çünkü teamüle göre incirin fiyatı hesap edilirken 110 kuruş bir altın liraya denk geliyorsa, üzümü hesap ederken 1 altın 120 kuruşa tekabül ediyor. Yani elma ile armudu toplamış olursunuz, ikisini bir arada topladığınızda. Bu denli karmaşık bir zihinsel sorun var, ortada. Bütün bunları çözmeden biz kantitatif bir tarih yazamayız.

Arif Bilgin: İstanbul'un kayıtları sıkıntılı ancak, buranın dışındaki yerler için çalışma yapmak daha kolay, çünkü buralarda tahrir defterleri var. İstanbul'la ilgili sıkıntı yaşamaya devam edeceğiz. Çünkü bazı tüketim maddelerinin örneğin un konusunda Unkapanı verilerinden hareket edeceksek burada da sorun çıkıyor. Çünkü İstanbul nüfusunun en azından yüzde 30'u buraya kayıtlı değil. Pek çok sorun var, anlayacağınız.

Ramazan Acun: Biz Hacettepe'de bu konuda bir çalışma başlatmıştık ancak devam etmedi. Çok da iyi bir ilerleme kaydetmiştik. Bunun neden devam etmediğini bu konudaki tecrübemizi yarınki oturumda aktarabilmeyi umuyorum.

Disiplinlerarası Tarihçiliğe Kurumsal Bir Örnek: Hacettepe Tarih Bölümü

Yunus Koç
Hacettepe Üniversitesi

Tarihyazımı Çalıştaylarının yedincisini yapmak ve bu yolda devam kararı alarak konunun güncelliğini sürdürmek, Türkiye'de tarihçiliğimizin yaşadığı mecrayı ve kat ettiği mesafeyi görmek açısında çok önemlidir. Bu türden platformların artarak sürmesi ve Türkiye'deki tarihyazımına dair tartışmaların dünyada yapılanlarla başat bir seyir izlemesi, mesleğin ve daha da önemlisi Türk tarihçiliğinin geleceği açısında ümit vericidir. Bu ümide ve sürece katkı vermek adına burada toplanan değerli tarihçilerin yaptıkları, gelecekte daha sarih bir şekilde değerlendirilecektir. İleriki yıllarda bugün yapılanlarla ilgili olarak şu an içinde yaşadığımız ve etkilendiğimiz akademik ve sosyo-politik çevreden daha bağımsız değerlendirmeler yapılacak ve bu gibi inisiyatiflerin Türk tarihyazımına olan ektisi, katkısı daha anlaşılır hale gelecektir.

Bu giriş kabilinden sarf edilen cümlelerle bağlantılı olarak esas konumuza gelecek olursak, tarihin herhangi bir döneminde var olan herhangi bir kurumun tüm yönleri ile masaya yatırılması, değerlendirilmesi, etki ve sonuçlarının ölçülmesi ne kadar zor ise Hacettepe Tarih Bölümü hakkında bir değerlendirme yapmak da aynı derecede zordur. Bu zorlukların başında her şeyden önce nesnellik sorunu gelir. Ayrıca bazı tespitler yapılırken mevcut mensuplar tarafından "eleştiri" olarak algılanacağı için deyim yerinde ise "zülfiyare" dokunur. Diğer taraftan nesnel ölçekler kul-

lanma imkanı olan veya olmayan durumlar sebebiyle değerlendirmede ağırlıklı konular, etkiler ve kurumun geniş ölçekteki ekti çemberinin ölçülmesinde zorluklar da vardır. Tüm bu risk, zorluk ve eksikliklere rağmen Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nün "disiplinlerarasılığını" *kurumsal* bazda ele almak gerekli gözükmüştür. En azından organizasyon heyeti bunu talep etmiş ve bu teklif dolaylı da olsa tarafımızdan kabul edilmiştir.

Sunumum için hazırlık çalışmaları sırasında çözülmesi gereken en önemli problem ise araştırmanın yöntemi ve evreni konusunda olmuştur. Bu zorluğun üstesinden gelmek için önümüzde iki seçenek bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Hacettepe Tarih Bölümünü, "disiplinlerarasılık" parametresi açısından benzerlik ve farklılıkları dikkate alarak bir seçim yaptıktan sonra dünyadaki ve/veya Türkiye'deki diğer tarih bölümleri ile karşılaştırılması şeklinde olabilirdi. Ancak çalışmanın evreni ve süresi dikkate alındığında bu seçenek belki uzun ve daha geniş bir çalışmanın konusu olabilirdi. Diğer seçenek ise Hacettepe Tarih Bölümünü, artık yarım yüzyıllık bir tarihe sahip olması, kendine mahsus özellikler içermesi, kendi tarihsel sürecinde çeşitli dönemleri ihtiva etmesi, süreçte yaşanan değişimi görmeye yarayacak verilerin bulunması gibi sebeplerle bölümün "kendi içindeki evrimini" yine disiplinlerarasılık çerçevesinde takip şeklinde olabilirdi. Burada, teknik ve ölçülebilir somut verilere dayalı olmak gibi gerekçelerle ikinci yöntem tercih edilmiş, başka bölümlerle karşılaştırma yapılmamıştır.

Hacettepe Tarih Bölümüne 1980 yılında başlayıp lisans ve yüksek lisans eğitiminden sonra 1990-1995 arası 5 yıllık yurtdışı fasılasının ardından öğretim üyesi olarak; tüm mesaisini ve akademik hayatını orada devam ettirmiş, Tarih Metodolojisi, Tarih Bibliyografyası, İlkçağ Medeniyetleri, Sosyal Tarih, Osmanlıca, Bizans Tarihi, Balkan Tarihi, Seminer, Osmanlı Tarihinin Kaynakları, Tarih Yazıcılığı, Osmanlı Hukuku, gibi lisans ve lisansüstü seviyede ders vermiş; bölüm programlarının revizyonunda, projelerinde ve idari hiyerarşisinde emek sarf etmiş, kısaca mesaisinin çoğunu başka kurum veya kuruluşlarda değil de Tarih Bölümünde geçirerek eğitim, araştırma ve yayın faaliyetlerinin çoğunu burada gerçekleştirmiş birisi olarak; "mensubu olduğu" kurumu değerlendirmeye tabi tutmak zor olacaktı. Bu zorluklara rağmen

bilimsel bazı veriler ile içeriden-dışarıdan gözlem ve tespitlere dayanan bir değerlendirme yapmak, Hacettepe Tarih Bölümünü kuruluşundan beri en dikkat çeken yönü olan "disiplinlerarası" karakteri bakımından gözden geçirmek mümkün olmuştur.

Böyle bir "kurumsal" değerlendirmeyi elbette kurumda çalışmış ve halihazırda çalışan öğretim elemanları profilini dikkate almadan yapmak mümkün değildir. Değerlendirmenin ilk kısmında bu hususta bir çerçeve çizilmiş ve ana hatları ile bazı tespitler yapılmıştır. Ancak, Bölümün öğretim üyesi portföyünden yola çıkarak yapılacak bir değerlendirmenin olumlu olduğu kadar yanıltıcı yönleri de vardı. Zira öğretim üyesi kadrosu ve bu kadronun bireysel akademik ürünleri bu Bölümün tarihçesi bakımından yeterince veri sağlamış olmakla birlikte "kurumsal disiplinlerarasılık" bakımından da tam olarak maksada uygun olmayabilirdi. Bu endişeye rağmen, akademik kadro ile ilgili göze çarpan ilk husus, hocaların bir kısmının, geçmişte ve günümüzde, lisans eğitimini farklı disiplinlerde tamamlamış olduğudur. Akademik kadro oluşumunda farklı disiplinlerden gelmiş kişilere yer verme konusu Türkiye'deki birçok tarih bölümünden önemli bir ayrışma noktasıdır ve Bölümün kuruluşundan beri korunan özelliklerden birisidir. 1971 yılında bölümün kuruluşunu gerçekleştiren Prof. Dr. Ercüment Kuran hoca, bireysel olarak son derece titiz bilim adamlığı yaklaşımı ve seçiciliği yanında kurumsal olarak da lisansüstü programların oluşumunda evrensel nitelikte akademik titizlik ve disiplinlerarasılık konusunu temel prensip olarak görmüştür. Başlangıçta seçilen akademik kadro daha sonraki süreçlerde doğrudan karar mercii haline gelmiştir. Hemen tamamı yurtdışında doktora eğitimi yapmış olan bu kadro, Bölümün 1980 ve 1990'lı yıllarına damgasını vurmuştur. Bu dönemde yürütülen lisans ve lisansüstü programlar ile yürütülen akademik faaliyetler bunun en açık kanıtıdır.

Tarihçe ve Akademik Altyapı

Hacettepe Tarih Bölümü, 1971 yılında kurulmasını takip eden 1972-73 öğretim döneminde lisansüstü eğitime başlamıştır. Yüksek lisans veya doktora programlarından ilk mezunlar arasında, Ahmet Yaşar Ocak (1973), Ali Birinci (1978), Özcan Mert (Yüksek lisans 1974, Doktora 1979), Ali Sarıkoyuncu (1985), Mehmet Öz

(1985), Mehmet Özden (1986), Oktay Özel (1986) gibi tanınmış ve bölümün sonraki yıllarında etkili olmuş kişiler vardır. Lisans eğitimi ise fiilen 1976-77 öğretim yılında başlamış 1980 yılında toplam 9 öğrenci ile ilk mezunlarını vermiştir. Zira o dönemde lisans kontenjan sayısı 15 öğrenci ile sınırlıdır.[42] İlk mezunlar arasında Timuçin Faik Ertan, Süleyman Hatipoğlu ve Sabit Duman gibi sonradan alanında temayüz etmiş tarihçiler vardır. Nejat Göyünç ve Orhan Koloğlu gibi isimler bölüme ilk yıllarda "dışarıdan" destek veren isimlerdir. Her ikisi de alanında temayüz etmiş, çok yönlü yaklaşım ve çalışmalar ile dikkati çeken tarihçilerdir.

Bölüm öğretim üyelerinin interdisilipliner profili, kurucu Ercüment Kuran hoca ile başlar. Ercüment hoca, Türk modernleşme tarihi konularında kaleme aldığı çalışmalarda gösterdiği titizlik, sorgulama odaklı yaklaşımı ve eleştirel bakış açısı ile dikkati çekmektedir. "Kurduğu bölüm ve enstitünün kadrolarını oluşturmadaki yaklaşımı yanında dünya tarihini bütüncül olarak kucaklamayı amaçlayan yeni bir müfredatın teşkiliyle farklı bir ekolün kurucusudur", Ercüment Kuran.[43] Dinleyici olarak katıldığı sempozyumlarda bile, kendisine ayrılan zaman içerisinde bir türlü sadede ve esas konuya gelemeyen, gelse bile eleştirel yaklaşmayan veya yeni bilgi ve analizlere yer vermeyen sunum sahiplerini sıkı bir şekilde eleştirmesi, onu dinleyenlerin hatıralarındadır. Hocanın tarihçilikte eleştirel yaklaşıma verdiği önem, sorgulanmadan aktarılan ham bilgileri ve rivayetleri duyduğunda verdiği tepkiye yansır. Hocanın bu titiz tutum ve yaklaşımı, bölüme öğretim üyesi ve asistan alınırken de sergilediği malumdur.

Hacettepe Tarih Bölümünün bu doğrultuda şekillenmesi 70'li yılların sonuna kadar tamamlanmış ve 1980 yılına gelindiğinde

---

42. Bilgiler için Prof. Dr. Timuçin Faik Ertan'a müteşekkirim.

43. Fatih Yeşil, *"Kuran, İsmail Ercüment"*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2016, EK-2, ss.92-92. Kuran'ın biyografisi ve çalışmaları hakkında ayrıca bkz. Fatma Acun, Ramazan Acun, "Bir Tarihçi ve Modernleşmeci Fikir Adamı Olarak Prof. Dr. Ercüment Kuran", *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 14 Mayıs 2005. Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Saygı*, Ed. Ahmet Yaşar Ocak ve diğeri, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, ss. 7-49. Bahaeddin Yediyıldız, "Prof. Dr. Ercüment Kuran", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün 50. Yılına Armağan: 50. Yıl Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Bülent Gül, Ankara, 2012, ss. 169-175; "Dosya: Prof. Dr. Ercüment Kuran", *Türk Yurdu*, Sayı. 268, 2009, s. 43-63; Yunus Koç, "İ. Ercüment Kuran (1920-2009)", *Türk Yurdu*, Sayı. 281, 2011, ss. 223-225.

ilk dönem hoca kadrosu artık teşekkül etmiş durumdadır. Ercüment hoca, bölüm kadrosunu oluştururken gösterdiği seçiciliği ve uluslararası standartlardan taviz vermeyen yaklaşımını daha sonraki yıllarda da devam ettirmiş, 1982 yılında YÖK Yasasını, evrensel üniversite anlayışına aykırı bulduğu için emekliliğini talep etmiştir. Hoca tarafından seçilen ilk dönem öğretim üyesi profilinde "interdisipiliner" özellik daha ilk bakışta göze çarpar. İlk dönem öğretim üyesi kadrosuna genel hatlarıyla bakmak gerekir.

E. Kuran tarafından bölümde ilk istihdam edilen kişi, Bayram Kodaman'dır.[44] DTCF Yakınçağ Kürsüsünden mezun olup doktora eğitimini Fransa'da tamamladıktan sonra 1972 yılında Bölümde çalışmaya başlayan Kodaman'ın çalışmalarda eleştirel yaklaşım ve sıkı tenkide dayalı tarih metodolojisi temel unsurdur. Tanzimat dönemi Osmanlı devlet ricali, II. Abdülhamit dönemi eğitim sistemi, Osmanlı idari teşkilatında Doğu Anadolu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e devlet, toplum, zihniyet ve değişim gibi konular üzerine yazdığı kitap ve makalelerdeki geniş bakış açısı ve araştırma yelpazesindeki çeşitlilik Kodaman hocanın dikkat çeken yönleridir.

Aynı dönemde göreve başlayan Tuncer Baykara (1973)[45] ise İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde yetişmiş ve eski Türk şehir tarihi konusu üzerine hazırladığı doktora tezini Z. V. Togan'ın yönetiminde tamamlamıştır. Tuncer Baykara tarafından ele alınan konular, sanat tarihi ve mimarlık tarihi ile örtüşmektedir. Baykara'nın tarihî Türk şehirlerinin fiziki, sosyal ve idari dokusu üzerine yaptığı çalışmalar daha disiplinlerarası bir içeriktedir. Türk kültür tarihi alanına yaptığı katkılarda, filoloji ve folklor metodolojilerinin izini sürmek mümkündür. Tarihi yer adları, Yatağan Tarihi, tarihsel coğrafya, Osmanlılarda medeniyet kavramı gibi birbirinden farklı alanlardaki çalışmaları Baykara'nın çok yönlülüğüne ve eleştirel yaklaşımına örnek teşkil eder. Tarihsel bilgiyi üretirken filolojik veriler, coğrafi unsurlar ve epigrafik kaynakları kullanması onun disiplinlerarası yaklaşım ve yöntemine kanıt teşkil eder.

---

44. Bkz. *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Ed. Mehmet Ali Ünal, Samsun, 1993.

45. Bkz. *Doğumunun 65. Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan:* Tarih Yazıları, Ed. Mehmet Akif Erdoğdu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, , İstanbul, 2006; *Prof.Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan*, Haz. Mehmet Öz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2018.

Tarih bölümünde yine 1973 yılında çalışmaya başlayan Rifat Önsoy[46] ise lisans ve yüksek lisans eğitimini DTCF Yakınçağ Tarihi kürsüsünde tamamlamış; doktora eğitimini Almanya'da yapmıştır. Daha çok siyasi tarih konularına eğilen ve klasik anlamda arşiv belgeleri ile hatıratlara dayalı bilgi üreten bir tarihçidir.

Bölümün ilk asistanı olan Ahmet Yaşar Ocak ise lisans eğitimini İslami İlimler ile İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamlamıştır.[47] Yüksek lisans eğitimini asistanı olduğu Hacettepe Tarih Bölümünde Ercüment hocanın yanında tamamladıktan sonra doktora eğitimi için Strasburg'a giden Ocak, 1987 yılında Türkiye'ye dönerek Hacettepe Tarih Bölümündeki görevine başlar. Özellikle, halk inançları, Bektaşi menakıbnameleri, Hızır-İlyas kültürü, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki heterodoks sûfi gruplar üzerine yaptığı çalışmalar ile temayüz eden Ocak, Osmanlı resmi ideolojisi ile buna karşı duran/gelişen farklı ideolojiler üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınmıştır. Kaynak eleştirisine dayalı sorgulayıcı yaklaşımla ele aldığı konuların çok yönlü tasvir, tanım ve tahlilini yaparken yine folklorik malzeme ve filolojik verilerin (Türkçe, Arapça, Farsça) karşılaştırması esas yöntemdir. Çok yönlü karşılaştırmalara dayalı olarak doğru bilgi üretimi ve buna bağlı yorum yapılması Yaşar Ocak'ın temel yaklaşımıdır. Öğrencilerini de aynı yöntem ve yaklaşımla tarihçilik yapmaları konusunda teşvik eden Ocak, Hacettepe Tarih Bölümünün disiplinlerarası yapısına önemli katkı getiren bir tarihçidir. Tarih ve İslami ilimlerdeki yetkinliği onun eserlerinin hemen hepsinde göze çarpar.

Abdulhaluk Çay, İstanbul Üniversitesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünde 1978 yılında tamamladığı doktora tezinden sonra 1980 yılında Hacettepe'de göreve başlamıştır. Genel Türk Tarihi perspektifinde çalışmalar yapan Çay, Türkistan hanlıkları ve Rus yayılması, Anadolu'da Hızır-İlyas kültürü, Türk mezar taşları, Ergenekon, Nevruz gibi daha çok kültürel alanlara eğilmiş ve Türk kültürünü folklorik, destanî, dilsel ve epigrafik kaynaklara dayalı olarak bütüncül bir perspektifte incelemiştir. Çok yönlü tarihçiliği

46. Mehmet Öz, "Rıfat Önsoy", http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/94386/rifat-onsoy

47. Bkz. *Ötekilerin Peşinde, Prof.Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Ed. Mehmet Öz, Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

ile dikkati çeken Çay, 1984 yılında Hacettepe Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne geçmiştir.

Özkan İzgi, DTCF Sinoloji Bölümünde lisans okuyup Harvard Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamladıktan sonra Hacettepe Tarih Bölümünde çalışmaya başlamış[48] ve Çin kaynaklarına göre eski Türk tarihi konularında eserler ortaya koymuştur. Ayrıca Uygur hukuk belgelerine dayalı olarak 10-12. yüzyıllarda Uygurların toplumsal ve hukuki yapısını ele alan çalışmalara imza atmıştır. İzgi, Sinolojinin sunduğu geniş imkanları eski Türk tarihine uyarlamak suretiyle filoloji-tarih etkileşim ve işbirliğinin somut örneklerini sergilemiştir. Aynı şekilde lisans ve doktora eğitimini İsviçre'de tamamlayarak 1977 yılında Hacettepe Tarih Bölümünde çalışmaya başlayan Gümeç Karamuk[49] ise tarih disiplinindeki titiz ve sorgulayıcı yaklaşımı ile bölümün akademik geçmişinde yerini almıştır.

Son olarak üzerinde biraz daha detaylıca durulması gereken öğretim üyesi Bahaeddin Yediyıldız'dır. Lisans eğitimini tarih dışı bir alanda yaptıktan sonra doktora eğitimi için Fransa'ya gitmiştir. 1977 yılında Hacettepe Tarih Bölümünde göreve başlayan Yediyıldız, öğretim üyesi kadrosu içerisinde "disiplinlerarasılık" konusunda en dikkati çeken simadır. Kendisi *Annales*'ci yaklaşım ve yöntemle tarihsel bilgi üretmiş, uyguladığı metodolojiyi öğrencilerinin daha ileriye götürmesi için ısrarcı olmuş bir bilim adamıdır. Fransa'da savunduğu ve Türk vakıf kurumunun 18. yüzyıl Osmanlı toplumunda oynadığı rolü inceleyen doktora tezinin alt başlığı "sosyo-tarihsel bir çalışma"dır.[50] Yediyıldız, Anneles'ciler tarafından geliştirilmiş tarih metodolojisini uygular ve vakıfların Osmanlı toplumunda oynadığı rol konusunda son derece başarılı analizler yapar. [51]Aynı yaklaşımı *Ordu Kazası Sosyal Tarihi* adlı kitabında[52] da ortaya koyan Yediyıldız'ın, kitabında "coğrafya ve

48. *Prof.Dr. Özkan İzgi'ye Armağan*, Haz. Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Öz, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.

49. *Avrupa Tarihinde Bir Türk Eli: Doç.Dr. Gümeç Karamuk'a Armağan*, Ed. Ramazan Acun, Serhat Küçük, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2017.

50. *Institution du vaqf au XVIIIe siècle en Turquie -étude socio-historique*, Paris, 1975.

51. B. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih İncelemesi-*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

52. B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

insan" başlığı altında yaptığı analizler, Annales'ci disiplinlerarası yaklaşımın somut ve en açık göstergesidir. Yediyıldız, çalışmalarında yine sosyoloji, iktisat ve folklor gibi bilim alanlarından faydalanmıştır. Onun tarafından benimsenen ve uygulanan yaklaşım, bakış açısı ve metodoloji, Tarih Bölümünün 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleştirdiği bilimsel etkinliklerde, yürütülen veya kurumca dahil olunan projelerde (TÜSOKTAR gibi); üretilen tezlerde (Fatih Külliyesi, Vakıf Müessesesi); düzenlenen sempozyum ve etkinliklerde açıkça görülür. Aynı Annales'ci tarih metodolojisi kendisi tarafından önerilip açılan dersler (Toplum Tarihi, Sosyal Tarih) ile bunların içeriklerine de yansımıştır.

Kendileri ve tarihçilikleri üzerine kısaca malumat verdiğimiz Bölüm hocaları, 1977-2000 yılları arasında lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında derslerin yürütülmesi, tezlerin yönetilip tamamlatılması; programlarda gerekli görülen değişikliklerin yapılması, eksikliklerin giderilmesi ve daha da önemlisi 1980'li yıllardan itibaren bölüme asistan olarak alınacak kimselerin seçiminde doğrudan etkili olmuşlardır. Bu sonuncu husus konumuz açısından daha da önemlidir. Zira bölümün 2010'lu yıllardan itibaren alacağı şekil ve gideceği yönde bu sonuncu ekip daha etkili olacaktır. Çünkü ilk dönem hocalarının çoğu 2000'li yılların sonlarına doğru emekli olduğundan bölümdeki aktif görevleri son bulacaktır.

Kuruluş dönemi öğretim üyesi kadrosu hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Hacettepe Tarih Bölümü için disiplinlerarasılık olgusu, kurulduğu dönemden beri ön planda olmuştur. Bunun en iyi yansıdığı yerlerden birisi de bölüm lisans programıdır. Esasen akademik kadroda yer alan öğretim üyelerinin çalışma alanları, uyguladıkları metodolojiler, bakış açıları, verdikleri dersler, yönettikleri tezler bakımından disiplinlerarası olup olmamaları daha öznel bir konudur. Bununla beraber bölüm lisans ve lisansüstü programlarının tasarlanıp uygulaması ve gerektiği zaman revize edilmesinde karar verici oldukları için hocaların yaklaşımının kurumsal yönü de vardır.

Öğretim elemanlarının, değişim programları ya da başka imkanlarla yurtdışında bulunmaları teşvik edilen bölümde, yine değişim çerçevesinde dışarıdan gelen öğretim elemanlarına da kısa veya orta vadeli istihdam imkanı verilmektedir.

Kurumsal olarak disiplinlerarasılık konusunun daha net bir şekilde ölçülebileceği bir diğer parametre ise öğretim programlarıdır. Bölümde 1973 yılında başlayan lisansüstü eğitim ile 1976 yılında başlayan lisans eğitimi için öngörülen zorunlu ve seçmeli ders tablosu dikkat çekicidir. Lisans eğitim için YÖK tarafından son yıllarda belirlenen kontenjan sayısı 80'dir. Üniversiteye giriş sınavlarında TS alanından, her yıl değişmekle birlikte ortalama ilk 20-30 bin bandından öğrenci alımı yapılmaktadır. Bölümde ikinci öğretim programı yoktur.

Bölümün kuruluşundan itibaren zorunlu olan bir yıl süreli İngilizce hazırlık programı 1983 yılında YÖK yasası ile kaldırılmış; aradan bir hayli zaman geçtikten sonra 2014 yılında yeniden isteğe bağlı yabancı dil (İngilizce) hazırlık sınıfı konmuştur.

Öğrencilerine yurtdışı imkanı sunma bakımından Hacettepe Tarih Bölümü önemli bir avantaja sahiptir. 2003 yılında Türkiye'de ilk Erasmus anlaşmasını yapan bölüm, o zamandan bu güne kadar her yıl belirli sayıda lisans ve lisansüstü öğrencisini anlaşmalı Avrupa üniversitelerine göndermek suretiyle eğitimde uluslararasılaşma konusundaki gayretini sürdürmektedir. Bu avantajın genişletilerek kullanılması teşvik edilmektedir. Aynı olumlu durum lisansüstü programlar için de geçerlidir. Tüm bu girişim ve gayretler sayesinde bölüm öğrencilerinin yurtdışı deneyim ve eğitim imkanı giderek artmaktadır. Bu yönüyle bölüm, eğitim dili Türkçe olanlar arasında en çok uluslararası değişim yapan bölümlerin başında yer almaktadır.

Lisans Programı ve Eğitimi

Lisans programı, 1970'li yıllarda dünyada geçerli olan anlayış çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu anlayışın temelinde çağlara göre tasnif ve ders teşkili vardır. Buna göre yapılan yıl ve dönem sıralamasında, birinci yıl İlk ve Ortaçağların siyasi ve medeniyet tarihi derslerinin yanında tarih metodolojisi, kaynak diller (Osmanlıca), bibliyografik bilgiler ile tarihe yardımcı olacak felsefe, sosyoloji, psikoloji ve iktisat bölümlerinden temel düzeyde "giriş" dersleri verilir. İkinci yılda ortaçağın Türk-İslam tarihine dair dersler ile Yeniçağ dersleri ve yine yardımcı disiplinlerden dersler yer alır. Üçüncü yılda Osmanlı ve Yakınçağa dair genel dersler ile yine seminerler üzerinden araştırma ve tarihyazımı ağırlıklı

uygulamalı dersler vardır. Dördüncü yılda ise Yenileşme Dönemi Türkiye tarihi; çağdaş dünya ile cumhuriyet tarihi alanlarına ait dersler verilir. İkinci yılda başlayan proseminer derslerine üç ve dördüncü yıllarda seminerler ile devam edilir. Bitirme tezi yerine 5 döneme yayılmış proseminer ve alan seminerleri şeklinde uygulanan tarihsel bilgi üretimi denemeleri vardır. Seminerlerde öğrencilere tarih metodolojisini uygulayarak bilgi üretme ve sunma pratikleri kazandırılır. Ana hatlarıyla çağlara göre tasnif edilmiş dersler ile Türk-İslam tarihinin üç ana evresine ait dersler üzerinden oluşan 4 yıllık Hacettepe Tarih Bölümü lisans programı 1980'li yıllarda yeni kurulan birçok tarih bölümü için örnek olmuş, benimsenmiş ve başarıyla uygulanmıştır.

1980'li yıllarda uygulanan Bölüm programında ilk önce 1993 sonra da 2013 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle, çağ tasnif ve sıralamasına göre verilen derslerden bazıları korunmakla birlikte Balkan, Bizans, Orta Doğu, Orta Asya, Uzakdoğu, Avrupa, Amerika, Rusya, Kafkasya gibi coğrafi bölgeler üzerinden tanımlanan dersler programa dahil edilmiştir. 2013 yılında ise Bologna süreci sebebiyle bölüm programında yer alan derslerin zorunlu-seçmeli oranlarında mecburi düzenlemeler yapılmıştır. Böylece kuruluş döneminden itibaren 2013'e kadar varlığını koruyan ve programda zorunlu statüde yer alan iktisat, sosyoloji, psikoloji, felsefe ve antropoloji kaynaklı derslerin hemen tamamı seçmeli statüye çevrilmiştir. Bu değişimde 1993 yılında yapılan revizyonla, ihdas edilen bölge odaklı derslere yenilerinin ilave edilmesi ve bu derslerden bazılarının "bölüm içi zorunlu" dersler haline getirilmesi de etkili olmuştur. Bölüm dışı yani ilgili bölümden alınan zorunlu derslerin seçmeli statüye çevrilmesinde Bologna sistemine uyum şartlarının yanında başka bölümlerden alınan ve programda zorunlu olan dersler için söz konusu bölümden hoca tedarikinde yaşanan zorluklar da etkili olmuştur. Aynı şekilde 80'li yıllarda 7-8 civarında olan bölümdeki öğretim üyesi sayısı son haliyle 17'ye yükselmiştir. Bu da kaçınılmaz olarak içeriden ders açılmasını ve bunların bir kısmının zorunlu statüde programa eklenmesini gerektirmiştir. Bu ve benzeri sebeplerle bölüm lisans programında kuruluştan beri var olan zorunlu statüdeki bölüm dışı derslerin sayıca azalması veya tercih edilmesinde yaşanan sıkıntılar lisans programının "disiplinlerarası" profiline

gölge düşürmüştür. Bu tespit ve gözlemleri tablolar üzerinden takip etmek konuyu daha anlaşılır hale getirecektir. Tablo 1'de, 1985, 2000 ve 2015 yıllarında ortalama 3.00-3.50 arasında bir puanla mezun olan üç ayrı öğrenciye ait not çizelgesi karşılaştırmalı olarak verilmiştir.[53] Bu transkriptler dönemleri temsilen örnek olarak verilmiştir. Bölümde geçirdiğimiz öğrencilik, danışmanlık ve hocalık tecrübeleri de dikkate alınarak her bir transkritptin kendi dönemini yeterli ölçüde temsil ettiğini ifade etmek gerekir. Buna göre, 1985 ve 2000 yıllarında mezun olan bir öğrenci antropoloji, sosyoloji, felsefe, psikoloji, iktisat ve sanat tarihi bölümlerinden zorunlu olarak en az birer giriş dersi almakta ve buna bağlı/uzantılı dersleri seçme imkanına sahipken 2015 yılında mezun olan ise bunlardan sadece sosyoloji ve psikoloji derslerini zorunlu/seçmeli olarak almaktadır. Buna ilaveten Arkeolojiye giriş dersi seçeneği vardır. Uzantılı derslerden mesela iktisat tarihi, sosyoloji tarihi, felsefe tarihi, kent sosyolojisi ve benzer, dersler ise tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun yerine bölüm içi çok sayıda zorunlu ve seçmeli ders alternatifi sunulmuştur. Öğrenci de haliyle bölüm içinden dersleri seçme konusunda mevcut imkanları kullanmakta tereddüt etmemiştir. Bölüm zorunlu ve seçmeli dersleri arasında Bilgisayar ve Tarih I-IV dersleri ile Osmanlıca III ve IV, Paleografya, Bilim Tarihi, Tarihi Coğrafya, Rusya-Kafkasya, Uzak Doğu ve Asya tarihi, Orta Doğu ve Balkan tarihi, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Tarihi gibi dersler bulunmaktadır. Hiç kuşku yok ki bu derslerin öğrencinin tarih formasyonu edinmesindeki yeri tartışmasızıdır, ancak bölüm dışı derslerin sayıca azaltılmış olması ve var olanların da seçmeli statüye dönüştürülmesi konumuz açısından önemlidir. Bu değişim, bölümün zorunlu ders programında kuruluş döneminde ihdas edilen disiplinlerarası yapıyı zorunlu olarak değiştirmiştir. Bu değişimin farkında olan Bölüm, diğer bölümlerden alınan ve artık "seçmeli" olan derslerin çoğuna AKTS Bilgi Paketinde yer de vermiştir.[54] Ancak bu derslerin dönem başında ilan edilen haftalık ders programlarında yer alıp almadığı önem arz etmektedir. Bu sebeple değişikliklerin en

53. Transkriptlerden 1985 yılı doğrudan bana aittir. Diğer iki transkript ise mezuniyet ortalama notu 3.20 civarında olan rastgele seçilmiş iki kişiye aittir. İlgili verilere isimler kapalı olarak erişilmiştir.

54. Bunlar arasında EKO 116 Genel İktisat, PSİ 101 Psikolojiye Giriş, FEL 355 Felsefe Tarihi gibi dersler vardır.

yakın ve doğrudan takip edilebileceği diğer bir tabloya, yani her dönem başında yayımlanan haftalık ders programına müracaat edilmiştir. Tablo EK 2'de 2017-2019 yıllarında güz ve bahar dönemleri için Bölüm web sayfasında ilan edilen haftalık ders programı verilmiştir. Bu tabloda da yine 2015 sonrasında bölüm programındaki TAR kodlu olmayan, yani bölüm dışı zorunlu derslerin sayıca azalmış olduğunu görmek mümkündür. Böylece Bölümün temel zorunlu lisans programda gözlemlenen ve "içe dönükleşme" olarak da yorumlanabilecek eğilimi en son veriler üzerinden görmek mümkün olmuştur.

Buna karşılık Bölüm 2000 yılı sonrasında çok sayıda başka bölümle yandal ve çift anadal programını başlatmıştır. Böylece yaklaşımdaki disiplinlerarası anlayış, kurumsal hale getirilerek öğrenciye farklı disiplinlerde daha fazla ve diploma karşılığı olan bir eğitim yapma imkanı sunulmuştur. Tarih Bölümü kuruluş felsefesi olan disiplinlerarasılığı, başlangıçta sadece bir kaç dersle sınırlı olmayan anlayışa paralel olarak geliştirdiği yandal ve çift anadal uygulamaları sayesinde öğrencilere uzmanlaşmak istedikleri alanları somut biçimde ortaya koyacakları sertifika ve diploma kazanma imkanı sağlamıştır. Bu seçeneğin öğrenciler tarafından ne derece kullanıldığı ayrı bir konudur. Bölüme gelen öğrencilerin çift dal veya yandal eğitiminin sağladığı avantajların farkına vardıkça veya bilinçlenme düzeyi arttıkça bu imkanın daha fazla kullanılması beklenebilir. Aşağıdaki tabloda Hacettepe Tarih Bölümü öğrencilerinden hangi bölümlerde yandal veya çift anadal yaptıkları hususu, öğrencilerin kayıt yıllarına göre sıralanmıştır:

Tarih Bölümü öğrencilerinin çift anadal veya yandal için tercih ettikleri bölümler

Kayıt Yılı	Sosyoloji	Felsefe	TDE	San. Tar.	TOPLAM
2014	2	0	1	0	3
2015	8	0	0	0	8
2016	1	2	2	4	9
2017	2	1	3	0	6
Son 4 yıl	13	3	6	4	26

Görüldüğü kadarıyla her yıl ortalama 6, 7 Tarih öğrencisi yandal veya çift anadal eğitimine başlamaktadır. Tercih edilen bölümlerin tamamı Edebiyat Fakültesi dahilindeki bölümlerdir. Bu imkanın teşvik edilmesi beklenirken Edebiyat Fakültesi dışındaki bölümlerle de benzer bir sürecin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu

bağlamda Uluslararası İlişkiler Bölümü ile yapılan yandal anlaşması olumlu bir gelişmedir. Bölüm öğrencilerinden İngilizce eğitimi takip edebilecek seviyede dili olan kimi yabancı uyruklu öğrenciler bu imkanı kullanabilmektedir.

Aynı şekilde başka bölümlerden Tarih Bölümüne yandal veya çift anadal yapmaya gelen öğrenciler de vardır. Bunların sayı ve yıllara göre dağılımı ise aşağıda verilmiştir.

Tarih Bölümüne yandal veya çift dal için gelen öğrenciler ve bölümleri

Kayıt Yılı	THB	TDE	SAN	FEL	SOS	İNG-MTB	TOPLAM
2014	1	1	1	0	0	0	3
2015	0	2	1	1	2	1	7
2016	0	0	2	0	1	0	3
2017	0	0	1	0	0	0	1
Son 4 yıl	1	3	5	1	3	1	14

Bu verilere göre Tarih Bölümüne yandal veya çift anadal eğitimi için gelen öğrenci sayısı giden öğrenciye göre daha düşüktür. Her yıl ortalama 3-4 öğrenci bu şekilde gelmektedir. Yine bu veriye göre gelen öğrencilerin menşe bölümleri de Edebiyat Fakültesi ile sınırlıdır.

Aslında kuruluştan beri bölüm öğrencilerinin kendi istekleri ile başka bölümlerden ders almalarının önü her zaman açık olmuş, hatta bu yol teşvik edilmiştir. Bologna süreci ile zorunlu derslerin sayısına sınırlama getirilirken bölüm içi ve bölüm dışı seçmeli derslerin sayısı arttırılmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse, lisans programında kuruluştan beri *zorunlu olan bölüm dışı derslerin seçmeli statüye* alınmasına ve bölüm içi seçmeli ders sayısının arttırılmasına paralel olarak öğrenciye 2000'li yıllardan itibaren çift dal ve yandal yapma imkanı verilmiştir. Bu değişimle birlikte mezunların KPSS gibi sınavlara hazırlanmak amacıyla veya başka sebeplere, "daha çok tarih dersi" almalarına imkan verilmiştir.

Göze çarpan bir diğer husus ise 1980'li yıllardaki öğrencinin zorunlu ders yükü ilk ve ikinci yılda daha az iken bu durumun 2000'li yıllardan itibaren tersine dönmüş olmasıdır. Programda yapılan değişiklikler ile birlikte öğrenciye ilk iki yılda daha fazla ders yüklemesi yapılmaktadır. Bunun bir sebebi, yukarıda bahsedilen çift anadal ve yandal programlarını takip etmek isteyen öğrencilere uygun zaman yaratmak ise, diğer sebebi de öğrencinin

mezuniyete yaklaştıkça sonraki sınavlara hazırlanmasına imkan sağlamaktır. Böylece özellikle dördüncü yılda öğrenci, alan sınavlarına hazırlanmak için daha çok zaman kazanmış olmaktadır.

Diğer taraftan Bölüm tarafından üniversitenin diğer bölüm öğrencileri için açmış olduğu dersler de bulunmaktadır. Bu dersleri Bölüm öğrencilerinin alması mümkün değildir.[55] Bunlar arasında uygarlık tarihi, sosyal tarih, bilim tarihi, Türkiye tarihi gibi dersler vardır. Bu türden dersler Tarih bölümünde çift anadal veya yandal imkanı bulamayan ya da böyle bir sürece girmek istemeyen öğrencileri için ön görülmüştür. Bu dersler sayesinde tüm üniversite öğrencilerine Tarih bölümünden seçmeli ders alama imkanı verildiği gibi mezunların genel entelektüel seviyelerinin gelişimine de katkı sağlanmaktadır.

Bölümdeki lisans eğitimi ile ilgili olarak söylenebilecek son bir husus da yabancı dil eğitimi konusudur. Bölüm lisans programını tercih ederek kayıt yaptıran her öğrenciye bir yıl süreyle İngilizce hazırlık programına devam etme hakkı verilmektedir. İsteğe bağlı yabancı dil hazırlık programından yeterli başarıyı gösteren veya gösteremeyen öğrenci bölümdeki eğitimine başmaktadır. Bu konu önemini muhafaza etmektedir. Aşağıda, lisans eğitimi öncesi isteğe bağlı İngilizce hazırlık programına başvuru ve başarı durumu ile ilgili tablo verilmiştir.

Programı her yıl ortalama 20 civarında öğrenci tercih etmekle beraber derslerin işleniş zamanı, biçimi ve bağlayıcılığının olmaması gibi sebeplerle başarı oranı çok düşük gözükmektedir.

---

55. Ekim 2014 tarihli, Bölümü Lisans Yönergesi,http://www.history.hacettepe.edu.tr/YONERGE_YENISON.pdf Aynı yönergenin 2 maddesinde öğrencilerin, eskiden zorunlu olduğu halde tamamı seçmeli hale getirilen "Bölüm dışı seçmeli derslerden 12 kredilik ders (toplam 4 ders) almalarının zorunlu" olduğu kaydı vardır. Öğrenci önceden tamamı zorunlu olan programdaki bölüm dışı derslerden artık sadece 4 tanesini alarak bu zorunluluğu yerine getirmiş olacaktır. Gerisini Bölüm içi seçmelilerden tamamlamaktadır.

Tarih Bölümü "isteğe bağlı İngilizce hazırlık sınıfı" talep ve başarı durumu[56]

Eğitim yılı	Ortalama yerleşen	Hazırlık isteyen	F1 Başarısız, devamsız	F2 Başarısız, girmedi	F3 Sınavda başarısız	F6 Sınav Koşulunu sağlamadı	C1 En düşük notla geçer
2015/2016	80	19	5	7	7	0	0
2016/2017	80	25	13	1	2	6	3
2017 2018	80	26	12	0	3	5	6

Hazırlık sınıfını tercih edenlerin sayısı ve başarı oranları her yıl değişmekle beraber konu önemini muhafaza etmektedir. Bu öğrencilerin daha sonra bölümdeki bazı derslerde İngilizce literatürü takip etmeleri ve yabancı dillerini geliştirmeleri beklenmelidir. İsteğe bağlı İngilizce hazırlık sınıfının önemi, yerleşme sonrasında detaylı olarak vurgulanmalı, öğrenciler teşvik edilmeli, başarı durumu takip edilmelidir. Ayrıca Yabancı Diller Yüksek Okulu yetkilileri ile durum müzakere edilmeli ve sorunların çözümü için ortak çaba sarf edilmelidir.

Lisansüstü Programlar ve Üretilen Tezler

İnterdisipliner yapının kurumsal yanlarından bir diğeri ise lisansüstü programlardır. Bölümde yüksek lisans ve doktora eğitimi Tarih Anabilim Dalı altında 1972 yılında başlamıştır. Lisansüstü programlara yılda iki kez, güz ve bahar dönemlerinde öğrenci alımı yapılmaktadır. Zaman zaman değişse de her yıl ortalama 10-15 civarında öğrenci doktora programına, 15-25 civarında öğrenci de yüksek lisans programına kabul edilmektedir. Bölümün lisansüstü programlardaki disiplinlerarası yaklaşım ve tutum programlara başvuru koşullarında da yerini almıştır. Bölümün yüksek lisans programı sosyal bilimlerin tüm alanlarından hatta fen bilimle-

56. Ekim 2014 tarihli, Bölümü Lisans Yönergesi,http://www.history.hacettepe.edu.tr/YONERGE_YENISON.pdf Aynı yönergenin 2 maddesinde öğrencilerin, eskiden zorunlu olduğu halde tamamı seçmeli hale getirilen "Bölüm dışı seçmeli derslerden 12 kredilik ders (toplam 4 ders) almalarının zorunlu" olduğu kaydı vardır. Öğrenci önceden tamamı zorunlu olan programdaki bölüm dışı derslerden artık sadece 4 tanesini alarak bu zorunluluğu yerine getirmiş olacaktır. Gerisini Bölüm içi seçmelilerden tamamlamaktadır.

rinden mezun olanlara dahi açıktır. Bu öğrenciler arasında lisans eğitimi Tarih dışından olup Tarih Bölümünde yandal, çift anadal ve benzeri eğitim yapmadan diğer bölümlerden mezun olarak gelenler için "bilimsel hazırlık programı" uygulanmaktadır. Bilimsel hazırlık programında başarılı olanlar lisansüstü derslere devam etmektedir. Farklı disiplinlerden gelenlere yüksek lisans yapma hakkı tanınması ve başarılı olanların farklı bir bakış açısıyla tez yapmalarına imkan verilmesi kurumsal bir yaklaşım ve uygulamadır.[57]

Son zamanlarda bazı üniversitelerin tarih bölümleri bazen kendiliğinden bazen de zorlama ile çağlara göre ihdas edilen Anabilim Dalı esasına göre yeniden şekillenmiş ve lisansüstü eğitimi bu anabilim dallarının her biri üzerinden ayrı ayrı yürütülmeye başlamıştır. Bu bölünme kadro tahsisleri açısından olumluymuş gibi gözükse de bölüm içi teşkilatlanma bakımından sancılı, lisansüstü programlar açısından da son derece sıkıntılı bir hal almıştır. Lisans eğitiminde ortak zeminde buluşan bölüm mensupları lisansüstü eğitimde Anabilim Dalı olarak örgütlenip müstakil programlar açmaya zorlandığı ve kimi anabilim dalları ise yeterli öğretim elemanı olmadığı için program açamamaktadır. Dahası bir kısım hoca, ortak lisans programlarından gelen öğrencileri kendi anabilim dalının programlarına kazandırma konusunda aşırı yönlendirici bir tutuma girmekte hatta bu yüzden bir takım gerilimler yaşanmaktadır. Diğer taraftan lisansüstü öğrencisi de sadece kendi anabilim dalının derslerini seçmekle sınırlandığı için akademik bakımdan eksik ve bütünlüğü zedeleyici bir eğitim sürecine tabi olmakta; öğrencilere alternatif sunulmamaktadır.

Hacettepe Tarih Bölümü bu yanılgı ve yanlışlığa düşmeden tek çatı altında yüksek lisans ve doktora eğitimini sürdürmektedir. Tarih Yüksek Lisans ve Doktora programı, tarih dışı lisans bölümlerinden mezun olarak gelen öğrencilere her zaman açık olmuştur. Bu tutum ve uygulama bölüm için son derece önemli bir avantajdır. Bölümün disiplinlerarası yapısının sürdürülmesinde bu anlayışın önemli bir yeri vardır. Tarih Bölümü lisansüstü eğitimi yeterli bilgi ve donanıma sahip olan ve sınavlarda başarılı olan tüm lisans mezunlarına kapısını sonuna kadar açmakla disiplinlerarası çalışma anlayışını sürdürmektedir. Bu tutum ve uygulamaya bağlı olarak

57. Programlar başvuru koşulları için bkz. http://akts.hacettepe.edu.tr/program_detay.php

üretilen tezlerin kalitesi ve alan yelpazesi de genişlemektedir. Lisans eğitimini Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Felsefe, İktisat, filoloji, Psikoloji, Sanat Tarihi veya Halkbilimi alanından yapmış olarak gelen ve başarılı yüksek lisans tezi üretenlerin sayıca oranı az değildir. Böylece dünyadaki benzerlerine başat seviyede lisansüstü çalışmaların yapıldığı bir bölüm olarak Türk tarihçiliğindeki öncü yerini muhafaza etmektedir.

Bu genel tespit ve değerlendirmelerin yanı sıra lisans programında görüldüğü türden bir değişim lisansüstü programlarda da yaşanmıştır. Revizyonlar 1993 ve 2013 yıllarında yapılmıştır. Lisansüstü programlarda çağlara ve belirli ölçüde Türk tarihinin üç evresi üzerinden oluşturulan derslere, daha sonra yine coğrafi bölge adları veyahut önemli problem alanlarına göre yenileri eklenmiş; bazı çok spesifik alan derslerinin yerini, öğretim üyesi profilindeki yenilenme ile birlikte yeni dersler almıştır. Tablo 3'te bu derslerin tamamı iki sütun halinde verilmiştir. Sütunlarda, aynı kod ve adla her iki dönemde var olan dersler eşleştirilmiş, farklı ya da yeni derslerin karşısı boş bırakılmıştır.

Bu karşılaştırma bize bölüm lisansüstü programlarında yaşanan değişimi, açılan yeni dersler ve bugün var olmayan dersler üzerinden ana eğilimleri göstermektedir. Bu değişimde etkili olan en önemli faktör elbette öğretim üyesi profilindeki değişimdir. Lisans programında da tespit edilen değişim burada da yaşanmış; yani çağlara ve dönemlere göre dizayn edilmiş bir program anlayışı yerini, bölge/coğrafya ve sorun (kırılma-değişim dönüşüm döneni) odaklı bir yaklaşıma bırakmıştır. Özelikle bölge araştırmalarına yönelik yeni dersler açılmıştır. Lisansüstü programlarda bu değişim önemli ve olumludur. Lisansüstü programlara kayıtlı öğrencilerin başka bölümlerden ders almalarının önü, belirli kotayı aşmadığı müddetçe her zaman açıktır.

Lisansüstü eğitimin en önemli çıktısı ise üretilen tezlerdir. Bölümde üretilen ve YÖKTEZ aracılığı ile ulaşılan tez sayısı, 179'u yüksek lisans ve 90'ı da doktora olmak üzere toplam 269 olmuştur (Erişim Tarihi: 28 Haziran 2019). Aslında 1987 öncesi yapılan tezler de ilave edildiğinde sayı yaklaşık olarak 300 civarına çıkmaktadır. Muhtemelen bunun 100 kadarı doktora, 200 kadarı da yüksek lisans tezidir. YÖKTEZ öncesi kesin sayıları tespit etmek mümkün olmamıştır.

Tarih Bölümünde yapılan lisansüstü tezlerin konulara göre dağılımı [58]

Türkiye Cumhuriyeti	19	Sömürgecilik	6	Hristiyanlık	2
Osmanlı/Şehir	18	Avrupa	6	Osmanlı - İran	2
Osmanlı/Sosyal	17	İslam	6	Bizans	1
Osmanlı/Düşünce	17	İran	5	Kore	1
Osmanlı/Kurumlar	16	Osmanlı/Gayrimüslimler	5	Çin	1
Osmanlı/Basın	14	İstanbul	4	Japonya	1
Biyografi	16	Eski Çağ	3	Kırgızistan	1
Balkanlar	12	İlk Müslüman Türkler	3	Maniheizm	1
Tarihyazımı	12	Osmanlı/Eğitim	3	Osmanlı/Sanat	1
İslam Öncesi Türk-Moğol	11	Osmanlı/Kıbrıs	3	Osmanlı/Ticaret	1
Uluslararası İlişkiler	10	Polonya	3	Romanya	1
İngiltere	7	Arap Dünyası	3	TBBM	1
Osmanlı/Sancak-Kaza	7	Osmanlı/Tanzimat	2	Yahudi toplumu	1
Osmanlı/Askeri	6	Teknoloji	2	Yugoslavya	1
Rusya	6	Ermeni	2	Afganistan	1
Selçuklu ve Beylikler	6	Azerbaycan	2	**TOPLAM**	**269**

Bu tezler arasından aynen veya farklı isimlerle basılmış olanlar vardır. Bu konuda bir gözlem ifade etmek gerekirse toplam tez sayısının yaklaşık yüzde 10'unun basıldığı söylenebilir. Tezlerden üretilen makaleleri ise tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak bilgi ve belge yönetimi odaklı başka bir çalışma yapılmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Hacettepe Tarih Bölümü, Türkiye'nin 70'li yıllarda kurulmuş önemli bölümlerinden birisidir. 1980 yılında 9 kişi ile başlayan mezun sayısı, 30 Haziran 2019 tarihi itibarıyla 2023'e ulaşmıştır. Bunlar arasında Türkiye üniversitelerinde akademik hayatını

58. Kaynak: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp (Erişim Tarihi: 30.06.2019)

sürdüren ve önemli çalışmalara imza atan tarihçiler vardır. Bu mezunların, yetiştirdikleri öğrenciler, yaptıkları çalışmalar, yönettikleri tezler ile Türk tarihçiliğine ve akademisine yaptıkları katkı önemlidir. Aynı türden katkı, lisansüstü eğitimini Hacettepe Tarih Bölümünde yapanlar tarafından da güçlü bir şekilde sağlanmaktadır. Üretilen 300 kadar tez ve yüzlerce makalede bölümün disiplinlerarası yapısı hemen fark edilmektedir. Bölümde savunularak başarılı bulunan hiç bir tezde metin transkripsiyon veya sadece belge aktarımına dayalı bir şablon uygulanmamıştır. Tezlerin büyük çoğunluğu, problem odaklı olup eleştirel yaklaşımla ve karşılaştırmalı bir perspektifte üretilmiştir. Bölümün lisansüstü programlarından mezun olan tarihçiler, Kırıkkale, Çankırı, Osmangazi, Akdeniz, Uşak, Adnan Menderes, Sivas, Hiti, Kırşehir, TOBB, Selçuk, Iğdır, İstanbul, Giresun, Hatay, Kilis, Bursa, Medeniyet ve daha birçok üniversitede Türk tarihçiliğine emek vermektedir. Yarım asırlık geçmişi boyunca yetiştirdiği tarihçilerin Türk tarihçiliğine yaptıkları katkılar artan nitelikle birlikte başarılı bir şekilde sürmeye devam edecektir. Bölümün uluslararası niteliği önemli ölçüde muhafaza edilmektedir. Kadrosundaki genç akademisyenler uzun veya kısa sürelerle yurtdışında bulunmaya devam etmektedir. Farklı alanlardan gelen lisansüstü öğrenci adayları bölümde kendi birikimleri ve danışmanlarının katkısıyla disiplinlerarası nitelikte tezler üretmeye devam etmektedir.

Bölüm lisans programında görülen değişim eğilimi müzakere edilmeli ve tedbirler alınmalıdır. İçe kapanmanın temel sebepleri olarak göze çarpan hususlardan öğretim üyesi sayısının artışı, diğer bölümlerden ders ve hoca tedarikinde yaşanan zorluklar ve mezunların KPSS endişeleri gibi faktörlere rağmen, tarih dışından alınan derslerin hem orantısında hem de "zorunlu" statüde olmasına dikkat edilmelidir. Farklı saiklerle gelen ve çok yeterli istek ve bilince sahip olmayan öğrenci gruplarına "seçenek" sunma adına standart ve disiplinlerarası zorunluluktan taviz verilmemelidir. Yabancı dil konusuna daha ciddiyetle eğilinilmeli, isteğe bağlı İngilizce hazırlık programının sıkıntıları ve sonuçları değerlendirilmelidir. Öğrencilerin çok yönlü yetişmeleri için mevcut yandal ve çift anadal programları daha da geliştirilebilir ama Tarih lisans öğrencilerinin bu imkanlardan azami ölçüde yararlanmaları teşvik edilmelidir. Özelikle tarih alanının sunduğu yerel ve uluslararası

imkanlar konusunda öğrenciler teşvik edilmeli, cesaretlendirilmelidir. Zaman zaman gündeme gelen yeni ders açma ve program revizyonu konularında evrensel niteliklere dikkat edilmeli, dil ve paleografya konusunda alınan mesafeden taviz verilmemelidir. Amaç, nitelikli tarih eğitimi vermek ve geleceğin tarihçilerini yetiştirmekse bunun içe kapanarak değil, dünyada olduğu gibi disiplinlerarası bir yol izlenerek geliştirilecek bir yaklaşım ve metodoloji ile mümkün olacağı asla unutulmamalıdır.

MÜZAKERELER

Zafer Toprak: Tarihsel sürece bir katkıda bulunmak isterim. Ercüment (Kuran) Bey çok iyi aktardı, konuyu. Hacettepe'ye 1971 tarihinde geldi. Geldiğinde 51 yaşındaydı ve yeni bir tarih inşa sürecine girişti. Üniversitenin kuruluşu ile ilgili bir kaç noktaya değineceğim. 2. Dünya Savaşı sonrası Amerika, Avrupa'daki üniversitelere müdahale etti. Bunun nedeni de savaşın faturasını Avrupa'daki üniversitelere çıkarmasıydı. ABD'ye göre bu üniversiteler, gençler arasında aşırı milliyetçi fikirleri özendirerek, savaş ortamına doğru bir zihniyet oluşturulmasında hakim durumdaydı. 1. Dünya Savaşı sırasında Amerika, kendi kabuğuna çekilmişti. 2. Dünya Savaşı sırasında ise bu kabuktan çıkarak Marshall Planı vb. gibi aksiyonlarla sürece dahil oldu. Türkiye de bundan nasibini aldı. Her şeyden önce hepimizin bildiği gibi Ortadoğu'yu (ODTÜ) kurdu. Aynı espri içinde Erzurum'daki Atatürk'ü de kurmak istedi, ama bu konuda başarılı olmadı. Ercüment Bey, İstanbul kökenli, oradan mezun oldu. Sonra Amerika ve Kanada'ya gitti. Farklı eğitim ortamlarında bulundu. Oradaki eğitim programlarını gördü. Onun kardeşi de zaten benim müdürümdü. Yani ben, Boğaziçi Üniversitesi'nde kurucu kadrosundaydım ve o sıralarda Abdullah (Kuran) Bey bizim rektörümüzdü. O sıralarda, Humanities diye bir bölümümüz vardı. Zaten Robert Kolej'de bu ders konulmuştu ve bizde de en güçlü ders buydu. Tüm üniversite öğrencileri almak zorundaydı. O sıralarda Engin (Deniz Akarlı) ve Metin (Heper) vardı. Ancak, tarih bölümü değildik. Biz, 1981 yılında tarih bölümü olarak programdan ayrıldık. Bizim program, Türkiye'deki klasik tarih bölümlerinden farklıydı, ama 1980'de darbe oldu ve bundan sonra Türkiye'deki tarih programının yapılanmasını Ercüment Bey'e verdiler. Yani sırf Hacettepe değil o

zamanki tüm üniversitelerin programlarından o sorumlu oldu. O dönemdeki mevcut iktidar tarih bölümlerinin içeriğinden hoşnut değildi. Özellikler ilkçağ, ortaçağ, yeniçağ tasnifi çok ters geliyordu. Ercüment Bey yeni bir program çizdi. Nitekim Yunus'un (Koç) gösterdiği yapıda bu husus çok net bir şekilde göründü. Bu yapı, esasında Boğaziçi'ne çok benzerdi. Bizdeki program yüzde 40'ı tarih derslerinden, geri kalanı ise enterdisipliner derslerden oluşuyordu. İktisat okumadan iktisat tarihi nasıl olur? Ercüment Bey'in hazırladığı bu programa, Türkiye'deki tarih bölümleri karşı çıktılar. Öyle ki biz Boğaziçi Üniversitesi'ne master ve doktora için öğrencileri sınava davet ediyoruz. Soru soruyoruz, öğrenciye. Diyor ki ben ortaçağcıyım. Dar bir alana sıkışmış ve kürsüler üzerine bir yapılanmadan bahsediyoruz. Bu durum, bana sorarsanız, diğer üniversitelerin buna kazan kaldırması, Ercüment Bey'in henüz emeklilik yaşı gelmemişken üniversiteden ayrılmasının da esas nedenidir.

Ercüment Bey, her ne kadar İstanbul kökenli olsa da farklı bir kökenden geliyordu. Amerika, Kanada, sonra Türkiye derken.. Buraya tam da entegre olamamıştı. Dolayısıyla programlara baktığımda Ercüment Bey'in önerisinden hareketle farklılaşan bir tarih yapısına doğru bir ağırlık kazandığını görüyorum. Şimdi halen öyle mi bilmiyorum, ama siyaset bilimi başlangıçta vardı. Daha sonraki programlarda yoktu. Bir noktada fakülteler o dersi vermiyor olabilirler. Kısacası Ercüment Bey'in kurduğu program çok iyi bir programdı, ama Doğramacı'nın da etkisiyle o program Türkiye'de yaygın bir nitelik kazanmadı. Daha sonra Türkiye'deki programlarda bir gelişme oldu. Şimdi artık eskisi gibi değil tarih bölümleri, ancak yine de taşradaki birçok üniversitenin tarih bölümleri disiplinlerarası bölümlere kapalı, klasik tarzda öğretime devam etmekteler.

Ramazan Acun: Zafer (Toprak) Hocamın söylediklerine bir ilave yapayım. 4 yılda çok şey değişti. Birincisi, 2015 Bolonya programının, daha doğrusu Avrupa Kredi Transfer Sistemi'nin Türkiye'de özellikle Hacettepe Üniversitesi'nde uygulama alanı bulmasıyla tüm programlar Avrupa sistemine uyumlu hale getirildi. Derslerin %70'i seçmeli, kalanı zorunlu oldu. İkincisi çift anadal ve yandal uygulamaları getirildi. Aynı fakülte içinde arkeoloji ve sosyoloji gibi alanlarla yandal yapabildiler. Halen, 16 bölüm ile

çift anadal programı yapabilmekteler. Bu arada üniversite içinde en fazla tarihten yandal yapabiliyorlar. Bu husus tarih bölümünü daha pure hale getiriyor. Seçmeli dersler yandal programları ile 2015'te gösterilenlerin çok ötesine geçmiştir.

Rahmi Deniz Özbay: Ramazan (Acun) Hocam ile üzerinde çalıştığımız ortak bir konu var. 15 yıldır kaderin bir cilvesi olarak bilişim danışmanlığı yapıyorum. Çoklu zeka, insanın dışarıdan kendisine de bakmasına yardımcı oluyor. Türk Tarih Vakfı'nın ilgili kongresinde de tarihyazımında bilgisayar tekniklerinin kullanımı konusunda büyük ihtimalle ilk bildiri önerisini veren kişi de ben olabilirim. Bu konuda Ramazan Hocamın yaptığı bildiriden ve Yunus Hocanın yaptığı müfredat konulu sunumdan son derece etkilendiğimi söyleyebilirim. Programı son derece anti-emperyalist bulduğumu söyleyebilirim. Hatta, "girdi- çıktı analizi" yapacak olursak: Lisans-yüksek lisans ve doktora derslerini bir girdi olarak düşünelim. Tezleri de bir çıktı olarak düşünelim. Bu yaklaşım çıktılar üzerinde görülebiliyor. Bizde ne var: Disiplinlerarası konularda önce metot-yöntem dersleri var. İktisat tarihinde kaynak araştırma ve tez yazımı teknikleri ile bir de seminer derslerimiz var. Diğer derslerimiz Osmanlı ağırlıklı. İktisat tarihi dersleri. Osmanlı tarım, ekonomi, teknoloji tarihi gibi ve bunların Cumhuriyet dönemine izdüşümleri. 2020 yılı Nisan ayında 4. İktisat Tarihi Kongresi'ni yapacağız. Cumhuriyet dönemi tarihinin sosyal ve iktisadi tarihine yönelik olacak. Ders içeriklerini karşılaştırmak da anlamlı olabilir. Arşiv belgeleri, nümizmatik gibi arşiv çalışmalarını desteleyen derslerimiz de bulunuyor. İktisat tarihi kürsümüz de öğretim üyesi yetiştirme konusunda önemli. Farklı formasyonlara sahip öğrencilerimiz de oldu. İktisat, aslında son derece emperyalisttir. Evet, merkezi olmayan tarih var mı? Yok. Çünkü tarih de emperyalisttir. Her ulusun, resmi tarihi var. Ciddi bir bilim adamı, bunlara tebessüm eder. Medeniyetlerin de resmi tarihleri var. Disiplinlerarası çalışan tarihçilerin isimlerini saydık. Bir bilim adamı olarak örneğin Braudel'i okumak ve bundan keyif almak ayrı, ama bunun ne kadar emperyalist olduğunu anlayabilmek ayrı olmalı diye düşünüyorum.

Yunus Koç: Ercüment (Kuran) Hocamın kurduğu programın yürümemesinin çeşitli nedenleri var. Veri konusunda, bunları takip edebilme konusunda da sıkıntılar var. Bununla birlikte, çift

anadal ve yandal programlarının istatistiklerini de bilmiyoruz. Yani kaç tarih öğrencisi bu programlardan ne ölçüde yararlanıyor? Bunları bilmiyoruz. Öğrencileri teşvik etmek önemli tabi, ama bazen zorlayıcı olmak da gerekiyor. Çağlara veya kürsü sisteminden şimdiki sisteme evrilmiş olmanın problemleri de var, tabi. Birçok programın daraldığını görüyoruz. Ana arter ilişkileri görmeden multidisipliner ayrılmalar riskler içeriyor, ancak bu risk tüm Türkiye'nin programlarında var.

Ahmet Nezihi Turan: Avrupa ve Amerika sistemlerinden istifade ettik. Özellikle 1945 sonrası bir Amerikan Üniversitesi modeli çok cazipti. Türkiye'de de bu modele göre üniversiteler kuruldu. Bugün baktığımızda Türkiye'de Koç, Sabancı, Boğaziçi ve Şehir gibi üniversiteler dışında (başarılı) üniversite yok. Bunu kabul ederek başlayalım öncelikle. Atatürk'e sevgisi ve saygısı olan bir ülkede, "Dil Tarih Coğrafya Fakültesi nasıl bu hale geldi" sorusunun cevabını vermeden Türkiye'de üniversitelerin durumunu konuşmak bana abes geliyor. Halil İnalcık, buranın mezunlarından biri, 500 öğrencisi var. Benim öğrenciliğim sırasında her kürsüye 15 öğrenci alındı. Bugün artık kürsü de kalmadı. Fakültede artık, kürsü olsa ne olur olmasa ne olur. Ercüment Bey'in oluşturduğu sisteme bakacak olursak Amerikan modeline göre oluşturulmaya çalışılan bir modelden bahsediyoruz, fakat kendisi ve hocalarının akademik özgeçmişlerine baktığımızda Avrupa üniversiteleri kökenli olduğunu görüyoruz. Buradaki yapılanmada ise kurulan sistemin ne Avrupalı ne Amerikalı olduğunu söyleyebiliriz. Dil Tarih Coğrafya, 500 öğrenci için açılmıştı. Alman modeline göre şehrin içinde inşa edilmişti. Kocaman bir kampüs olsun istenmişti. Üniversite şehrin içerisinde olur. Sonra bunu Amerikan sistemine dönüştürmeye çalıştılar. Benim gittiğim dönemde ülkede 40 milyon nüfus vardı. Şimdi 80 milyon nüfus için nedir, bu arkadaşlar? Hamide Topçuoğlu hocamızın verdiği mücadeleyi bilirsiniz, sonradan hatıraları yayınlandı. Burada öğrencisi anlatılıyor: "Bu Amerikan modeli olmasın, çünkü bütün hocalar Avrupa modeli kökenli" demiş. Fakat dinletememiş. Ne o, ne öteki. Buradan herhangi bir şey çıkma ihtimali olabilir mi? 35 yıl hocalık yaptım ve 5 yıl önce de kıdemli profesör olarak emekli oldum. Türkiye'de üniversiteler çöp haline gelmiştir. Bilim üretilmemektedir. Lütfen öfkemi mazur görün. Yurtdışında doktora yapıp dönen hocalar-

dan sonra ilerlememiştir. Topluma bilimsel bir katkı sunamamıştır. Bu durumda Harvard'dan ya da Cambridge'den gelmelerinin hiçbir önemi kalmıyor. Bugün burada bir vakıf üniversitesinin salonunda çalıştay yapıyoruz. Bu üniversite 2015 yılından sonra kuruldu. Model olarak kendilerine Atatürk Üniversitesi'nin modelini almışlar. Takip edenler bilir 1947 kuruldu o üniversite ve ilerlemesi muntazamdır. Rumeli Üniversitesi Mütevelli Heyeti başkanı, Rumeli Üniversitesi nedir nasıl olur, sorularının cevaplarını buralardan arıyorlar. Bundan dolayı söylüyorum ki üniversitelerin mevcut haliyle bir geleceği yok. Bunlar dışarıdan aldığını içeride servis eden diploma veren kurumlar. Türkiye'de üniversiteler (yılda) kaç on binden fazla öğrenci mezun ediyor. Bunların bir kısmı özel sektörde öğretmen oluyor diğerleri polis olmayı bekliyor. Peki, akademi adına ne yapılıyor? Bu konu ne oranda takip ediliyor? Bunlar üzerinde konuşulmadığı sürece bir ilerleme sağlanamayacağını düşünüyorum. Ben, lisans ve lisanüstü eğitimlerimi Ankara'da yapmış biri olarak, Ankara'da kadroluyken Kırıkkale'ye atandığımda 3 öğretim üyesiydik. Bölüm başkanımız da Viyana'da tahsil yapmış Ali İbrahim Savaş idi. Aldığımız 5 doktora öğrencisi de daha sonra Hacettepe'ye geçtiler, bunların hepsi ODTÜ mezunuydu. Tarih konusunda zır cahil olduklarını gördük, bölüme intibak edemediler. Sonra durumu farkettiler ve ciddi ciddi çalıştılar. Bunlardan biri şu anda Hacettepe'de Ortaçağ profesörü. Burada bir "gerçeklik açlığı" var. Bunlar üzerinden konuya bakabilirsek durumun gerçekliğini kavrayabileceğiz.

Yunus Koç: Paradoksal bir durum oldu. O zaman neden buradayız? Gidelim.. Halbuki siz de biz de bu sorunsalın içindeyiz. Dışlayamayız.

Ahmet Nezihi Turan: Genç, zeki, çalışkan, üretken pek çok doktoralı arkadaşımızın önünü açamıyoruz. Açalım artık. Hakikaten.. Neden? Norm kadrolarımız, farklı arkadaşlar. 225 bin yetişmiş insan gücü var, Türkiye'yi terk eden. Bu çocuklar niye gidiyorlar?

Rahmi Deniz Özbay: Bu haliyle bile konuşmalarda bir emperyalizm görünüyor. Aramızda söz almayan çok arkadaşımız var. Onlar da düşüncelerini paylaşırlarsa bizimle daha faydalı olur diye düşünüyorum.

İbrahim Şirin: Zafer (Toprak) Hocam, Ercüment (Kuran) Ho-

camdan bahsetti. Ben de kendisini yakından tanırım. Son 10 yılımı, hatta doktora çalışmalarım sırasında materyalleri ondan aldım. Çok sık görüştüğüm isimlerden biriydi. Vefatı sırasında yanında olanlardan biri de bendim. Kurmaya çalıştığı yapı hakkında kendisi şunları söylemişti: Bir ideal olan yapı vardı, bir de gerçek alan. Hocamız aslında Fizik okuyarak akademik kariyerine başladı. CV'sinde görebilirsiniz. Daha sonra Tarih ile bir ilişki gelişiyor. Hoca, Türkiye'de akademinin nasıl körleştiğini etüt etmiş, bu konudaki problemlere ve eksikliklere dikkat çekmiş, özellikle sosyoloji ve iktisat çalışmalarının önemine vurgu yaparak, disiplinlerarası bir sistem kurmaya çalışmıştır. Bugün benzer bir çalışmanın Türk Tarihçiliği için de yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bu noktada Türkiye'nin sosyo-ekonomik dinamiklerinin de irdelenmesinin önemli olduğunu düşünüyorum.

Abdullah Gündoğdu: Son kürsü sistemine göre 60 kişiydik. Sonrasında 12 Eylül rejimi bu sistemi kaldırdı ve bölüm sistemine geçildi. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin hoca kuşağına baktığımızda, zaten öğrenciler doktora yapmak istiyordu. Dolayısıyla yüksek lisans programları böyle bir talep üzere ortaya çıktı. Ahmet (Nezihi Turan) hocam, Türkiye şartları üzerine bir eleştiri yaptı. Bizim bu konuda yapabileceğimiz pek de bir şey yok tabii. İktidara her gelen, büyük bir devrim yapmaya çalışıyor. Eğitimde de bu böyle.. Ne yapılabilir ki bu durum karşısında? Sonuçta ülkeyi ben yönetmiyorum ama her "Bakan"ın bir devrimci sıfatıyla göreve başladığını görebiliyorum. Bu bağlamda kurumsal kimliklerin yok olduğunu da söyleyebilirim. Elbette eleştiri yapalım, ama daha kendi rektörümüzü dahi seçemezken burada neyi konuşalım. Bilim adına nelerden bahsedelim?

Selim Karahasanoğlu: Öğrencilere farklı disiplinlerden dersler verilmesini çok önemsiyorum. En azından öğrenci diğer branşlar hakkında bir farkındalık sahibi oluyor. Ancak bu işin ne kadar doğru yapıldığından çok da emin değilim. Belki hocalar, sosyal teoriyi kullanarak anlatımlarını destekliyorlar bilemiyorum. Bizim branşta, tarih bölümü mezunu olmak çok önemliydi. Oysa bizim branşta tarih bölümü mezunu olmayan çok hoca var. Bu nasıl bir değişim ve dönüşüm getirecek, ben bunu çok merak ediyorum. Bazı okullarda klasik şekliyle kürsü sistemi devam ediyor. Bazı yerlerde ise tarih bölümü mezunu hoca yok. Dolayısıyla bu nasıl

bir sonuç verecek birlikte göreceğiz.

Yunus Koç: Buna dair birkaç söz söylemek istiyorum. Tarih dışı ve farklı disiplinlerden gelme meselesi belki dünyada da böyle. Burada bence tarihçiler için önemli olan "tarih namusunu" koruyarak, tarihsel bilgi üretmekle mükellef olmaları. Yani, üç beş romanı alıp, karakterleri gerçek zannedip, o dönemin ihtiyacına ve zihniyetine dair afaki şeyler söylemek de tarih kabul ediliyor ya da Ranke'nin yaptığı da tarih kabul ediliyor. Uzunçarşılı'nın yaptığı da tarih. Elbette bunlar olacak, ama bizim tarih disiplininin bilgi üretme sistematiği konusunda daha vurgulu olmamız lazım. Elbette diğer disiplinlerden alınan derslerin bir katkısı var. Örneğin siz nominal ve gerçek değer, arz talep dengesi gibi kavramları iktisattan öğrenmezseniz, tahrirde her yazanı gerçek zannedersiniz. Bu derslerin hem dolaylı, hem doğrudan faydası var. Bunları ancak kullanıp kullanmamak ayrı birşey. Bu farkındalığı yaratmak önemli.

Ramazan Acun: Oturumu kapatmadan önce değinmek istediğim birkaç nokta olacak. Birincisi, üniversite modelleri konusunda bugün Avrupa Bologna Sistemi ile Amerikan Modeli bulunuyor. Eğer bakarsanız, tüm dünyada Amerikan modeli uygulanıyor. Dolayısıyla Hacettepe, ne Avrupalı ne Amerikalı olabildi yorumu öfkeli bir yorum oluyor. Diğer tespit bölümlere dışarıdan (alan dışı) öğretim üyesi geliyor iddiası. Hacettepe'ye baktığınızda 16 öğretim üyemizin 15'i master ya da doktorası ile alan mezunu. Ben bunun böyle olmadığını söylüyorum. İkinci mesele, ARGE konusu. Ben isterdim ki hocam tarih ve laboratuar ilişkisi hakkında buradaki genç arkadaşlarımdan soru gelsin. Soru gelmediği için kusura bakmayın ben de anlatmayacağım.

Dünyadan ve Türkiye'den Tarihte Disiplinlerarasılığa Örnekler

Özlem Çaykent
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Disiplinlerarası genelde olumlu kullandığımız ancak üzerinde pek de düşünmediğimiz bir kavram. Sosyal bilimlerde 1960'laran itibaren, özelde Türkiye'de 1980'lerden itibaren makbul bir çalışma tarzı olan disiplinlerarasılık, 2010'larda acaba artık modası geçmiş bir kavram mı? Bununla şunu demek istiyorum: teorik ve metodolojik olarak tarihin yararlandığı ve fayda gördüğü bir metot olarak hala kabul ettiğimiz bir yaklaşım olsa da pratikte bu yaklaşım için pek de çaba harcanmıyor, hatta çoğunluk sosyal bilimlerin artık birbirine daha yakınlaştığını ve kendi sınırları içinde çalışmalarını disiplinlerarası yürüttüğünü dile getirebiliyor. Böyle bir perspektif, Tarih alanında işlerimize gerçekten yansıyor mu? Ya da disiplinlerarası ile kastettiğimiz perspektif gerçekten de öyle mi?

Bir durum tespiti ile başlayalım. Aslında Türkiye'de ve dünyada da günümüze değin eski geleneğin güçlü ve bu tip tarihçilik ve tarihçilerin de sayıca daha fazla olduğunu söylemek mümkün. Ben buna disipline/disiplin-li olmanın konforu diyorum. Bilindik sularda yüzmek, yeni ve hakim olmadığımız alanlarla çalışmaktan daha güvenlidir. Yani tek bir disiplin içinde kalmanın bir konforu, tanıdıklar arasında olma rahatlığı var. Bir nevi araştırmacı ve hatta tarihçi muhafazakarlığı da diyebiliriz buna ve her yerde yaygın bir şekilde var olduğunu da görüyoruz. Bu konuşmaya hazırlanırken meraktan çevremdeki meslektaşlarımla konuştum.

Disiplinlerarası çalışma ile ilgili ortaya çıkan manzara pek hoş değil. Her ne kadar teoride makbul olanın disiplinlerarası çalışmalar olduğundan bahsetsek de öncelikle üniversitelerin genellikle disiplinler üzerine yapılanmış olması araştırma biçim ve metotlarını bu disiplinler tutmaya devam ediyor. Sonra, mesela çokça vurgulanan bir başka engel ise üniversitelerdeki mevcut bölüm/program yapısında disiplinlerarası araştırmacıların kedilerine bir yer bulamamalarıydı; çünkü bölümler disiplinlere ayrıldığından bu araştırmacılar kategorize edilemiyor ve sistemde marjinalize oluyorlar. Bir başka dile gelen mesele ise disiplinlerarası konularda çalışmak isteyenlere hibe verilmediği ya da burs bulamadıklarıydı. Zaten tarih alanında disiplinlerarası araştırmacıların ve çalışmaların sayısı pek de fazla değil. Elbette bunun sebeplerinden biri bu tip çalışmaların zorluğu ve çoğu araştırmacıda böyle bir çalışma formasyonunun olmamasıdır. Bu da günümüzde farklı çalışma disiplinlerinden gelen araştırmacıları bir araya getiren disiplinlerarası projeleri ortaya çıkartmıştır. Ancak tarihçiler arasında ortak çalışmayı ülkemizde tercih edenler az sayıda. Bu tür çalışmalar fazla ekleklit, ciddiyetsiz ya da yüzeysel olarak eleştirilebiliyor. Bir makale veya eserin birden çok yazarı olmasına bile hoş karşılanmadığını da görüyoruz. Ortak bir tarihsel zeminden yola çıkarak disiplinlerarası çalışmalar yapanların daha çok edebiyat, sosyoloji gibi diğer beşeri bilimlerden geldiklerini ve farklı çeşitte tarihçilikler ortaya koyduklarını söylemek de çok yanlış olmaz. Dolayısıyla disiplinlerarasıcılığa daha geniş ve uzun bir perspektiften bakmak doğru olacaktır.

Sosyal bilimlerde hepimiz disiplinlerarası düşünmenin önemini az veya çok vurgulayarak söylüyoruz. Peki, neden metot olarak mutlaka disiplinlerarası düşünme vurgulanıyor da pratikte çok fazla göremiyoruz? Refleksif ve defansif yaklaşımlar mı engelliyor bu çalışmaları? Bu sadece Türkiye'de değil mesela İngiltere'de de böyle. Bu minvalde kaynak okumalarını farklı gözlüklerle yapmanın önemini vurguluyoruz ve kaynakları çeşitlendirmekten bahsediyoruz. Ancak, daha çok da Türkiye'deki pratiklere baktığımızda, farklı türlerde kaynak kullanımları da sınırlı ve analizler de genellikle sadece tarihsel bir okuma ile sınırlı kalıyor. Sonuç olarak fikirsel olarak kabul edilen ve anlatılan yaklaşımlar pratiğe geçmiyor. Elbette farklı disiplinlerin metotlarına hakim olmanın

bir zorluğu var. Elbette bireysel çabalar ile daha disiplinlerarası araştırmaya vakıf ve/ya lisans ve lisansüstü eğitimlerini farklı dallarda yapmış araştırmacıları muaf tutuyorum.

Bir başka soru da şu olabilir: disiplinlerarası bir yöntem gerçekten de gerekiyor mu? Esasen bunun cevabı bana göre nispeten kolay. Gereklilikten bahsederken en fazla altı çizilmesi gereken nokta şu: aslında disiplinler bir bütünü kendi sınırları ile bölüyor ve bilgi parçalandıkça azalıyor. Peki, bu halde disiplinlerarası çalışmalar fazla uzmanlaşmaya karşı bir tutum mu? Ve disipliner uzmanlaşma kötü mü? Bu soruların her biri için saatlerce tartışabiliriz. Benim kısa cevabım şu: uzmanlaşma bilgi ve yayın yoğunluğunun çok olduğu bu çağda belli araştırma konularına odaklanmanın kaçınılmaz olduğudur. Ancak, belli bir konuya yaklaşım biçimlerimizi illa ki bir disiplin çerçevesinden takip etmek zorunda olmadığımızı bilmeliyiz. Çoklu imkanlar üzerinden düşünme pratiklerini oluşturacak ve farklı disiplinlerin yardımı ile daha kompleks analiz metotlarını geliştirecek yolları düşünmenin tarihsel bir problematiği araştırmanın ön koşulu olduğunu düşünüyorum. Belki de kısaca tarihin Carr tarafından yapılan tanımında yatmaktadır cevap da denebilir.

Carr, tarihi geçmiş ile bugün ve tarihçi ile onun olguları arasındaki sonsuz bir diyalog diye tanımlar. Bu diyaloğu kurabilmek için tarihçi, tarih ile bağlantılı diğer disiplinlerden bazı teknik, kavram ve araçlara ihtiyaç duyar. Bunlar sayesinde anlamlı bir çerçeve oluşur. Yani geçmişi inşa esnasında ilgili veriler hakkında anlam ve çerçeve geliştirir. Dolayısıyla Carr'a göre, tarih doğası gereği zaten disiplinlerarası bir alandır. Ancak böyle yaklaşımlar 19. yüzyılda gelişen Rankean tarih tanımlarından oldukça farklı bir yere düşüyor.

Peki, her biri kendi detaylı teknik bilgi ve beceriler gerektiren disiplinlerde disiplinlerarası çalışma için gerekli olan donanımlara ne kadar sahip olabiliriz? Yukarıda da bahsettiğim gibi bu oldukça zor ve sebat isteyen bir konu. Bu konuda iki yaklaşımdan bahsedilebilir. Birincisi farklı uzmanlık alanlarından gelen araştırmacıların bir arada çalışmasına olanak sağlamak, yani ortak projeler yapmak diyebiliriz. Ama bu ortak çalışmalara bakınca yerel farklılıklar göze çarpıyor. Başından beri Fransa ile Amerika arasında büyük bir fark gözlenebilir. Mesela Fransa'da Henry Berr'in

çalışmalarında görüleceği gibi birlikte çalışmaya yatkınlık daha fazla. Çalıştaylar, konferanslar, paneller düzenleyip birlikte çalışabiliyorlar. Ortak bir konu ve problem etrafında ortaklı çalışmalar var. Bütünlüklü ve uzlaşı içeren bir çalışma kültürün olduğunu görüyoruz. Özellikle Ortaçağ çalışmalarına baktığımızda disiplinler arasındaki çalışma düzeni genelde bir konsensüs ve bütünlük gösterebiliyor. Ancak Amerika'da bu durum tam tersi. Çalışmalar çok daha bireysel ve disiplinlerarası deyince, bir araştırmacının farklı çalışma metotlarında uzmanlaşıp bir konu üzerine çalışması anlaşılıyor.

Bu sorun biraz da kurumsal bir sorun diyebiliriz. Modern üniversitelerin yapılarını disiplinler etrafında 19. yüzyılda milli devletlerin oluşum sürecinde oluşmuştur. Bu 20. yüzyıl boyuncamesela 1933 Üniversite Reformu ve 80 Darbesi sonrası YÖK'ün kuruluşu gibi- farklı etkilerle üniversite yönetimi, bölüm ve fakültelerin yapıları ile ilgili değişimler geçirse de eski yapının da zaman içinde kemikleşmiş olduğu aşikar. Mevcut programların çoğu disiplinlerarası bir müfredata sahip değil, olduğunda da burada bu perspektiften ders verebilecek yetişmiş öğretim elemanlarının sayısı yeterli değil. Yani bir bakıma disiplinlerarası dersler pratikte yine bir alan bilgisiyle sınırlandırılıyor diyebiliriz. Türkiye'de, üniversitelere baktığımızda disiplinlerarası yaklaşımları ön plana alan programların aslında hala çok olmadığını söylemek mümkün. Olan programların da bölge çalışmaları, kadın çalışmaları gibi tarihi içeren ama tarih disiplini dışında gelişen alanları görmekteyiz. 50'lerden bu yana disiplinlerin tekil değil çoğul metotlarla gelişebileceği vurgusuyla Edebiyat ve Sosyoloji gibi alanlarda bu yöne kaymanın daha fazla olduğu görülüyor. Bir de elbette böyle çalışmaların ne kadar kabul gördüğü farklı üniversite gelenekleri arasında oldukça değişkenlik gösterebiliyor.

19. yüzyıl tarihyazımı konusunda detaya girmeyeceğim ama tarih disiplini 19. yüzyılda özgürlüğüne kavuşuyor denir, yani kendine has bir disiplin oluyor. Ancak aradan bir süre geçtikten sonra genel olarak sosyal bilimlerde yeni arayışlar başlar. Tarihte önceleri 1940'larda ve özellikle 1960 ve 70ler'de metot, konu ve kavram olarak yenilikçi ve farklı çalışmalarla- ya da bunu intersidipliner çalışmalar olarak da görebiliriz- tekrar bir reform rüzgarları eser. Bu dönemden itibaren artık tarihin malzeme ve konuları

çok daha geniş bir yelpazeye yayılıyor. Fakat, elbette hala salt disiplin savunusunu yapanlar da var. Mesela, Carl Bridenbough'un *The great Mutation* (1963) ve Jaques Barzun'un, *Clio and the Doctors* (1974) çalışmaları istatistik ve psiko-tarihe karşı *Clio*'nun (tarihin) savunusunu yapmaktadır. 1980'lere geldiğimizde ise Avrupa'da bazı çevreler metot ve konu çeşitliliğinin artık tarihçilikte oturmuş olduğu düşüncesiyle "disiplinlerarası" vurgusunu *passé*, yani zamanı geçmiş bir kavram olarak ele almaya başlarlar. Hatta disiplinlerarasıcılığa yöneltilen eleştiriler de artar. Hatta yeni disiplinlerötesi veya üstü gibi kavramlar ortaya çıkar. Ben bugün disiplinlerarası kavramının düzlemi üzerinden biraz konuşacağım. Yukarıda bahsettiğim sebepten dolayı da 20. yüzyılı biraz açmak istiyorum.

Bildiğimiz üzere 20. yüzyılda tarih yazımı içerikte daha kapsamlı; yöntem ve anlayış açısından da daha deneysel ve eklektiktir. Bu yüzyılda çalışmalar multi-, plural-, trans-, çapraz- ve disiplinlerarası gibi kavramlar ekseninde şekilleniyor. Ancak araştırma ve analize yönelik bu farklı yaklaşımlar tarihçiliğin içinden gelen talepler değil, genelde başka disiplinlerde üreyen kavramlar ve tekniklerdir. Sosyal ve kültürel çalışmalarda ortaya çıkan bu ihtiyaç en çok sosyoloji, antropoloji, kültür çalışmalarında kendini gösterse de ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji, dil bilimi, edebi eleştiri çalışmalarında ve son dönemlerde istatistik ve matematik gibi alanlarda da daha disiplinlerarası araştırma projelerini geliştirmektedir.

Disiplinlerarası kavramına ilk olarak 1937 yılında bir eğitim sosyolojisi makalesinde rastlıyoruz (*Oxford English Dictionary*, 1976). Fakat bu kavram kullanılmasa bile farklı disiplinlerden faydalanarak yapılan erken çalışmalar Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika'da var. Bu çalışmalara örnek olarak, Karl G. Lamprecht'in dahil olduğu 1890'lardaki sosyal bilimler ve psikolojiyi beraber kullandığı *Volkseele* ve *Methoden Streit* (metot kavgaları) tartışmalarını verebiliriz ki bunlar Almanya'da «eklektik zırvalık» şeklinde eleştirilmişlerdir. 1912 de ve 1930'lu yıllarda Amerika'da "New History" (Yeni Tarih) gelişiyor. 1912'de James Harvey Robinson'un tarihsel araştırmalarda yöntemlerin ve içeriğin yenilenmesi gerektiğini ileri sürdüğü teorileri *Yeni Tarih* olarak yayınlandı. Ona göre tarih metodu siyasi ve askeri tarihteki geleneksel

uzmanlaşmadan daha kapsamlı olmalı, diğer sosyal bilimlerden, özellikle antropoloji, sosyoloji ve psikolojiden yararlanılan disiplinlerarası bir yaklaşıma yönelmeliydi. Ancak onun *presentizm* (şimdicilik) yaklaşımı, yani geçmişin araştırılmasının öncelikle günümüzü aydınlatmak ve daha fazla ilerlemeye hizmet etmesi gerektiği konusundaki iddiası daha çok ilgi ve büyük itirazlar ile karşılaştı. Erken rölativisteler diye adlandırılan bir grup var ki bunlar da psikoloji gibi alanlara yöneldikleri için «gelişigüzel eklektivizm» şeklinde eleştiri aldılar. 20. yüzyılın başında disiplinlerarası diyebileceğimiz tarih yaklaşımlarının hepsi aynı eleştiri ile karşılaşıyordu. Aslında Karl Lamprecht ve James Harvey Robinson ekonomi kökenli tarihçilerdi, doktora eğitimlerini Almanya'da tamamlamışlar ve burada hüküm süren "geleneksel" tarihçiliğin sınırlılıklarının çok iyi farkına varmışlardı. Çalışmaları kaynak ve analizleri açısından siyasi ve askeri tarihin ötesine geçtiği için eklektivist olarak eleştirilmekten kaçamamışlardı. [59]

Fransa'da 1930'lara kadar ki dönem biraz daha farklıdır. Burada ortaya çıkan bazı ortak çalışmalar sosyal bilimlerde disiplinleri aşan bir ortak çalışma veya başka bir deyişle bir disipline hapsolmamış çoğul metotlar arayışlarına işaret eder. Örnek olarak biraz önce bahsettiğim Henri Berr'e bakabiliriz. Bugün çoklu-disipliner (multidisipliner) diye adlandırdığımız alanı Berr'in açtığını söylemek mümkün. Burada yapılacak tespit her türlü çoklu disiplin metot ve çalışma pratiklerinin içinde farklı disiplinlerden üyeler barındıran forumlar, okuma grupları ve toplantılar aracılığıyla geliştiğini söylemek mümkün. Berr'in de içinde bulunduğu ortamda tam da böyle bir ortak çalışma vurgusu var. "Sosyal bilimlerde birlikte çalışılması gerekir" mottosuyla farklı disiplinlerden araştırmacılarla yeni bilgi arayışı içine girildiğini görmekteyiz. Bunun sonucunda *Revues de Synthèse Historique* (*Tarih Sentezi Dergisi*) adlı dergi çıkmıştır. Emile Durkheim, Benedetto Croce, Karl Lamprecht, Lucien Febvre gibi bu dönemin başlıca sosyal bilimci ve tarihçilerinin de forumda yer aldıklarını ve dergide çalışmalarını görüyoruz.

Bu dönemdeki yenilikçi çalışmaları mümkün kılan aracın bel

59. "Eklektik" diye adlandırmanın olumsuzluğu üzerine de ayrıca düşünmek gerekir. Bu kavram postmodernizme kadar yapısal bozukluk, bütünlüğün olmamasına ve uyumsuzluğa delalettir.

kemiğini muhtemelen bu forumdaki tartışmalar oluşturmaktaydı. Buradaki çalışmalar Avrupa'da geniş bir etki yaratıyordu. Bu tartışmalar burada yer alan araştırmacıların kendi alan ve bölgelerinde da etkili olacaktır. Febvre 1930'lu yıllarda Marc Bloch ile *Annales* okulunu açar. Burada disiplinlerarası kantitatif, *serial histoire*, tarihsel demografi, kolektif psikoloji ve mantalite çalışmaları ile yeni araştırma alanları oluşturur. Bu çalışmaların psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerden de destek alarak sosyo-ekonomik tarih ekseni oluşturduğunu görüyoruz.

Bu forum ve Dergi camiasının disiplinlerarası çalışmalarına ve daha fazla yayın yapmalarına "Altıncı Bölüm" de denen École Pratique des Hautes Études, (1947–1975) (1975 de École des Hautes Études en Sciences Sociales -EHESS oldu) yüksek eğitim kurumu vesile olmuştur. 60 ve 70'lerdeki kültüre dönüş yaklaşımının da etkisi ile erken 20. yüzyılda avangart diyebileceğimiz bu sosyal ve sosyo-ekonomik tarihler özellikle 60'lardan itibaren tarihte yeni ana akıma dönüşüyor diyebiliriz. Bu Türkiye'de 80'lere denk düşmekte. Bu süreçte tarih yazımı sosyo-ekonomik, kantitatif tarihsel demografi, mantalite, aşağıdan tarih ve mikro tarih adı altında disiplinlerarası çalışmalar ve kavramsallaştırmalarla yola devam ediyor.

Aslında bugün disiplinlerin sınırlarını biraz daha zorluyoruz. Çok eleştirilen bir kitaptan örnek vermek istiyorum. John Brockman 1995 de yayınladığı *The Third Culture: Beyond the Scientific Revolution* (1995) (Üçüncü Kültür) çalışmasında diyor ki edebi ve bilimsel ayrımlar köhne ve hükümsüzdür. Böyle bir ayrım olmaması gerektiğini "yaşantı içinde böyle bir ayrım yok biz neden ayırıyoruz" diyerek karşı çıkıyor. Bu bütüncül bilgi meselesine farklı bir bakış. Bugün buna benzer birçok diyalog içeren çalışmalar var. Mesela diyaloglar çerçevesinde edebi çalışmaların içinde eko-eleştiri var, bilim tarihi var; siyaset bilimi ile Yeşil hareketini birleştiren bio-teknoloji ve biyoloji içeren iklim tarihi çalışmaları var. Teknolojideki gelişmelerin de bu farklı disiplinlerin arasındaki diyaloğa etki ettiği açık. Bilgisayarlar, big data (büyük veri), GPS ve jeobilim teknolojilerin tarihsel araştırma ve analizlerde artık oldukça etkili. Bu anlamda *Third Culture* çalışması üzerine düşünülesi bir problemi ortaya atıyor.

Ancak bu eşitlenme ve bütüncül yaklaşıma karşı 19. ve 20. yüz-

yılda güçlü olan bir kanının etkisine değinmeden geçmemek gerekiyor. Bu da pozitivizme eşlik eden bilimler arası hiyerarşi. Şüphesiz ki son iki yüzyılda fen ve mühendislik alanları bilim olma niteliğini tekeline alarak önemlerini sosyal alanlarınkinden fazla ve farklı olarak kurmuşlardır. Bunun sonucunda sosyal bilimler formasyonu fen ve mühendislik bilimlerine göre daha basit, herkesin yapabileceği ve hatta fazla da uzmanlık gerektirmeyen alanlar olarak kodlanabilmiştir. Nitekim bu hiyerarşik fikriyata göre tıp veya bilim tarihi bir tarihçi tarafından değil bir tıpçı veya fen bilimlerinden araştırmacıların alanları olarak görülebilmektedir.

Bu kısa tarihçeyi kapatmadan son bir noktaya daha değinmek gerekiyor. Disiplinlerarası çalışmaların artmasında önemli bir etki de şüphesiz bu çalışmaların yayınlanabileceği dergilerin önemli payı var. Bu bağlamda ilk üç dergiden örnek verebilirim. 1920 tarihinde başlayan *Annales. Histoire, Sciences Sociales* dergisi, elbette öncülerden. Bunun yanı sıra 1958 de yayınlanmaya başlayan *Comparative Studies in Society and History* ve 1969'da başlayan ve editörleri arasında Theodore K. Rabb gibi tarihçilerin bulunduğu *Journal of Interdisiplinary History* dergilerini saymak gerekir. Derginin ilgi alanına bakılacak olursa materyal kültür, sanat, büyük veri, biyografi, psiko-biyografi, biyoloji, iklim, iktisat, jeobilim/GPS, opera, demografi, kantitatif metod, teknoloji ve kent araştırmaları gibi sınırsız diyebileceğimiz bir yelpaze ile karşılaşıyoruz.

Bu kısacık tarihçeden sonra biraz da pratiğe bakalım. Tarih alanında disiplinlerarası çalışılan konular özellikle lengüistik ve tarihsel ilişkiler, iklim ve tarih, kölelik ve aile çalışmalarında disiplinlerarası ciddi sayıda araştırmalar var. Bazı alanların disiplinlerarası olamaması neredeyse hiç mümkün olmayacağını düşünebiliriz, mesela Bilim Tarihi veya Tıp/Pandemi Tarihçiliği. Örnek olarak disiplinlerarası yöntem dışında oldukça güdük kalacak bir alana, hastalıklar tarihine bir bakalım. Burada iki gözlem yapabiliriz: Birincisi, neredeyse 1980-2000'lere kadar pandemi çalışmaları eski tarihçilik metodu ile sadece belge üzerinden yazılmaya çalışılan tarihlerdi. İkinci, ise bu alanın çoğunlukla da tıpçıların elinde olmasıdır. Yani, beklenen tersine yine de bazı disiplinler içine hapsolmuştu.

Biliyorsunuz 1830lar ve 1890lar da Avrupa'da iki büyük kolera ve veba salgınları meydana geliyor. Bu da hastalıklar ve salgın-

lar tarihine ilgiyi artırıyor. 1832'de yayınlanan Hecker'in başlayan *Der Schwarze Tod im vierzehnten Jahrhundert (14. Yüzyılda Kara Veba)* eseriyle başlayan bir araştırma konusu Avrupa'da başlıyor. Hecker'in eseri 1859 da İngilizceye çevriliyor. İngiltere tarihi üzerine çalışmalar ise 1890'larda çıkıyor. Charles Creighton'un 1891 de yayınladığı *A History of Epidemics in Britain, from AD 664 to the Extiction of the Plague (Britanya'daki Salgın Hastalıklar Tarihi, 664'den Vebanın ortadan Kalkmasına Kadar)* ve 1993'de hastalığı Avrupa'dan İngiltere'ye takip eden Francis Aidan Gasquet'in *The Great Pestilence (1348-9) (Büyük Veba)* ile çalışmalar bir sosyal olgu olarak, hastalığın yayılma tarihleri, ölü sayıları, hasta bakım kurumları gibi konular üzerinden devam ediyor. Nükhet Varlık pandemi tarihinin böyle başlamasının bu tarihin Avrupa merkezli bir anlayışı yükselttiğini söyleyerek bunu epidemiyolojik oryantalizm diye adlandırır. Çünkü ana mesele olarak hep Veba nereden Avrupa'ya geldi ve nasıl etkiledi soruları üzerinden geliş rotası Osmanlı'ya bağlanmış ve *Orient*'i bir hastalık kaynağı olarak gösterilmiştir.

Erken dönemde bu konuda en çok Augustus Jessopp'un çalışmalarını görüyoruz. 19. yüzyıl hastalık çalışan tarihçiler 'medikal coğrafya' (iklim ve yerel unsurların sağlık üzerine etkilerine bakar) diye tabir edilen bir kavramın öncüleri oldular. Bu ilgi 20. yüzyılda devam ediyor. Alanın gelişmesi ancak tıpçı ve tarihçilerin tıp ve hastalığa farklı disiplinlerden bakışları ile gelişiyor. Annales Okulu'da tıp ve hastalığın tarihsel şablonlardaki yeri üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Annales tarihçilerin çalışmaları ve özellikle de Braudel'in tarihte coğrafya, sosyoloji, ekonomi ve sosyal antropoloji kullanımı ve "uzun vade" kavramı tıp tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hastalık ve pandemilere kısa vadeli katastrofik olaylar olarak değil uzun vadede devamlılıklar çerçevesinde bakılmasını sağlamıştır. Tıp tarihinin önemli isimleri tıpçı Jacques M. May (1896-1975) ve Mirko D. Grmek (1924-2000) medikal coğrafya ve hastalık ekolojisi gibi kavramlar ve alanları geliştirdiler. Grmek birçok eserinde Braudel'in önemine atıf yapmıştır ve bu disiplinlerarası çerçevede hastalıkları uzun vadede araştırarak antikiteden günümüze hastalıkların dünya tarihini, yani çok daha geniş bir coğrafik perspektiften çalışmıştır. Tıp alanındaki bu farklı okumlar, iklim ve nüfus çalışmaları ile birleşince daha zengin bir tarihsel veri oluşturuyor. Bugün bu çalışmalar

hem tıp hem de tarih alanında geçilmiş ve eleştiriliyor olsalar da hastalığa bakış, yayılma modelleri ve virüs/mikropların dönüşümü üzerine uzun vadeli ve geniş coğrafyalarda yerel düşünmenin bir toplumun tarihi için ne kadar önemli olduğunu görüyoruz.

1970'lerde bu disiplinlerarası çalışmalara örnekler artıyor. Tarihi kaynak alanı çok daha genişliyor, sonra da konuya yaklaşımı dönüştürüyor. Mesela Alfred Crosby'nin çalışmaları önemli. 1972 tarihli meşhur *Colombian Exchange (Kolombos Değiş-Tokuşu)* kolonyalizmi ve etkilerini sadece ekonomik ve siyasi değil bir biyolojik değişim olarak da ortaya koyuyor. Bu değişim bitki, hayvan ve hastalıkların yer değiştirmesi ile tarihsel-ekolojik bir devrim ve felakete sebep oluyor. Nitekim bunun devamını Crosby 1986'da *Ecological Imperialism (Ekolojik Emperyalizm)* olarak yayınlamıştır. Crosby ile aynı dönemlerde William Hardy McNeill'in 1976'da yazdığı *Plagues and Peoples*" eserinde yine uzun vade ve kaynak çeşitliliği- dini metinler, nüfus kayıtları ve arkeoloji çalışmaları- dikkat çekiyor. Epidemiyolojik tarihe yeni bir tarihsel yön kazandırıyor ve hastalıkların sadece nüfus, ekonomik ve sosyal etkilerinin ötesinde kültürel ve hegemonik ilişkisi üzerinde duruyor. Emmanuel Le Roy Ladurie çalışmaları da çok önemli. Onun 1973 tarihli *Un Concept: L'Unification Microbienne du Monde (Bir Kavram: Dünyanın Mikrobik Olarak Birleşmesi)* adlı eseri yani mikrobun izinden gidilen bir çalışma. Yine Jared Diamond'un 1998 tarihli *Guns Germs and Steel* adlı eserini bu tipteki yazılara bir örnek olarak verilebilir. Bu da Avrupa nasıl oldu da bu noktaya geldi sorusuna cevap arıyor. Bildiğimiz gibi kolonileşme, teknolojiyi ve mikroplar dünyasından nasıl oluyor da Avrupa daha avantajlı bir şekilde modern döneme damgasını vurduğunun izlerini süren bir çalışma. Bu arada, Diamond coğrafyacı. Bir coğrafyacının tarihten nasıl faydalandığını metin içinde görüyorsunuz. Elbette bu metne tarihçilerin çok büyük eleştirisi var. Bir coğrafyacının tarihe nasıl baktığını görmek istiyorsanız, bu metin iyi bir örnek.

Osmanlı coğrafyasına baktığımızda da hastalıkla ilgili ortak bir çalışma fikri oluşmuş değil. Öncelikle bir coğrafi terim olarak İslam Akdeniz'i önerisi var. İslam coğrafyası olarak Mısır ve Arapça konuşan "Orta Doğu" alınıyor. Müslüman İspanya ve Kuzey Afrika yok. 19. yüzyılda hastalıklar da batılılaşma paradigması içinde, savaş, eğitim ve karantina meselesi çerçevesinde bakılıyor denebilir.

Diğer taraftan da bazı hastalıklar daha öncelikli çalışılmış: mesela veba. Ancak cüzam, çiçek, epilepsi, kolera gibi hastalık hakkında az da olsa çalışma var. İslam dünyası çalışmaları daha önce başlamış olsa da Osmanlı için ilk çalışmalar 1950'lerde yine tıp tarihi ağırlıklıdır ve yine bu dönemlerdeki başka bölgelerde olduğu gibi genelde yazılı belgelerin analizi üzerinden yapılmakta.

İlk örnekler Ahmet Süheyl Enver (veba, 1932), Victor ve Victoria Gomoiu (cüzam, 1948) ve Bedi Şehsuvaroğlu'nun (kolera, 1954) çalışmalarıdır. Daha sonra 1970'lerde tıp tarihinden daha sosyal çerçeveli hastalık tarihlerine geçişi izliyoruz. Michaels Dols, Lawrence Conrad gibi araştırmacılar yine daha çok metinler üzerinden ama az da olsa arkeolojik destekle Osmanlıda kara veba ve cüzam üzerine yazıyorlar. Bu dönemde bu çalışmalara kurumsal destek kültürel ve entelektüel tarihi ekonomik, sosyal ve siyasi analizlerle birleştirme gailesi olan ve 1957'den itibaren MESSA olacak *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (JESHO)'den geliyor. Heath Lowry ve Uli Schamlioglu gibi araştırmacılar veba üzerine düşünen daha yenice örnekler. Nükhet Varlık'a göre Doğu Akdeniz ve İslam coğrafyası için hastalık çalışmaları ancak 2000'li yıllarda bir olgunluk dönemine giriyor.

Peki, hastalık çalışmalarının son durumu nedir? Şimdi iki araştırmacı ve çalışmaları üzerinde durmak istiyorum. Bunlardan biri Nükhet Varlık ve çalışmaları, diğeri ise Monica Green. Neden bunları seçtim? Dediğim gibi öncelikle bunlar disiplinlerarası araştırmacılar ve tarihe hem kavramsal hem de analiz yöntemi olarak tarihin yanı sıra bio-arkeoloji ve genetiği entegre ediyorlar. Yakın bir zamana kadar aslında kara veba denen hastalığın ve sonralarda nüksettiği söylenen vakaların, gerçekten de aynı hastalık mı, hastalığın başka versiyonu mu yoksa bambaşka bir hastalık mı olduğuna dair pek bir bilgi yoktu. Tarihteki salgında ne tür bir bakteri olduğu, ilk defa 2013'te Londra'da kara vebadan ölenlerin kalıntılarından çıkartılıp tespit ediliyor. 15-20 sene öncesine kadar tarihçiler veba konusunda oldukça genel, daha çok sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri çerçevesinde bir şeyler söylüyorlardı ve haritalar üzerinde farazi oklarla yayılma yolları gösteriyorlardı. Yani hastalığı teşhis etmek, farklı salgınları birbiriyle alakalandırmak gibi konularda kesinliği olmayan verilerle yukarıda bahsettiğim epidemiyolojik oryantalizme varan oldukça da cesur çıkarımlarda bulunuluyordu.

Sorunlardan biri tarihi kaynaklardan hastalığı nasıl teşhis edersiniz? Metinlerdeki veba anlatısının ne denli doğru olduğunu ve tıbbi olarak ne tür bir hastalık olduğu bilinemez. Dolayısıyla salgın hastalıklar ve veba çalışmaları aslında sırf tarihsel metotlarla pek de ileri gidemedi. Ancak bu arkeoloji ve genetik alanlarındaki çalışmalarla kırıldı. Son 10 -15 yıl içinde gelişen bio-arkeoloji ve genetik teknolojisi sayesinde bu konu üzerinde disiplinlerarası alanda yeni çalışmalar yapıldığını görüyoruz. Bunun ilk örneği bahsettiğim Londra'da yapılan bir kazı. Kazı esnasında arkeologlar 1348 salgınında, acil olarak kazılmış bir toplu mezar keşfediyorlar. 25 tane iskeletin diş pulpasından alınan numunelerle antik DNA'ya dair ipuçları aranıyor, veba yapan patojenlere bakılıyor ve bunun gerçekten de Yersinia pestis bakterisi olduğu görüyorlar. Fakat araştırma burada bitmiyor, bitemez de. Yapacak hala çok iş var. Öncelikle Eski Dünyada ortaya çıkan veba salgınlarının bakteriyel bir haritası çıkması gerekiyor, bunların birbirleri ile ilişkileri tespit edilmeli ve tarih boyunca tekrar nüksetme sebepleri araştırılması gerekiyor. Araştırmalar iki engel aşmak zorunda. Birincisi maddi: tabii bu çok pahalı bir araştırma. İkincisi ise interdisipliner araştırmacıların yetişmesi veya araştırma projelerini oluşturmak. Sonra bazı bölgelerde araştırmalar hız kazanmışken diğer bölgelerde araştırmalar hala emekleme noktasında. Mesela Avrupa'da ve Amerika'da bu araştırmalar var, ama Osmanlı toprakları çevresinde bu araştırmaların yaygın olmadığını görüyoruz. İç Afrika ve Asya kıtasında ise çok daha az.

Bir defa hastalık çalışıldığında ilk önce akılda tutulması gereken unsur bu çalışmaların kaynaklarında pek de sınır yok. Yani disiplin, kültürel, devlet veya dil sınırları yok. Kullanılacak kaynakları düşündüğümüzde mesela hem bio-genetik, arkeoloji gibi alanlardan gelen kaynaklar olacak, hem de coğrafya olarak bir sınır tanımadığı için hastalıklar farklı dillerde farklı ülkelerin yazılı metinleri olacak. Ayrıca metinler hastalık tarihlerinde çoğunlukla eksik kalıyor. Mesela, hastalığın yayılma hızını metinler üzerinden takip etmek çok zor. Ayrıca farklı bölgelerdeki yığınla yazılı metinlerin okunması, işlenmesi ve analizini yapma zorlukları da cabası. Burada tarihçilerin önemi ortaya çıkıyor. Tarihçilerin ortak çalışmaya çok yatkın olmadıkları fikri var ama disiplinlerarası çalışmalara bakıldığında tarihçilerin büyük katkıları olduğu açık.

Nasıl mı? Bir kere tarihçiler dil biliyor. Tarihsel bağlam bilgisi var. Dolayısıyla biz metinlere bakıp nerelerde neler var. Biz hangi dönemde, mekanlarda neler var, tarihi kaynaklar aracılığı ile tespit edebiliyoruz. Metin okuma, metinlerde ortaya çıkan sorunlarla baş etmeye -mesela her bölge ve metinde veba hastalığı farklı sözcüklerle ifade edilebilir- ve yorumlamada arkeolog ve genetikçilere göre çok daha donanımlılar, tarihçiler. Arkeologlar ve genetikçiler de tarihçiler aracılığıyla daraltılmış coğrafyada alan çalışması yapabiliyor. Dolayısıyla tarihçiler de bu projelerin vazgeçilmez parçası. Yani hastalıklar çalışmak tek bir araştırmacıyı çoğu zaman aşan bir araştırma konusu olduğu kesin.

Nitekim son yıllarda yapılan ortak disiplinlerarası çalışmalar, veba hakkındaki bilgilerimizi çok hızlı bir şekilde değiştirdi. Afrika üzerine çalışan Monica H. Green'in çalışması, bu değişimi bize gösteriyor. Genel kanı, vebanın 14. yüzyıl ortalarında Akdeniz'den Batı Avrupa'da yayılıp etkilediğidir. Bu teze göre Afrika (Sahraltı) ve Hint Okyanundaki bölgeler (Hint Yarımadası) etkilenmiyor. Oysa Arapça kaynaklarda Mısır'dan Mağribe yıkıcı etkileri olan hastalığa tanıklık eden bolca anlatı var. Hastalık burada mı durdu ve nasıl durdu gibi sorular üzerine pek düşünülmemiş. Tahminler elbette var. Avrupa'daki hastalık muhtemelen Kara Veba sonrası 15. yüzyıl sonları veya 16 yüzyıl başı, Doğu Afrika'dan girmiş olduğu düşünülüyor. Ama genetik tabii ki her şeyi göstermiyor. Tarihsel çalışmalar Sahra ve Etiyopya'da hastalığın çok daha yaygın olduğuna işaret ediyor, genetik veriler de bunu destekliyor. Ayrıca, arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkan olgular 14. veya 15. yüzyılda Batı Afrika kentlerinin yaygın olarak terk edilmiş olduğunu gösteriyor. Genetik bugün "yaşayan arşiv" diye adlandırılıyor ve tarihsel kaynaklarla birlikte kullanıldığında inanılmaz bilgilere ulaşmak mümkün oluyor. Nitekim Doğu Afrika için bu genetik dataların kullanılması düşünülmektedir. Bunun aracılığı ile Doğu ve Orta Afrika'da bulunan yersinia pestisin Avrasya ile bağlantısı kurulabilir. Daha da öteye gidersek bu çalışmalar bugüne kadar açıklanamayan nüfus göçlerini açıklamak, ortaçağ vebaları ile modern vebalar arasındaki bağlantılar, Hindistan ve Doğu Afrika'daki hastalığın genetik tarihini aydınlatarak sosyo-ekonomik ilişkiler ağına dair de sonuçlar elde etmek mümkün (Avrupa kolonyalizminin gelmesine bağlayacak veriler henüz yok).

Ortaya çıkan sonuç açık: 14-20. yüzyıllar arası dilbilim çalışmaları ve belge okumaları yeniden yapılarak, bunların ortaya çıkaracağı sonuçlarla nokta atışı genetik ve bio-arkeolojik araştırma projeleri geliştirilmelidir.

Bu çalışmada bahsedilen hastalıkların devamlılık ve dayanıklılık meselesine bakmak yeterli. Geleneksel olarak sosyal bilimciler şunu düşünüyor: sanki salgın hastalık başlıyor ve bir tarihte bitiyor. Hâlbuki bu çalışmalar gösteriyor ki veba ölmüyor, bitmiyor. Bu bakteri yaşamaya devam ediyor ve tekrarlandığı zaman da yine bir vakalar zinciri oluşuyor. Ayrıca bakterinin hayvanlar üzerinde de etkileri var, dolayısıyla bunları da çalışmak gerekiyor. Hiç aklımıza gelen bir şey değil, ama bu konuda çalışmalar var. Örneğin insan ve kemirgenler arasındaki ilişkiler inceleniyor. Kemirgenlerin çeşitliliği, evcil ve insanlar etrafında yaşayan kemirgenler, hayvanlar ile vahşi hayvanlar arasındaki ilişki ya da türlerin ortadan kayboluşu konuları veba çalışmalarında önemli. Bu bakteriler büyük hayvanlara geçtiğinde onlarda da öldürücü olabiliyor, oradan da yerleşim alanlarına ve pireler aracılığıyla insanlara geçiyor. Fare çeşitlerini inceleyerek hastalığın nereden geldiğini, Avrupa'da kıyılardan ne kadar içeriye girdiğini, mesela Alplere, hesaplamaya çalışıyorlar (Carmichael, 2014). Mesela hastalığın yayıldığı iç bölgelerde bir tür sıçan görülmüyor ve araştırma gösteriyor ki bu iç bölgelere hastalık başka cinsler aracılığıyla taşınıyor. Dolayısıyla, hastalığın hep sıçanlar aracılığıyla taşınmış olduğu eski bilgi doğru değil. Araştırmalar henüz detaylanmamış olsa da Osmanlı coğrafyasında başlayan hastalıkların da başka yollarla geldiği tahmin ediliyor.

Ancak konuşmamın başında bahsettiğim disiplin konforu meselesi, Green'in makalesini okurken ortaya çıkıyor. Çalışması tarihçinin alışık olduğu kavramların dışına çıkıyor ve okurken zorlayabiliyor. Genetik ve bio-arkeolojinin kavramları, DNA örnekleri ve hangi DNA'yı nereden bulduklarından bahsediliyor. Akdeniz ve Avrupa coğrafyasında bir bakteri serisi var. Bu seriyi izlemek hastalığın nasıl yayıldığını ve nasıl mutasyona uğradığına delalet. Bakterilerin çeşitliliğini takip ederek hastalığın nerelerden gelmiş olduğunu bulmaya çalışıyorlar. Dolayısıyla da birinci el metinlerle birlikte okunduğunda hastalığa dair daha ayrıntılı ve kesin bilgiler almamıza yarıyor. Green diyor ki *"bir enzootik*

olarak, veba, modern dönemde, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında artmış salgınlarda etkili faktör olarak sömürgeci faaliyetlerle yayılmış olabilir." Örneğin, pamuk üretimi ve Uganda'daki demiryollarının, hastalığın yayılmasında etkili olduğu görülüyor. Sonuç olarak Green'in çalışması tarihsel genetik materyali de bir kaynak olarak izleyerek pestisin evrimi ve kıtalararası hareketleri üzerine bize bilgi vermektedir. Bunun sayesinde Afrika'yı küresel tarihin anlatılarında daha merkezi bir yere koymak mümkün olmaktadır. Sonuç olarak, Green çalışmasının metodolojik olarak sadece disiplinlerarasılığın önemi değil, aynı zamanda küresel tarihin görevlerini ciddiye almak için de bir argüman olduğunu söylüyor (Green, 2018: 69). Nitekim Green ve birlikte çalıştığı grubun yaptığı çalışmalar veba coğrafyasını kuzey Kafkaslar, batı Çin, İlhanlılar (mirasçıları) – Iran- Safaviler, Osmanlı, Balkanlar, Memluk Sultanlığı – Mısır (Pakistan, Afganistan, Türkmenistan) / yani Orta Avrasya, Hint Okyanusu ve Doğu Afrika olarak genişletmiştir. Bunu Osmanlıdaki hastalık çalışmaları için de önemi yüksektir. Bu çizgide çalışan Nükhet Valık'ta bu görülmektedir.

Varlık çalışmalarını 2008 ve sonrasında yayınlamaya başladı *(Disease and Empire: A History of Plague Epidemics in the Early Modern Ottoman Empire (1453-1600), 2008).* Bir söyleşisinde Varlık, *"yaptığım çalışmaları 10 yıl önce yapamazdım"* diyor. Doğru, çünkü eski DNA ve genetik çalışmaları henüz bu seviyeye gelmemişti. Kendisinin de vurguladığı gibi aslında hala Osmanlı arkeolojisi, bahsettiğim DNA araştırmaları gibi hastalık tarihinde artık önemli olan insan ve hayvan kalıntılarını inceleyen bio-arkeoloji ve arkeo-zooloji alanlarında pek çalışılmıyor. Varlık'ın oryantal hastalıklar makalesi gerçekten çok ilginç çünkü imkan dahilinde bu çalışmalardan yararlanarak daha önce yaygın olan bu hastalıkların Osmanlı üzerinden yayıldığı fikrine karşı çıkıyor. Varlık bunu liman kentlerindeki vakaların izini sürerek yapıyor. Aslında genel olarak Osmanlı'nın hastalığın salgınlarının zamanları açısından Avrupa'nın hastalık kronolojisine uymadığını söylüyor. Daha öncesindeki çalışmaların çoğunda ise, 19. yüzyılda Osmanlı Avrupa'nın hasta adamı, fakat sadece siyasi anlamda değil aynı zamanda Avrupa'ya hastalık bulaştıran adamı olarak kabul ediliyor (Daniel Panzac). Varlık bu tespitin "oryantal hastalıklar" olarak değil, tam tersine yukarıda bahsettiğim gibi bir "epidemiyolojik

oryantalizm" olarak okunabileceğini söylüyor. Osmanlı Batı'daki hastalıklara bir kaynak değil, farklı yönlerden gelen salgınların etkisinde kalan bir bölge. Ticari ağlar Osmanlı'yı Avrupa ve başka coğrafyaları birbirine bağlıyor. Ticari ilişkiler arttıkça da salgınların sıklıkları artıyor.

Eski kanının tersine, hastalıklar aslında hiç ölmüyor olduğunun biliniyor olması biraz önce söylediğim gibi (birinci pandemi 1347-1453 ve ikinci pandemi 1453-19. yüzyıl ortalarına kadar yapılan ayrımı ortadan kaldırıyor) bunun üzerine yeni çalışmalar gerekiyor. Erken Osmanlı hastalık salgınları için tahmin edilebilir şablonlar var, hastalık 10-15 sene aralıklarla bir biyolojik mekanizma izliyor. Ancak bu İstanbul'un alınmasından sonra değişiyor. Varlık'a göre hastalığın mekanizması mevsimsel aralıklarla (Nisan-Ekim) tekrar ediyor ve hiç kaybolmuyor. İstanbul, Kahire ve Selanik üçgeni arasında gidip geliyor. Her ne kadar bu dönemde genellikle Londra ve Avrupa'daki bazı başka merkezler üzerine çalışılsa da Vaklık'ın çalışması gösteriyor ki Osmanlı ve Akdeniz aynı hastalık dalgalarından etkileniyor.

Sonuç olarak Varlık'ın verileri, Akdeniz toplumları arasında ve farklı disiplinlerin bu konu üzerine yaptığı araştırmaların bilgi paylaşımının ve ortak projelerin artması gerektiğini vurguluyor. Yeni bilimler ile eski kaynakları (tarihi) ve antropolojiyi bir araya getirmeden sonuçlara ulaşmak pek mümkün görünmüyor. Yeni yaklaşımların bio-arkeoloji, mikrobiyoloji, genetik, epidemiyoloji verileri ile tarih bilgisini entegre etme üzerine olduğu görülüyor, ekip çalışmalarının ve global bir perspektiften çalışılmasının zorunlu olduğunun altı çiziliyor.

Bir de araştırmacı deneyimine bakalım. Bu çalışmalar belirli disiplinlerin uzmanlıklarını birleştiriyor. Baştan itibaren böyle bir eğitim anlayışının kurulması ile daha kompleks analizlerin yapılabilmesini sağlayacak gibi görünüyor. Ya disiplinlerarası bir eğitimle yetişeceksiniz ya sonradan başka alanlardaki çalışmaları takip edip kendinizi yetiştireceğiz. Bir üçüncü seçenek ise ortak çalışmaya açık araştırmacılar yetiştirmek. Yani aslında disiplinlerarası araştırma farklı bir uzmanlaşma gerektiriyor. Nükhet Varlık bu konuya başladığında zorlandığını anlatıyor. Çalışmasının ilk dönemlerinde genetik ve biyoloji üzerine makaleler okumayı öğrenmek zorunda kalmış. Bir genetik makalesi okumak tarihçi

için zor, terminolojiye hakim olmadan bir şeyler anlamak mümkün değil, mesela daha önce hiç düşünmediğiniz fare davranışları hakkında düşünmeniz-okumanız gerekiyor. Varlık, geniş projelerde çalışmış. Bu proje gruplarının içinde genetik bilimciler, biyologlar ve arkeologlar var. Ancak, son olarak metot öğrenme haricindeki bir sorunun daha altını çizmek gerekiyor. Varlık bir söyleşisinde "hepimizin araştırma hızı farklı" diyor. *"Biz tarihçiler çok daha yavaş analizler yapmaktayız"* ancak diğer alanlardan gelen arkadaşlar öyle değil diyor.

Sonuç olarak, elbette benim amacım burada salt bir disiplinlerarası çalışma güzellemesi yapmak değil. Bu nitekim hayali bir araştırma dünyasında yaşamak anlamına gelirdi. Varlık bir konuşmasında araştırma projelerinde eski bildiğimiz bilimler arası hiyerarşik mantalitelerinin devam edebildiğinden bahsediyor. Ama şunu söylemek mümkün: bu örneklerde gördüğümüz gibi uzmanlıkların bu denli arttığı, teknoloji ile birleştiği bir dönemde, disiplinlerarası araştırmayı tek başına yapan ve tüm bilinenlere karşı gelen bir kahraman olmak zorunluluğumuz yok. Kastettiğim disiplinlerarası çalışmalar, bugün biraz da takım işi olduğudur. Bu da bizim ortak çalışmak için bile farklı bir formasyondan geçmeniz gerekliliğine işaret ediyor. Pandemi/hastalıklar tarihinin ortaya koyduğu tablo inatla bu önyargıların üzerine gidilmesi gerekliliğini anlatıyor. Nihayetinde bende kalan soru şu: daha çok disiplinlerarası çalışmalar/projeler olsa kim bilir daha ne çok bildiklerimiz yanlış çıkacak ve hiç düşünmediklerimiz düşünülür olacak?

Seçilmiş Bibliyografya

"Pandemic Disease in the Medieval World: Rethinking the Black Death." Özel Sayı. *The Medieval Globe*, 1 (2014).

Barzun, Jacques. *Clio and the Doctors: Psycho-history*, Quanto-history, & History. University of Chicago Press, Chicago, 1974.

Borsch, J. Stuart. *The Black Death in Egypt and England: A Comparative Study.* University of Texas Press, Austin, 2005.

Bridenbaugh, Carl. "The Great Mutation," *The American Historical Review* 68, (1963), pp. 315–331.

Conrad, Lawrence. *The Plague in the Early Medieval Near East.* Doktora Tezi. Princeton Üniversitesi, 1981.

Crosby, Alfred. 1986, Ecological Imperialism. The Biological Expansion of Europe 900-1900, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Crosby, Alfred. The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492. Westport: Greenwood, 1972.

Diamond Jared ve Wolfe Nathan. "The perfect plague," *Discover,* 29, (2008), pp.42-50.

Diamond, Jared, *Guns Germs and Steel.* The Fate of Human Societies. WW Norton, New York, 1998.

Dols, W. Michael. *The Black Death in the Middle East.* Princeton: Princeton University Press, 1977)

Francis, Brooks. *"The impact of disease," Technology, Disease, and Colonial Conquests, sixteenth to eighteenth centuries. Essays reappraising the Guns and Germs Theories,* Ed. G. Raudzens, Leyde, Brill, 2003. pp. 127-165.

Green, Monica H. "Putting Africa on the Black Death map: Narratives from genetics and history", *Afriques* (Online), 09 (2018). http://journals.openedition.org/afriques/2125; DOI: 10.4000/afriques.2125

Hecker, J. F. *Der Schwarze Tod im vierzehnten Jahrhundert.* Berlin, 1832.

Le Roy, Ladurie Emmanuel. "Un concept: l'unification microbienne du monde (xive-xviie siècle)," *Le territoire de l'historien,* vol. 2, Paris, Gallimard, 1978 [1973], pp. 37-97.

Lowry, W. Heath. "Pushing The Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Urban Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries." *Osmanlı Araştırmaları,* 23 (2003), pp. 93-132.

McNeill, William. *Plagues and Peoples.* New York: Anchor Books Doubleday, 1998, c1976.

Panzac, Daniel. *La Peste dans l'Empire Ottoman, 1700–1850, (Collection Turcica, 5.).* Leuven: Peteers, 1985.

Schamiloglu, Uli. "The Plague in the Time of Justinian and Central Eurasian History". *Central Eurasia in the Middle Ages, Eds.* Osman Karatay, István Zimonyi. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016.

Shefer-Mossensohn, Miri. Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes," *American Historical Review* 121, (3), (2016), pp.1046.1047.

Tucker, F. William. "Natural Disasters and the Peasantry in Mamluk Egypt," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 24, (1981), pp. 215-24.

Varlık, Nükhet (edt). *Plague and Contagion in the Islamic Mediterranean*. Arc umanities Press, Yorkshire, 2017.

Varlık, Nükhet. *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*. Cambridge University Press, July 2015. (*Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba*. Kitap Yayınevi İstanbul, 2017)

White, Sam. *The Climate of Rebellion in the Early Ottoman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

MÜZAKERELER

Ahmet Nezihi Turan: 1995 yılı üzerinden 25 yıl geçti. Sosyal bilimler alanı daha bir kapalı hale geldi. Alan kapandıkça içeri sızmalar da başladı. Sızmalar daha çok ilahiyatçıların sızması şeklinde oldu. Murat Belge'nin bir lafı vardı: *"Sızabilenler ve en becerikliler ilahiyatçılar oluyor, bunu biliyoruz"* diyor. Önce tarihi fena sarmışlardı, şimdi felsefe bölümü bu tehdit altında. Sosyal bilimler alanındaki bu kapanma nedeniyle disiplinlerarasılık gibi laflar çok dekoratif gelmeye başladı, bana açıkçası. Bir de yıllar önce Bilgi Üniversitesi'nin Kültürel Çalışmalar Bölümü'nün çıkardığı bir dergi vardı. İki sayı çıkabilmişti. Bu derginin ikinci sayısındaydı, zannediyorum *Sakin Düşünceler Ensititüsü* başlığı. Bu, enstitünün manifestosuydu. Çok fazla, konuşa konuşa tükettiğimiz mevzuları, tekrar tekrar gündeme getirmek yerine, acaba çok birikimli hocalar felsefi bakış oluşturabilecek ve insanlığa ufuk katabilecek sükunetle yeni fikirler nasıl sunabilirler? Yani şöyle bir mekan tasavvur edelim: çok kıdemli ve kalbur üstü bir ortam sunalım ve bilgi üretimi üzerine konuşalım. Lafı toparlayacak olursak, tarih bölümünü yeniden açık bir alan haline getirebilmemiz mümkün mü?

Güneş Işıksel: Bu konuları konuşurken aklıma bir şey geldi. Acaba biz, farklı bir dilde mi konuşuyoruz? "Akademik emperyalizm" falan diyoruz, ama YÖK dedik, aynı rektörlükler dedik, aynı bölümler disiplinler.. Mesela Almanya'ya bakalım. Sosyoloji ve sanat tarihini birleştirdiler. 1915 senesinde disiplinlerarası çalışmalar yapılıyor, orada. Psikoloji, sosyoloji, psikanaliz, tarih tüm

disiplinlerin birbirinden yararlanabildiğini görmek mümkün. İyi veya kötü bir takım sonuçlar çıkardılar. Hep iyi sonuçlardan bahsettik, ama interdisiplinler de belli birşeyleri seçti, başka birşeyleri saf dışı bıraktı doğal olarak. Muzafferane anlatım bazen çok sıkabiliyor, yüksek sermayenin aktarıldığı alanlar. Bazı çalışmalar da veri toplama araçlarına dönüştürülüyor.

Özlem Çaykent: Veri alanlarına yatırım yapılması meselesi, doğru. Ancak, veba örneğinde farklı düşünüyorum. İnterdisipliner demek, hepimiz aynı çalışma alanında üretmek zorundayız anlamına gelmiyor. Mesela bu hastalık çalışmasında, halen devam ediyor. Örneğin, Madagaskar'da geçen sene çok sayıda ölümler oldu. Dolayısıyla bu çalışmaya katılmış olan insanlar, biraz da bakterilerin içeriğini hastalıkların kökenini anlamaya ve buna bir çare bulma imkanını araştırıyor. Ancak, tarihçinin yaklaşımı elbette farklı. Tabi ki çok kötü örnekler çıkabiliyor. Metodolojiler yanlış kullanılabiliyor. Safdışı kalmakla ne anlatılmak istendi, ben pek anlayamadım. Mesela benim aklıma gelen, folklor çalışmaları, çok da başarılı. Bu meselede yapısal sorunlar olduğunu ve disiplinlerin dayatmaları olduğunu ve alanın kapalı olduğunu söylüyorsunuz. Sosyal bilimler belki kendi içine kapandı. İlahiyatçıların sızması var, ancak bunların metin okuma çerçevesinde çok yararlı yönleri de olabiliyor ve bu da başka bir disiplinlerarasılık durumu. Acaba, felsefeye ve tarihe zarar verdiğini mi düşünüyorsunuz? Bu nasıl oluyor.

Ahmet Nezihi Turan: İlahiyatçılardan varsa, çok iyi referans verebileceğiniz isimler, buyrun söyleyin. Son yıllarda inanılmaz bir artış var. Bu durumun sıkıntı yaratacağını düşünüyorum.

Özlem Çaykent: Bu arada sızanlardan biri de benim. Edebiyattan geliyorum.

Yunus Koç: İyi coğrafyacı, iyi edebiyatçı, iyi botanikçiyi bir araya getirdiğinizde, en az beş yüz sayfalık bir bilginin ortaya çıkması mümkün. Tüm bu uzmanlıkları bir araya getirme sebebiniz ve insiyatifiniz nedir? Öncelikle bunu izaha kavuşturmalıyız? Yoksa sağlık kısmı apayrı bir şey. Örneğin Tıp tarihi.. Yeni teknoloji ile tarihin kendi içinde de ihtiyaçlar var, tabii. Hedefi belirlemediğimiz takdirde sızmalar çok olacak.

Rahmi Deniz Özbay: Yanlış anlaşılmasın diye öncelikle belirtmek isterim ki ilahiyat fakültelerine külliyen karşı olduğumu söy-

lemeliyim. Onların yerine bence teoloji fakülteleri kurulmalı, ama tabii burada çağrışımlarla konuşuyoruz. Yaklaşık 30 yıldır iktisat tarihi anlatıyorum. Benim olduğum dönemde, tarihçiler için bölüme sızdıkları söyleniyordu. Biz de bundan mustariptik.

Ahmet Nezihi Turan: Gulbankian Komisyonunda sekiz madde var. Bunlardan bir tanesi de şu: Bir öğretim üyesi, bir kürsü için değil 3 kürsü için istihdam ediliyor. Tarih, felsefe ve sosyoloji. Bu üçüne referans vererek konuşalım. 25 sene içinde, içe doğru açıldık mı, kapandık mı bunu konuşalım.

Burak Aslanmirza: Kendi adıma disiplinlerarası konusunda pek de umutsuz değilim. Farklı alanların bilgisi ile tarihçilik yapmaya çalışan birçok arkadaşımız var. Bu yolda yürüyen arkadaşlarımın iyi işler ortaya koyacağını da düşünüyorum. Ama bunu iktisat tarihi için söyleyemiyorum. 2014 yılında çıkan bir kitapta sanat tarihi ile başlayan ve kamu sağlığı ile devam eden bir hikayenin içinde bulduk, kendimizi. Bence bu tarz çalışmalar etkili. Türkiye'de pek fazla yok, ama dünyada birçok örneğini görebiliyoruz.

Ahmet Özcan: Namık Kemal'i yeniden gülümseyerek okumaya başlarsak, belki kamusal alanda sağlıklı toplum konusunu yeniden düşünmeye başlayabiliriz.

Fatma Acun: Disiplinlerarası kavramını sürekli kullanıp duruyoruz, ama yerinde mi kullanıyoruz acaba? Konuyu tarihçi açısından ele alacak olursak eğer, biz öyle çok disiplinli falan çalışmıyoruz. İlla ki disiplinlerarası işler diyeceksek tarih-edebiyat, tarih-sosyoloji, tarih-ilahiyat gibi bileşimleri görmek mümkün. Bunun örnekleri çok az. Belki de bundan dolayı tarihçinin sosyoloji ile uğraşması, biraz tuhaf geliyor bana. İktisatçı geliyor tarih alanına sızıyor ve iktisat tarihi anlatıyor. İlahiyatçı geliyor tarih alanına sızıyor dinler tarihi anlatıyor. Bir tarihçinin hem coğrafyacı, hem edebiyatçı hem ilahiyatçı gördünüz mü? Ben hiç görmedim. Bu konuda yeni bir kavram icat etsek ve buna da ikili disiplin çalışması desek nasıl olur?

Özlem Çaykent: Sunum sırasında dikkat çekmek istediğim çok fazla kavram türemiş burada. Bu kadar çok kavrama gerek var mı acaba, sorusu ile bunu anlatmak istemiştim. Bu noktada inter ile bir alanı başka bir alanla çalışmak anlamında kullanılıyoruz. Multi ile çoklu alana bir referans veriliyor. Trans ile disiplinler üstü

bir alan ki burada Murat Güvenç'in bir sözünü anımsıyorum, "*disiplinlerarasılık, halen disiplinler içi kalmışlığı beraberinde getirir*" der. Hâlbuki bu disiplinlerin üzerine çıkmak gerekir. Hâlbuki tarih ile edebiyat birleştiğinde disiplinlerarası bir eylem ortaya çıkar.

Ahmet Özcan: Anladığım kadarıyla fen bilimleri ile sosyal bilimlerin birbirinden destek alması disiplinlerarası çalışmalara daha anlamlı örnekler sunuyor. Ramazan (Acun) Hocam bilgisayar ve tarih üzerinden böyle bir çalışma yürütüyor, sanıyorum. Disiplinlerarası çalışmalar için alınan dersler, diplomalar yeterli oluyor mu? Yoksa bu husus kişisel bir konu mu? Burada ikinci öğretim, üçüncü öğretim bu alanlar bambaşka. Birinci öğretimde kalmış olanlar ve ikili öğretimi bilmeyenler var, tabii. Bu disiplinlerüstünde çalışma konuları, zaten entelektüellik diye bir seviye var. Bu sınıfın içinde böyle bir bakış açısı bulunuyor. Entelektüel açıdan, dışarıdan elde edilebilecek veriler sayısal değerler var. Bunun üzerine düşünceyi ekleyebilirsiniz. Bu konuda Türkiye özelinde birçok örnek verebilirim. Tarih kendi çalışma alanım itibari ile geçmişe doğru bakıyor. Bunu iktisat tarihçisi de tarihsel sosyolog da yapıyor. Esas itibari ile bakış açısının niteliği nedir? Bunun önemli olduğunu düşünüyorum.

Zafer Toprak: İki konuda örnek vermek istiyorum. Bunlardan biri demografik tarih konusunda. Bildiğiniz gibi Avrupa nüfusu 1740'lara kadar 100-120 milyon arasında. 1740'lardan itibaren nüfus çok hızlı bir şekilde artmaya başlıyor. Dışarıya göç vermesine rağmen Birinci Dünya Savaşı öncesinde nüfus, 468 milyona ulaşıyor. Bu konuda kafa yoranlar, açıklama yapanlar oldu. Bunlardan biri de Kara Veba konusunda. Nüfus artışında en önemli etkenin kara vebanın yok olduğu tezi öne sürülüyor. Bunun nedeni de siyah kemirgenlerin yok olduğuna dair bir gözlem. Bu konuda yapılan çalışmalar demografik tarih çalışmalarına bir kapı açıyor. Öte yandan Osmanlı çok ilginç. Osmanlı hiç bir vakit bu demografik devrimi gerçekleştiremiyor. Osmanlının çöküşünü bu nedenlere bağlayan açıklamalar da var. Türkiye'de bu tarz bir devrim, ancak 1940 ile 1980 ler arasında gerçekleşebiliyor. İkinci bir husus bir zamanlar kent devrimi üzerinde çok tartışıldı. Türkiye'de de epey kalem oynatıldı. Daha çok Hamilton adıyla bilinen bir tarihçinin güney ve orta Amerika'dan Avrupa'ya gelen cevherin ve Avrupa'ya gelen kuruş miktarının dolaşımdaki paradan ve bunun da

fiyatları yukarı çektiği ve bunun bir şekilde Osmanlıyı etkilediği ve Osmanlıdaki fiyatların yükselişi ve bu nedenlerle Osmanlı bütçesinin sürekli açık verdiği tezi öne sürüldü. Bu tezi biz 70'li yıllarda çok tartıştık. O sırada Avrupa'da başka bir araştırma yapıldı. O da Avrupa'da dolaşımda olan paraların hangi cevherden geldiği üzerine bir tartışmaydı. Yani bu cevherler Latin Amerika kökenli miydi, yoksa Avrupa cevherleri mi? Nitekim kimya devreye girdi ve Karbon 14 adlı yöntemle, müzelerden alınan numunelerin içindeki cevherin ve paraların içindeki madenlerin sanıldığı gibi güney, orta ya da Latin Amerika'dan gelmediği, bilakis Avrupa madenlerinden olduğu ortaya çıkarılıyor. Peki, nasıl oluyor da o zaman fiyatlar artıyor. Bunun üzerine kafa yoruyorlar ve aslında para miktarında bir artış olmadığı halde paranın verositesinin arttığı, yani paranın ve para benzeri bir takım araçların dolaşımda çok daha hızlı dönmeye başladığını ve enflasyonun bundan kaynaklandığını ortaya koyuyorlar. Hamilton tezlerine aykırı olarak bu tarz tezlerin de üzerinde konuşulduğunu görüyoruz. Bununla birlikte Özlem'in (Çaykent) de bahsettiği üzere disiplinlerarası konusunda çalışma yapan Nükhet Varlık, bizim yetiştirdiğimiz bir öğrencimizdir. Hatta bitirme tezini benimle yaptı. Okuldayken psikoloji bölümü ile Double Major (Çift Diploma) yaptı. Yüksek lisansını da Boğaziçi'nde tamamladı. Sonra Amerika'ya gitti. Başarılı bir bilim insanıdır. Dolayısıyla Hacettepe'deki bu Double Major konusunu önemsiyorum. Fakültelerin bu konuda açık olması gerekiyor. Hacettepe örneğinde aynı fakülte içerisinde bu var. Bunu aşmak gerekiyor. Farklı fakültelerle işbirliğine gitmek gerekiyor. Tarihçiliğin açılımı açısından Double Major olayı çok önemli geliyor bana. Boğaziçi'nde öğrenciler ekonomi dersi alıyor ve aynı zamanda ekonomi, siyaset bilimi ve psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerle ÇAP yapabiliyor. Bölümlerin bu konuda kendi dar alanlarından çıkarak kendilerini dışa açmaları gerektiğini düşünüyorum.

Ramazan Acun: Özlem (Çaykent) Hocaya çok teşekkür ederim. Sosyal bilimlerin açılımı derken, hep kapandığını görüyoruz. Dünden beri tartışmalara, hep sonuç odaklı bakıyoruz. Hâlbuki bir de süreç var. Veri madenciliği, ileri teknik istatistikleri var. Nükhet Varlık, neden anlatı tarafını yapıyor? Biz de teknik yok. O teknik değil, o işin kendisi. Bilim tarihi disiplinlerarası bir çalış-

madır. Örneğin Kuantum Teorisi çok meşhur. Ben ne anlatıyorum. Einstein ve Shrödinger gibi bilim insanlarının çalışmalarından bahsediyorum. Konu bir noktada hikaye anlatımına dönüşüyor. Çünkü belirsizlik ilkesi gibi konulara gelince iş matematik bilmek gerekiyor. Belirsizlik ilkesi nedir? Oraya geldiğimde hikaye anlatmaya başlıyorum. Öğrenmeye çalıştığım zaman matematik bölümüne gitmem gerekiyor. Bunu yapamadığım zaman hikaye anlatmaya devam. Halbuki bunun bir formülü var. Konunun devamı var. Elektromanyetik, kuantum alan teorisine dönüşüyor. 70'li yıllarda bu konuların bir açılımı oldu. Biz bu açılımı anlamadığımız ve anlatamadığımız için teknolojinin üreticisi değil, tüketicisi konumundayız. Bu nedenle tarihi diğer tüm bilimlere açmalıyız. Tüm bilimlerin tarihi istila etmesi gerekiyor. Tarihçilerin de diğer bilimlere sızması gerektiğini düşünüyorum.

Tarih Araştırma ve Yazımı Açısından Nümismatik: Sorunlar ve Öneriler

Ali Mıynat
Süleyman Demirel Üniversitesi

Bu konuşma özellikle iki ana konu üzerine yoğunlaşacaktır. İlk olarak nümismatik disiplininin tarih ilmine ne tür katkılar sunduğu çeşitli örneklerle açıklanacak, ikinci kısımda ise Türkiye'de nümismatik bilimiyle ilgili tespit edilen sorunlar verilip, sorunların giderilmesi ve bu disiplinin gelişimiyle ilgili neler yapılabileceği hususunda öneriler sunulacaktır.

Tarihin yardımcı bilimlerinden biri olarak kabul edilen *nümismatik* bilindiği üzere sikkelerle[60] uğraşan bilim dalıdır. Aslında

60. Bu terimin kökeni, eski Yunan'da kanun anlamına gelen *nomos (νομος)*'tan türetilmiş, "sikke" kelimesini karşılayan Grekçe *nomisma (νομισμα)* ve Latince *nummus* kelimelerine dayanmaktadır. Oğuz Tekin, "Meskukât", DİA, C. 29, Ankara 2004, s. 317. Günümüz Manisa iline bağlı Salihli ilçesi sınırları içerisinde yer alan Sard'ta MÖ 7. yüzyılda Lidyalılar tarafından bastırılan *elektronlar* (altın ve gümüş alaşımı), ekseri nümismat ve akademisyen tarafından tarihin ilk sikkeleri olarak kabul görmektedir. Sikke (قلقس) kelimesi ise Arapça'dan gelmekte olup "damga veya nakış basmak için hazırlanmış kalıp, demir kalıp" anlamlarına gelmektedir. 1831 yılında George Merriam ve Charles Merriam tarafından düzenlenmiş, Amerika ve dünyanın lider sözlük kurumlarından ilki olarak kabul gören *Merriam-Webster*'a göre sikke "belirli bir resmî otorite (veya hükümdar) tarafından darp ettirilen, standart bir ağırlığa sahip, üzerinde simge veya simgeler barındıran bir metal parçası (nadiren başka bir materyal)" olarak tanımlanmaktadır. https://www.merriam-webster.com/dictionary/coin Önemli Türk tarihçi ve nümismatlarından Oğuz Tekin'in sikke tanımı ise şöyledir: "Ağırlığı önceden ayarlanmış, üzerinde darbedip tedavüle çıkaran ve istendiğinde geri almayı taahhüt eden devletin, hükümdarın ya da resmi otoritenin simge veya yazısının yer aldığı madeni para türüdür." Oğuz Tekin, "Sikke", *DİA*, Cilt. 37, Ankara 2009, s. 179.

madenî paraların yanında kâğıt paralar, madalyalar ve jetonlar da bu bilimin konuları arasında yer alır.

Peki sözlüklerde benzer şekillerde tarif edilen sikke, daha geniş anlamda neyi ifade etmektedir? Her şeyden önce sikke değerli madenlerle üretilen bir *alım-satım* aracıdır ki bu durum onun ekonomik yönüne işaret eder. Bilindiği üzere tarih boyunca alışverişte para olarak çeşitli hububat, deniz kabuğu, arpa, tuz, kürk, hayvan derisi, hatta kafatası, köpek balığı dişi gibi çok farklı nesneler kullanılmıştır.[61] Böyle bir durumda gerek fiyat standardını sağlamak, gerekse para olarak kullanılacak materyalin nakliyesini yapmak büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Sikkenin icadıyla ağırlıkta hafif, ancak pahada değerli bir şeyin pazarlarda daha rahat bir şekilde dolaşımı sağlanmış oldu. Bu tür metal paralar, bölgesel çarşı pazarın yanında madeninin değerine göre sınırlar ötesinde uluslararası ticarette kabul görmüştür. Bu bağlamda, sikkeler basımında kullanılan madenin türü, sayısal yoğunluğu ve saflığına göre o toplumun, siyasi ve idari erkin o dönemdeki ekonomik durumu konusunda ciddi ipuçları sağlamaktadır.

Şekil 1 MÖ VII. Yüzyılda Sard'ta Lidyalılar Tarafından Bastırılan Elektron Sikke Örneği.[62]

Ekonomik yönünün dışında, nümismatik verileri hükümdarların saltanatlarının başlangıç-bitiş tarihlerinin, almış oldukları unvanların ve sanların, dönemleri boyunca yaptıkları işlerin, kazandıkları zaferlerin ya da yenilgilerin kesin biçimde belirlenmesine yardım eder. Özellikle tarihsel süreç içinde egemenliği elinde

61. Bu konuda bkz. Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara - Sapiens*, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul 2015, s. 178-187 ve Jack Weatherford, *Para: Deniz Kabuğundan Sanal Para'ya*, Çev. İnönü Korkmaz, Maya Kitap, İstanbul 2019, s. 29-42.

62. Bkz. http://www.wildwinds.com/coins/greece/lydia/kings/uncertain/i.html

tutmuş kişilerin ve ailelerin soylarını bildirir. Sikkenin basıldığı dönemin dinsel inançları konusunda bilgi verir, sikkeyi basan devletin egemenlik alanlarının tespitinde ciddi delil niteliği taşır. Böylece yazılı kaynaklarda anlatılan olayların sağlamasının yapılmasına ve kanıtlanmasına yardım eder. Dahası sikkeler, üzerlerinde bulunan semboller, figürler, resimler ve yazılar vasıtasıyla basıldığı toplumun sosyo-kültürel özellikleri hakkında eşsiz bilgiler barındırabilirler. Ayrıca soyu tükenmiş bitki ve hayvanların varlıklarını bildirir ve kanıtlarlar. Kaybolmuş uygarlıkların, kentlerin, yerleşim yerlerinin, çeşitli nedenlerle tarihsel süreç içinde yok olmuş anıt ve yapıların kesin olarak belirlenmesine katkı sağlar ve yerleşim yerlerine verilmiş ad ve unvanları tespit etmemize de yardımcı olabilirler.[63]

Tekrar hatırlatmalıyız ki sınırları aşan seyahat etme yetisine sahip sikkeler sadece ekonomik amaca hizmet etmemiş, resmî otoriteler tarafından en etkili bir şekilde menfaatleri için kullanılmaya çalışılmıştır. Bir *güç sembolü* olarak da değerlendirmemiz gereken sikkeler, üzerine nakşedilen yazılar, semboller ve figürler vasıtasıyla *mesaj taşıyıcı* özelliklerinden istifade edilerek *propaganda aracı* olarak kullanılmış ve günümüzde halen kullanılmaktadır.[64] Modern anlamda medyanın olmadığı, yazılı metinlerin ve kitapların çok kısıtlı bir zümreye ulaştığı bir devirde hiç şüphesiz sikkeler medyanın çağımızda üstlendiği görevi sınırlı da olsa üstlenmekteydiler.

Şekil 2. I. Konstantinos'un Nicomedia Darplı Altın Solidusu[65]

63. Ayrıca bkz. İbrahim Artuk, *"Nümismatik İlmi ve Faydalarına Kısa Bir Bakış"*, Türk Nümismatik Derneği Bülteni, no. 9, İstanbul 1982, s. 10.

64. Bkz. Michael L. Bates, "Message Bearers: Coins and Islamic History", *Middle East Resources*, Vol. 21, No. 1, 1999.

65. The Barber Institute Coin Collection, R3095, P. D. Whitting Collection.

Örneğin Roma imparatoru I. Konstantinos'un (303-337) en büyük düşmanı Marcus Aurelius Valerius Maxentius'a (306-312) karşı Roma'da gerçekleşen Milvian Köprüsü Savaşı'nda (28 Ekim 312) kazandığı zaferin ardından bastırdığı altın sikke, ön yüzünde yan profilden imparatorun mağrur portresini sergilemektedir ki imparator sahip olduğu otoritesini başına bağladığı *diadem* ile taçlandırmaktadır. Nicomedia (İzmit) darplı sikkenin arka yüzünde *Victoria* figürünün etrafındaki dairesel yazı kuşağında ise "Konstantin Agustus'un Zaferi" anlamına gelen Latince VICTORIA CONSTANTINI AVG(VSTI) yazılıdır. Burada imparatorun, zaferini taçlandırmak ve daha büyük kitlelere yaymak için sikkenin gücünden istifade edildiği bir gerçektir. I. Konstantinos'un çağdaşı olup, onun biyografisini kaleme alan piskopos Eusebius Pamphilius, sikkenin ön yüzündeki imparatorun pozuna ilahi bir anlam yükleyerek hafiften yukarı doğru bakan gözleriyle bu portresini Tanrı'ya gösterdiği şükran ve dua olarak yorumlamıştır.[66] I. Konstantinos'un ilk Hristiyan Roma İmparatoru olması sebebiyle bu yorum ayrıca manidardır. İmparatorluğun her tarafına yayılan bu altın sikkelerin farklı yorumlara maruz kalıp kalmadığı konusunda bilgimiz olmasa da, imparatorun popülaritesini ve tanınırlığını artırdığı su götürmez bir gerçektir.

Yine Emevî halifesi Abdülmelik bin Mervân'ın (66-86/685–705) para reformuna (78/697)[67] vesile olan siyasî gelişmeler, sikkenin bir *propaganda aracı* olarak nasıl bir güce sahip olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kaynaklarda bildirilen anekdota göre halife Abdülmelik, kardeşi olan Mısır valisi Abdülaziz'e, Mısır'da imal edilip Bizans'a ihraç edilen tırâzlı kâğıtların üzerindeki Hıristiyan sembol ve yazılarının (haç, teslis vs.) kaldırılıp yerlerine "Kul huvallahu Ehâd" (De ki O Allah tektir) yazılmasını emreder. Bu durum Bizans İmparatorluğu'nda infiale yol açar ve imparator halifeyi eğer bu uygulamadan vaz geçilmezse bastırdığı sikkelerin üzerine İslâm dini ve Hz. Muhammed'i aşağılayan

66. Eusebius Pamphilius, *Vita Constantini (The Life of Constantine)*, Book IV, Chapter 15. Eusebius'un yaşamı ve çalışmaları için bkz. http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.toc.html

67. Bu para reformu hakkında bkz. Luke Treadwell, "Abd al-Malik's Coinage Reforms: the Role of the Damascus Mint", *Revue numismatique*, 6e série, Tome 165, 2009, s. 357-381.

yazılar yazmakla tehdit eder. Danışmanları ile bu durumu istişare eden halife, rivayete göre Hâlid bin Yezîd'in tavsiyesi ile o zamana kadar Bizans'ın tahakkümünde olan para poltikasını değiştirip, Bizans altın *solidus*larına alternatif olarak, üzerlerinde *tevhid* ve Hz. Muhammed'in risaletine şehadet eden "Lâ ilâhe illâllâh Muhammed Resûlullâh" yazılı kendi altın dinarlarını basmaya karar verir.[68] Bu örnekte görüldüğü üzere, ticarî bir araç olmanın yanında, devletlerarası siyasî ilişkilerde sikkeler etkili bir propaganda aracı ve silah olarak da kullanılmıştır.

Çarpıcı bir diğer sikke örneği daha ileri bir tarihe ait olup, bu sefer bir Türkmen beyi tarafından Orta Anadolu'da bastırılmıştır. Bu örnek sikkelerin diğer kaynaklarla karşılaştırmalı yapılacak analitik bir değerlendirme ile birlikte, sikkeyi basan devletin ve hükümdarın egemenlik alanlarının ve siyasî hedeflerinin tespitinde ciddi delil niteliği taşıyabileceğini göstermektedir. Danişmendli Melik Muhammed (528-537/1134-1143) aşağıda resmini paylaştığımız bronz sikkesinde, ilginç bir biçimde Grekçe olarak sahip olduğu ve elde etmek istediği topraklar üzerindeki iddiasını dile getirmektedir. Hiç şüphesiz bu Türkmen beyi mesajını bastırmış olduğu sikkeler vasıtasıyla hem halkına hem de rakiplerine ulaştırma yolunu tercih etmiştir:

Melik Muhammed devletini Bizans mirası üzerine inşa etmiş olup, aslında gerek İslâm, gerekse Hristiyan kronikleri açıkça göstermektedir ki bu Türkmen beyi özellikle Anadolu'da Bizans'ın elinde kalan topraklar üzerine de birçok sefer düzenlemekten geri durmamıştır. Bu iddia ve hırsını da sikkeleri üzerine nakşetmekten çekinmemiştir.

---

68. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: El Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy vd., Hikmet Yayınları, C. 4, İstanbul 2008, s. 104-105; Makrîzî, "el-Nukud el-Kadime ve'l-Islamiyye", Çev. İbrahim Artuk, *Belleten*, XVII (68), Ankara 1953, s. 375.

Şekil 3. Melik Muhammed'in Grekçe Bakır Sikkesi[69]

Ön Yüz: Ο Μ(ΕΓΑC) Μ[ΕΛ]ΗΚΙC Π[Α]CΗC Ρω[ΜΑ]ΝΙΑC;
Arka Yüz: [ΚΑ]Ι ΑΝ[ΑΤ]ΟΛΗC [Μ]ΑΧΑ[ΜΑ]ΤΗC

ὁ μέγας μελήκις πάσης ῥωμανίας καὶ ἀνατολῆς Μαχαμάτης; Romania (Rum) ve Doğu'nun (Anatolē) Büyük Meliki, Muḥammed.[70]

Danişmenli beyi Melik Muhammed'in zikrettiğimiz bronz sikkesinden hareketle açıkça söyleyebiliriz ki sikkeler üzerinde devletlerarasındaki sosyo-kültürel, ekonomik ilişkiler ve etkileşimlere dair tarafsız, çarpıcı kanıtlar bulmak mümkündür. Melik Muhammed'in Malazgirt Meydan Muharebesi'nin (1071) hemen ardından idareyi ele aldığı yeni topraklarında, babası ve selefi olan Emir Gazi'de (497-528/1104-1134) olduğu gibi,[71] bastırdığı sikkelerde Bizans İmparatorluğu'nun resmî dili Grekçe'yi kullanması bir taraftan siyasî bir strateji olarak değerlendirilebileceği gibi, diğer yandan içlerinde bulunduğu coğrafyanın onlar üzerindeki sosyo-kültürel etkisinin bir sonucu olarak da düşünülebilir. Böylece, idare edilen demografik-toplumsal yapının genel özellikleri (etnik durum, konuşulan dil vs.) ve değişimi bu tarihî referanslar aracılığıyla takip edilebilir. İlk zamanlarda Emir Gazi ve Melik Muhammed gibi beyler Grekçe sikkeler bastırmayı tercih ederken, Malatya hakimi Zülkarneyn (547-557/1152-1162)[72] ve Kayseri

69. Barber Institute Coin Collection, TK420; P. D. Whitting Collection

70. Melik Muhammed'in bu sikkesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Mıynat, *Cultural and Socio-Economic Relations Between the Turkmen States and the Byzantine Empire and the West with A Corpus of the Turkmen Coins in the Barber Institute Coin Collection*, University of Birmingham, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham 2017, s. 121-132.

71. Emir Gazi'nin bastırdığı iki farklı Grekçe sikke için bkz. Mıynat, a.g.t., s. 106-121.

72. Mıynat, a.g.t., s. 136-140.

ve Sivas hakimi İmâdeddin Zünnûn (ikinci dönem 567- 570/1172-1175)[73] iki dilli (Arapça-Yunanca) sikkeler darp ettirmişlerdir. Bu tercihler bölgede değişen siyasî atmosfere ve hükümdarların hakimiyet alanlarında yaşanan sosyo-kültürel ve demografik yapıdaki değişimlere de işaret etmektedir.

Bu etkileşimlerin tek yönlü olmadığı, bölgenin diğer yeni yerleşikleri Latin ve Frankların da adaptasyon süreçlerinde bölgenin hakim unsurları Müslüman devletlerden sosyo-kültürel açıdan etkilendikleri bastırdıkları sikkelerde açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle Kudüs Haçlı Krallığı ve Trablus Haçlı Kontluğu, Fatımî ve Eyyûbî dinarlarını taklit ederek çok sayıda altın *bezant* bastırmışlardır.[74] Bu tip sikkeler için en çarpıcı örneklerden biri 13. yüzyılın ortalarında Akka'da görülmektedir. Burada basılan altın ve gümüş sikkelerde Hıristiyan teolojisine ait bir formula, *teslis (üçleme)* ve miladî yıllar Haçlı paraları üzerinde kendine yer bulmuştur. Kûfî Arapça ile yazılan bu sikkeler, üzerlerinde bazen bir haç ya da zambak (fleur-de-lis) sembolü sergilemektedir:[75]

الاب او نبن الروح القدس او اله واحد

'el-âb ve'l ibn / ve'l rûḥ el-Kuds / ilâh vâḥid = Baba, Oğul, Kutsal Ruh, Bir İlah

Şekil 4. Solda: Kudüs Haçlı Krallığı Tarafından Basılmış Hristiyan-Arap Gümüş Dirhemi. Akka, 1251. Sağda: Kudüs Haçlı Krallığı Tarafından Basılmış Hristiyan-Arap Altın Bezantı. 3,16 g., 21 mm. Akka 125(?). [76]

Görüldüğü üzere sikkeler aynı zamanda tarihçiye basıldığı devrin dinsel inançları hakkında tatmin edici veriler sunabilmek-

73. Mıynat, a.g.t., s. 142.

74. Bu konu hakkında detaylı bilgi ve örnek sikkeler için bkz. M. L. Bates ve D. M. Metcalf "Crusader Coinage with Arabic Inscriptions", *A History of the Crusades*, Ed. Kenneth M. Setton, VI, Madison 1989, s. 421-473.

75. Bates and Metcalf, a.g.m., s. 469.

76. The Barber Institute Coin Collection, CR014; P. D. Whitting Collection, http://www.coinarchives.com/w/results.php?search=life

tedir. Bir sikkenin üzerinde resmedilen bir figürden, sembolden ya da nakşedilen yazılardan bastıranın dinî inançları hakkında doğrudan bir kanıya varmak mümkündür. Bazen önceki inançlarına dair izler de sikkeler üzerinde sergilenmeye devam etmektedir. Örneğin I. Konstantinos'un Hristiyanlığı kabulünden sonra sikkelerin üzerindeki pagan örnekler zamanla terk edilmeye başlansa da, bir süre daha eski inanca ait bu unsurlar Hristiyanlığa ait sembollerle birlikte varlığını devam ettirecektir. Beraberinde sikkeler üzerine işlenen Yunan mitolojisine ait *Nike* veya Roma mitolojisinden *Victoria* figürleri Hristiyan bir meleğe evirilerek Bizans imparatorları tarafından yeni dinlerine adapte edilecektir. *Haç*ın sikke motifinde başlıca unsur olarak kullanılmaya başlanması 5. yüzyılda olacak, İsa tasvirleri genel anlamda 9. yüzyılda kullanılmaya başlanacak, 12. yüzyıl biraz da içinde bulunulan siyasî durumla ilgili olarak askeri azizlerin sikkelerde boy gösterdiği yüzyıl olacaktır.[77]

İslâm sikkelerinde de devletin dinî inançlarına dair açık deliller bulmak mümkündür. Abdülmelik bin Mervân'ın para reformundan (78 /697) önceki İslâm sikkeleri Sasani ve Bizans tarzında olup, üzerlerine *besmele* gibi çeşitli dinî ibareler konulmaktaydı. Genellikle figürlü olan bu sikkelerin tam anlamıyla İslâmî bir tarza bürünmesi ancak Abdülmelik'in para reformundan sonra olmuş, figürlere yer verilmemiş, belli bir ağırlık standardına göre basılmaya başlanmış, üzerlerine Kuran'dan ayetler nakşedilmiştir. İslâmî tarzdaki yeni dinarların ön yüzünde ortada "lâ ilahe illallah vahdehû lâ şerîke leh" (Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, ortağı yoktur); çevrede, "Muhammedün Resûlullah erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni küllih (Muhammed Allah'ın elçisidir, onu hidayetle, hak din ile ve o dini bütün dinlere galip kılmak için gönderdi) (et-Tevbe 9/33) yazısı vardır. Bu sikkelerin arka yüzünde ortada ise "Allahu ehad Allahü's-samed lem yelid ve lem yûled" (el-İhlâs 112/1-3) bulunmaktadır. Artık bu tarihten sonra istisnaları olsa da İslâmî sikkeler kendi stillerini oluşturmuşlar, İslâm coğrafyasında örnek alınarak yeni modelleri oluşturulmuştur. Bu sikkeler genellikle tarih, darp yeri, hükümdarın adı ve unvânı, nesebi, silsilesi hakkında bilgiler vermesi yönüyle de tarihî bir değere sahiptir. Yazılı kaynakların sessiz kaldığı bazı boşlukları

77. Bkz. Ceren Ünal, *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

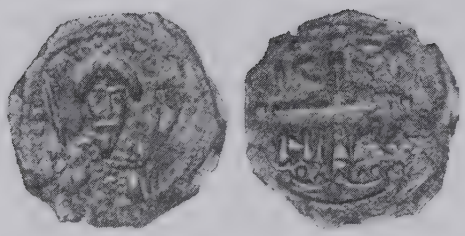
bu detaylar sayesinde tarihçilerin doldurması mümkündür.

Devletler ve toplumlar arasındaki sosyo-kültürel ilişkilere, devletlerin dini inançlarına dair kanıt ya da kaynak olarak sikkelerin kullanılabileceğini gösteren çok sayıda örnek gösterebiliriz. Ancak çalışmanın insicamını ve bütünlüğünü bozmamak için çarpıcı bir başka örnekle bu bahsi kapatacağız. Dil ve yazıdan başka, bölgede basılan bazı sikkeler üzerindeki figürlerde Doğu'ya ait izler bulmak da mümkündür. Bu noktada Antakya Haçlı prensi Tankred'in (1100-1103 ve 1105-1112 yılları arasında naip olarak), 12. yüzyılın başlarında bastırdığı bronz sikkesinden bahsetmemiz yerinde olacaktır. Bu sikkenin ön yüzünde yer alan ve sağ elinde kılıç tutan Tankred'in yarım boy portresindeki en ilginç nokta şüphesiz başındaki *başlık*tır. Bu *başlık* birçok Batılı nümismat tarafından *sarık* olarak yorumlanacaktır. Yakın dönemde sanat tarihçisi ve nümismat Eurydice Georganteli, Doğu Akdeniz geç dönem Ortaçağ'ında farklı kültürler arasında yer değiştiren ve benimsenen tasvirler ve diğer bileşenler üzerine kaleme aldığı makalesinde, Tankred'in bu portresini tekrar ele almış ve giydiği başlığın sarık olduğu noktasında bir sonuç geliştirmiştir.[78] Georganteli'nin de bahsettiği üzere kaynaklar, Ortaçağlarda gerek Bizans dünyasında, gerek Gürcistan ve Ermenistan'da, ve hatta Ortaçağ Avrupası'nda görkemli doğu giysilerinin popüler olduğunu ve devrin modasını etkilediğini göstermektedir.[79] Dolayısıyla Tankred'in bahse konu ettiğimiz sikkesi de o dönemdeki bu etkileşimi gösteren eşsiz bir kaynak hükmündedir.

---

78. Eurydice Georganteli, "Transposed Images: Currencies and Legitimacy in the Late Medieval Eastern Mediterranean", *Byzantines, Latins and Turks in the Eastern Mediterranean World After 1150*, ed. J. Harris, C. Holmes and E. Russell, Oxford 2012, s. 154-158.

79. Bu konuda bkz. Georganteli, *a.g.m.*, s. 156; C. Jolivet-Lévy, *Les Églises byzantines de Cappadoce*, Paris 1991, s. 15–21, 301–31; A. Eastmond, *Royal Imagery in Medieval Georgia*, University Park, Pa. 1998, s. 91–92, 110; L. Jones, *Between Islam and Byzantium*, Aldershot 2007, s. 45. Hatta 1130-1154 yılları arasında Siclya kralı olan II. Roger, Müslüman kıyafeti ile dolaşıyordu ki giydiği elbiseler, İslami tarzda desenlerle süslüydü. İbrahim Altan, *İslam Tarihinde Sicilya Adasının Yeri*, İstanbul, 1993, s. 87; ayrıca bkz. Mehmet Azimli, *"Sicilya'daki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri"*, *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim / The Ottomans and Europe: Travel, Encounter and Interaction from the Early Classical Period until the End of the 18th Century*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 135-157.

Şekil 5. Tankred'in Bronz Sikkesi, Antakya[80]

Sikkeler aynı zamanda soyu tükenmiş bitki ve hayvanların varlıklarını bildiren kanıtlar olabilirler. Makedon asıllı Kirene Kralı Magas'ın (M.Ö. 276-250) bastırdığı gümüş sikke, arka yüzünde soyu tükenmiş *silphium* bitkisinin resmini sergilemektedir. Sikkenin basıldığı Kirene (Antik Yunan:Κυρήνη/Kyrēnē) Antik Yunan ve Antik Roma şehri olup, günümüzde Libya sınırları içinde yer almaktadır. Jebel Akhdar yaylalarında yeşil bir vadiye kurulmuş bu kent, bölgedeki en eski ve en önemli 5 Yunan şehrinden biridir. Günümüze ulaşan bu sikke sayesinde soyu tükenmiş bir bitkinin MÖ 3. yüzyılda Kirene'deki varlığından haberdar olmaktayız.

Şekil 6. Makedon Asıllı Kirene Kralı Magas'ın (M.Ö. 276-250) Bastırdığı gümüş Sikke.

Yine sikkeler, kaybolmuş uygarlıkların, kentlerin ve yerleşim yerlerinin kesin olarak varlığının tespit edilmesine, çeşitli nedenlerle tarihsel süreç içinde yok olmuş anıt ve yapılara ilişkin katkı sağlar. Yazılı kaynaklarda övgüyle bahsedilen ancak sonraki yıllarda büyük bir yıkıma uğrayan ve kaybolan bazı şehirler vardır. Yunanistan sınırları içerisindeki Achaea bölgesinde bulunan ve on iki şehirden müteşekkil Achaean Konfedarasyonu'nun liderliğini yapan Helike bu şehirlerden biridir. Sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan yazılı kaynaklarda övgüyle bahsedilen bu şehir,

80. The Barber Institute Coin Collection, CR69, P.D. Whitting Collection

MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir şekilde sessizliğe bürünecektir. Bu şehrin lokasyonunu tespit için yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde bulunan sikkeler şehrin yerinin tespiti için eşsiz değerdedir. Aşağıda bu arkeolojik çalışmalarda elde edilen ön yüzünde şehrin *patronu* Posedion'un sağa dönük bir portresini taşıyan ve portrenin sağında şehrin ismini Grekçe olarak gösteren bronz sikkeyi görebilirsiniz.

Şekil 7. Helike'de basılmış bronz sikke.[81]

Çalışmada vereceğimiz son örnekler ise İtalya ve İspanya'da zaman içerisinde harap olmuş ve günümüzde bulunmayan iki yapı hakkında değerli görsel veriler sunmaktadır. Roma İmparatoru Volusiaunus'un (MS 251-253) gümüş sikkesinin arka yüzünde görülen Roma'da olduğu bilinen Juno Martialis Tapınağı ve İmparator Tiberius (MS 14-37) tarafından bastırılan bronz sikkede yer alan İspanya'daki Emerita şehrinin surları yer almaktadır.

Şekil 8. Solda: Roma İmparatoru Volusiaunus (M.S. 251-253)'un gümüş sikkesinin arka yüzü, Juno Martialis Tapınağı.[82] Sağda: İmparator Tiberius (M.S. 14-37) tarafından bastırılan bronz sikke, Emerita şehrinin surları.

81.http://www.ancient-origins.net/ancient-places-europe/uncovering-lost-city-helike-002510

82.https://www.vcoins.com/en/stores/romae_aeternae_numismatics/136/product/volusian_silver_ant_juno_in_decorated_domed_temple_rome_ric_172_scarce_vf/572260/Default.aspx.

Avrupa'da 1374 yılında ilk sikkelerin toplanmaya başlandığını ve koleksiyonlar oluşturulduğunu görüyoruz. Bu dönemde prensler, küçük çapta da olsa saraylarında sikke koleksiyonlarına yer vermişlerdir. 15. yüzyılda ise sikke toplama saraylardan halka yayılmıştır. 16. Yüzyıla gelindiğinde konuya merak giderek artmış, koleksiyon sayısı 950'yi bulmuş, küçük el kitapları ve makaleler yazılmıştır. Guillaume Budé (öl. 1514), Hubert Goltz (öl. 1583), Jean Vaillant (öl. 1706), Gisbert Cuper (öl. 1716), Joseph Pellerin (öl. 1782), Joseph Hilarius Eckhel (öl. 1798) ve Domenico Sestini (öl. 1832) özellikle eski Yunan ve Roma sikkeleri üzerine yazdıkları kitaplarla Batı'da bu disiplinin öncülüğünü yapmışlardır. Türkiye'de ise nümismatik ilmine ilgi çok daha geç bir tarihte başlayacak, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu alanda yayınlar kaleme alınacaktır. Bu devirde, Abdüllatif Suphi Paşa (öl. 1886), Süleyman Sûdi Bey (öl. 1896), İsmail Galip Bey (öl. 1896), Halil Edhem (öl. 1938) ve Ahmed Tevhid Ulusoy (öl. 1940) gibi koleksiyoner, nümismat ve araştırmacıların öncülüğünde sikke katalogları ve çeşitli yayınlar hazırlanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte bu yayınları ileri taşıyacak çalışmaların sayısı Batı'dakilere kıyasla oldukça sınırlı kalmıştır.

Türkiye'de ilk nümismatik dersleri 20. yüzyılın ortalarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde C. Bosch tarafından verilirken, üniversitelerimizde henüz bir 'nümismatik kürsüsü' bulunmamakla birlikte, nümismatik üzerine müstakil ders veren Tarih bölümlerinin sayısı çok sınırlıdır. Yapılan istatistiksel araştırmalar nümismatikle ilgili en çok yayın yapan ülkelerin Fransa, İngiltere ve Almanya olduğunu göstermektedir. Son yıllarda yukarıdaki ülkelerin yanı sıra özellikle Amerika Birleşik Devletleri, İtalya ve İspanya'nın nümismatik yayınlarını arttırdığı gözlenmekte iken, Türkiye'de nümismatik konusundaki neşirlerin sayısı halen oldukça azdır.

Özetle, Türkiye'de modern anlamda nümismatik çalışmaları, Batı'ya göre çok daha geç başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yazılan eserler, genelde katalog çalışmaları olmakla birlikte, sonraki yıllarda bunları ileriye taşıyacak daha analitik düzeyde yapılan nitelikli yayınların sayısı sınırlı kalmıştır. Üniversitelerimizdeki tarih bölümlerinin büyük bir bölümünde halen nümismatik dersleri verilmemektedir. Bu eksiklik

tarihçilerin nümismatik verileri çalışmalarında yeterli ve etkili bir şekilde kullanmalarının önünde engel teşkil etmektedir. Yapılan lisansüstü tezlerde ve akademik yayınlarda, tarihçiler genellikle sikkeleri göz ardı etmekte, ya da başvurdukları nümismatik referansları bir değerlendirme süzgecine tâbi tutmadan, yüzeysel olarak kullanma yoluna gitmektedirler. Bu da yapılan çalışmaların niteliği açısından sorunlar oluşturabilmektedir. Bir diğer sorun ise müzelerde -özellikle taşradakiler- tarih disiplinine hâkim nümismatlar bulunmamasıdır.

Sonuç olarak Türkiye'de nümismatik biliminin geliştirilmesi ve özellikle Tarih araştırma ve yazımı içerisinde bu disiplinin daha etkin ve doğru bir şekilde kullanılması için neler yapılabileceği yönünde öneriler sıralayarak çalışmamızı burada bitireceğiz.

✓ Tarih bölümlerinde metodoloji dersleri daha işlevsel olarak işlenmeli, nümismatik materyallerinin tarihî bir kaynak olarak nasıl kullanılacağı öğrencilere öğretilmelidir.

✓ Eğer Tarih bölümünde konu üzerine çalışan bir akademisyen yoksa, Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümlerinde sikke üzerine ihtisaslaşan akademisyenlerden istifade edilmelidir.

✓ Tarih bölümleri müzelerle daha yakın akademik ilişkiler içinde bulunmalı, öğrencilerle birlikte müze ziyaretleri yapılmalıdır.

✓ Tüm müzelerde uzman nümismatlar istihdam edilmeli, müzelerdeki sikkelerin doğru ve tertipli bir şekilde envanterlerinin çıkarılması ve fotoğraflanması sağlanmalıdır.

✓ Nümismatik bilimiyle ilgili ders kitapları ve el kitapları neşredilmelidir.

✓ Lisansüstü eğitim yapan öğrenciler gerek Türkiye'de gerekse dünyada organize edilen nümismatik yaz kurslarına yönlendirilmelidir. Örneğin Dumbarton Oaks Research Library and Collection (Washingdon, D.C.) tarafından iki yılda bir düzenlenen ve dört hafta süren *Dumbarton Oaks Numismatics and Sigillography Summer Course*; Koç Üniversitesi AKMED tarafından ilki 2017 Temmuz'un da düzenlenen ve her yıl planlanan *Para Tarihi* ve *Nümismatik Yaz Kursu* ve British Museum tarafından Londra'da her yıl iki hafta olarak organize edilen *The British Museum Numismatics Summer School* lisans ve lisansüstü öğrencilerin nümismatik alanında ihtisas yapmalarına, bilgi ve deneyim elde etmelerine

imkan sağlamaktadır.

✓ Sadece nümismatik materyallerinin yer aldığı tarzda nümismatik müzelerinin açılması, eşsiz değere sahip sikke, banknot ve madalyaların buralarda toplanması, bu müzelerde alanında uzman kişilerin (nümismatların) istihdam edilmesi, bu disiplinin gelişmesine ve araştırmacıların daha sağlıklı çalışma ortamlarına sahip olmalarına imkan verecektir. Dünyada bu şekilde hizmet veren birçok müze bulunmaktadır: The American Numismatic Association Money Museum (Colorado, Amerika Birleşik Devletleri), The Numismatic Museum of Athena (Atina, Yunanistan), The Odessa Numismatic Museum (Odessa, Ukrayna), The China Numismatic Museum (Beijing, Çin), The Numismatic Museum of Kerala (Thiruvananthapuram, Hindistan), Museo Numismática Banco Central del Peru (Lima Peru), Museos del Banco Central de Costa Rica (Costa Rica) gibi.

MÜZAKERELER

Gökhan Kağnıcı: Ali Miynat hocam, güç ilişkilerine referans verdi. Yönetenler ve yönetilenler açısından sikkelerin taşıdığı anlam üzerine. Özellikle Danişment Beyliği'nde olan sikkelerde ben şunu anladım: Doğuya ve Batıya ait kalın çizgili unsurların sikkeler üzerine grileşebildiğini görmek mümkün. Batının içindeki Doğuya ait sikkeler, farklı fragmanlar içeriyor. Bunların farklı nedenleri olabilir. Bir de bir sikke üzerinde yengeç tasviri üzerine konuşuldu. Orası için bu tasvir ne manaya geliyor? Candan hocamızın çalıştığı bir alan var. Arkeomonopoloji. Onun bu alanda yazdığı bir makale var. Yumuşakçalar, salyangozlar, kabuklu böcekler üzerinden tarih yazmak. Orada yazarın şöyle bir iddiası var: Bu hayvanların kabukları muazzam bilgiler içeriyor. Çevreye, bilime, sanata dair bilgiler içeriyor bu kabuklar. Akdeniz dünyasına ilişkin müthiş bilgiler içeren bir makale.

Gülsüm Tütüncü: Edebiyat fakültemizde, hem müzecilik hem de arkeoloji alanını kapsayan eski eserlerden oluşan bir koleksiyon ki bunun içersinde bağışlarla oluşturulmuş bir sikke koleksiyonu var. Tüm bölümler ortak olarak kullanıyoruz bu koleksiyonu. Osmanlıya dair de oluşturulmuş bir bölüm var. Tarihçiler olarak biz çekinerek kullanıyoruz bu bölümü ama arkeoloji bölümü rahatlıkla kullanabiliyor bu koleksiyonları. Bildiğim kadarıy-

la arkeoloji ve müzecilik bölümü ellerindeki örnekler üzerinden ciddi çalışmaları var.

Ali Miynat: Söylediklerinize katılıyorum. Arkeoloji bölümleri bunları kullanıyor, ancak arkeoloji bölümlerinin tarih metodolojisi konusunda sıkıntıları var. Tarihçi ile sanat tarihçisinin elinden çıkan eserlerde farklılıklar var. Ben bir makaleye baktığımda, bu makale kimin elinden çıkmış anlayabiliyorum. Tarihçi elindeki belgeleri karşılaştırarak süreci yorumlarlarken sanat tarihçisi o belgeleri sanat olarak algılıyor. Elindeki kaynakları karşılaştırmıyor. Adı üstünde kaynağı sanat eseri olarak görüyor. Bu da eseri tarihi malzeme olarak görmekten çıkarıyor. Sikkenin üzerindeki bir at resminin kuyruğundaki detaylar üzerinden farklı yorumlar yapabiliyor. Tarihçi ise bu eser üzerinden başka anlamlar çıkartabiliyor. Müzecilik noktasında ise şöyle bir sıkıntı var: Bizim kataloglarımızda olmayan sikkeler var. Ekranda gördükleriniz. Bunların hepsi Türkistan sikkesi. Bunlarla ben nerede karşılaştım, biliyor musunuz? Türkmenlere ait 12.yy sikkeleri Avrupa'da çeşitli özel müzayelerde satılıyor. Bunlar niçin müzelerimizde değil? Sebebi bu işi yapan, yani envanter işleyen arkadaşlarımız bu işin uzmanı değiller. Katalogdan bakarak envanter tutuluyor. Oysa malzemelerin depolardan çıkarılıp envantere işlenmesi gerekiyor. Bunlar en nihayetinde kültür hazinesi. Türkiye'de koleksiyonculuk konusunda çok gerideyiz. Elinde iki sikkesi olan korkuyor. Nereye başvuracak, verecek bunları. Sıkıntılarımız var. Bazen müze müdürleri gelenleri geri gönderiyor, bunlar işe yaramaz diyerek.

Zafer Toprak: Yurtdışından alınan ya da internetten satışı olan sikkeler var. Bunlar ister buradan alınsın, ister yurtdışından koleksiyon için alınan eserlerin tescili şart. Kaydının tutulması gerekiyor. Türkiye'de bu iş ne kadar geriye gidiyor? Elimde hangi tarihli paraları bulundurabilirim? Fatih Sultan Mehmed sikkesini elinizde bulundurabilir misiniz? Yasak öyle değil mi? Tarihsel değeri olan sikkeleri bulunduramazsınız. Halbuki camilerin önünde Beyazid döneminden bile bulabilirsiniz. Denetim yok. Son beş sultandan itibaren elinizde sikke bulundurulması izne bağlı. (Abdülaziz'den itibaren bulundurabiliyorsunuz)

Ahmet Nezihi Turan: Anadolu coğrafyası, tarihi coğrafyası otobanlarla beraber anormal değişti. Farkındayız, değil mi? Bu

değişimlerden bir tanesi Rum coğrafyası ile ilgili. Başka yerden geçiyorsunuz. Otobandan geçince Ulukışlaya girmiyorsunuz. Pek çok yere uğramadığınız için buradaki adları görmüyorsunuz. Görseniz dahi adlar ne anlama geliyor bilmiyorsunuz. Bu durum son yıllardaki değişimle ilgili. Hocam, Jared Diamond'dan bahsettiniz. Coğrafyacı. Yeni Gine'de incelemeler yapıyor. Burada kargo konusuna değiniyor Yani, neden beyazların şemsiye, kibrit, ilaç vb. bu kadar çok eşyası var da yerli halkın bu kadar büyük kargosu yok. Siz bunları yaptınız da biz niye yapamadık sorusu, Diamond'a *Tüfek, Mikrop ve Çelik* isimli kitabı yazdırıyor. Ben bu soruya cevap bulabilmek için 20 yıl araştırma yaptım diyor, Diamond. Bu soruya makul mantıklı bir cevap vermek için 20 yıl çalıştım, diyor. 16. asır dünyanın en büyük donanmasına sahip, bir güç Çin'den bahsediyoruz. Sonra bir bakıyorsunuz böyle bir donanma yok. Bütün bir tarihi değiştiren faktörlerden bahsediyoruz. Bütün bir tarihi birleştiren küçük gibi görünen ayrımlar üzerine çalışmak gerekiyor. Bir genişletilmiş makalede Arapların fetih hareketlerinden bahsediliyor. Arapların bir istikamet üzerinden hareket ederek bir noktaya ulaşabilmeleri üzerine çalışılıyor, ama geçemiyorlar çünkü coğrafya faktörü var. Çünkü o günkü şartlarla Gülek Boğazını aşmak imkansız. O yoldan geçenler bilirler. Orada devasa bir kervansaray vardır. Mehmed Paşa Sarayı. O günün şartlarında, orada konaklamadığınız takdirde bir de aşağıdan gelip içeriye giremezsiniz. Ben bu yolları çok kullandığım için zorluklarından bahsedebilirim. 8. yy.dan itibaren Araplar vazgeçtiler, çünkü burayı aşamayacaklar düşüncesi baskın geldi ve bu nedenle buraya Rum dediler. Tokat-Sivas yüksekliği yine Rum olarak adını yaşatmıştır. Sizi dinlerken bu coğrafya networku üzerinden kazılar ve tespit açısından bir yüzü Grekçe bir yüzü Arapça, hangi istikameti takip ederek gidiyor. Önce Osmanlı, oradan geriye doğru Selçuklu arkeolojisini takip edebilmek. Maalesef halen bakir bir alan. Yol ağlarını değiştirdiğiniz ve tarihi coğrafya üzerine otobanı yaptığınız anda izler ortadan kalkıyor. Modernleşme böyle bir şey işte. Sanayileşme, şehirleşme maalesef böyle problemleri beraberinde getiriyor.

Ahmet Özcan: Koleksiyoncularla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Koleksiyoncuların muazzam bir bilgisi var. Bizim oralarda da sikke çalışanlar var. Bu bilgilerden istifade edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Rahmi Deniz Özbay: Adet olduğu üzere biraz kendimden bahsederek söz başlayacağım. Muhtemelen 2. ya da büyük ihtimalle 3., Hicaz Demiryolları tarihinin koleksiyonuna sahibim. Yaklaşık 50 kadar ülkede 300 kadar işlerim var. Bu çalışmaların iktisat tarihi çalışmalarını geliştirdiğini söyleyebilirim. Ama yine de yetersiz. Çünkü sosyal bilim, endüstrisi olması gereken bir alan. Endüstrisi yoksa, bilimin kendisinden bahsetmek pek mümkün değil. Sikkelere bakınca etkilenmemek mümkün değil hakikaten. Yine bir iktisat tarihçisi olarak bunların üzerinde tağşiş olup olmadığını merak ediyorum. (Bunlar bakır olduğu için yoktur diye düşünüyorum.) Endüstri meselesi şu: mesela hukukçu, maliyeci ve işletmeci akademisyenlerin sundukları servisler var, ancak tarihçi akademisyenlerin sunduğu servisler yok, malesef. Yani ciddi tarihçilerin sunabildiği servis yok. Türkiye'de ciddi tarihçiliğin hitap edeceği bir endüstri yok. O zaman tarihçiliğin geleceği konusu soru işareti. Endüstri yoksa Türk tarihçiliği nereye gidecek? Türk tarihçiliğine yön verenlere bakarsak, onlar da kendi endüstrilerine hizmet verdiler. Peki bundan sonra gelen kuşak bu işi nasıl yapacak? Kime servis edecek? Bu tür bir söylem cüretkar olabilir. Multi-disiplinler çalışmalar altında anti-emperyalist bir düşünce sezilebilir. Bunu böyle söyleyince Osmanlıcılık gibi bir şey algılanmasın. Çünkü yapılan işler son derece Çin, çokça Hint, çokça Afrika. Bu bir alternatif alan, bir pazar alanı. Üstünde durmak bunu eleştirmekle ilişkili. Birincisi bu. İkincisi de şunu söyleyerek sözlerime son vereceğim: Cumhuriyetin erken yıllarındaki tarihçiliğin üzerimize bıraktığı etkinin ve hasarın üstesinden gelmeyi başarabilirsek en azından bir sosyal bilim branşı olarak tarihin önünün çok açılacağına inanıyorum.

Özlem Çaykent: Sikkelerin Hindistan'da kadınlar tarafından para olarak değil de süs eşyası olarak kullanımı, bunların günümüze kadar gelmelerine olanak sağladı. Anadolu'da da böyledir. Bu bana çok ilginç geldi. Bu konuda küçük bir katkıda bulunmak istedim.

VII. Tarihyazımı Çalıştayı Genel Değerlendirme

Ahmet Şimşek: Yedinci tarihyazımı çalıştayında odağımız, disiplinlerarasılıktı. Çok önemli konuşmalar dinledik. Müzakereciler de çok kıymetli sözler söylediler. Müsaadenizle buna yönelik birkaç küçük tespit ve özeleştirilerim olacak.

Disiplinlerarasılık konusunu özellikle tarihyazımı çerçevesinde bazı perspektiflerden biraz daha verimli biçimde konuşabilirdik. Örneğin, tarihyazımındaki disiplinlerarasılığı konuşurken, burada tarihi idiografik mi yoksa nomotetik olarak mı kabul ettiğimiz üzerinden bir perspektifle tartışabilirdik. Belki böylece, tarihin diğer disiplinlerle ilişkilerini tartışmak daha yeni yaklaşımlara yöneltebilirdi. Galiba, bir takım alışkanlıklarımız, profesyonel mesleki kariyerimiz, onun getirmiş olduğu sorumluluk ve alışkanlıklar dolayısıyla konumlanan bir bakışla değerlendirdik. Ya da modern-postmodern paradigma ayrımı çerçevesinde tarihyazımındaki disiplinlerarasiliği nasıl sağlayabileceğimizi henüz konuşmadık. Rahmi Deniz Özbay hocam," tarih emperyaldir" dedi. Tabi bu bir iddia, ancak çok da temelsiz sayılmaz, gibi. Çünkü "tarihin bir merkezi olmaksızın yazılabilirliğine ilişkin bir imkan oluşabilir mi" sorusuna henüz cevap verebiliyor değiliz. Çok perspektifli, farklı sonuçları ortaya koyucu tarihyazımlarının mümkün olabileceğini konuşuyoruz, ama henüz bunlarla ilgili literatür çok tatmin edici sayılmaz. Belki ilerleyen zaman içinde farklı örneklerle karşılaşma imkanımız olabilecektir. Buradaki sunumlarda çok göremedik, ama sık rastladığımız bir durum olarak, bu yenilikleri takip etme bağlamında bazı arkadaşlarımızda haklı şöyle eleştiriler oluştu: Yeni bir yaklaşımı tarih araştırma ve

yazımına sunarken, "sanki o yaklaşımın bir "acentesi" imiş gibi tavır takınma meselesi", haklı eleştiri konusu olabiliyor. Bu noktada bir yandan dünyadaki gelişmeleri takip ederken, diğer yandan bunların Türk tarihçiliğinde nasıl yapılabileceğine ilişkin özgün girişimler neler olabilir gibi sorular hala önümüzde duruyor. Sonraki çalıştayın konusuna ilişkin bir önerim var. Bundan sonraki dönemde dijital tarihçilik konusu, sanırım bizi çok meşgul edecek. Biz bunun eğitime ilişkin tartışmalarını yapmaya başladık. Tarihyazımına ilişkin kısmı henüz genele ulaşabilecek biçimde tartışılıyor değil. Belki bu da bize yeni bir yol açabilir.

Zafer Toprak: Bir süredir tarihçilik üzerine düzenlenen bu çalıştayların her biri, seçilen konular, yapılan tartışmalar bilgi birikimimize son derece önemli katkılarda bulundu. Şunu da gözlemleme fırsatı buluyorum. Türkiye'de tarihçiliğin kuramsal boyutunda çok önemli bir yol kat edilmiş bulunuyor. Bu ülkede yüksek düzeyde bir tarihçilik yapılmaya başlandı. Üniversitelerimizin tarih bölümlerinin katkısı yadsınamaz. Ama üniversite ile de iş bitmiyor. Son zamanlarda ülkedeki siyasi gelişmeler üniversitelerin performansını olumsuz etkiliyor. Tüm sorunlarımıza rağmen ülkede uluslararası alanda ses getiren tarihçilerimiz yetişiyor. Özgün çalışmalar ortaya konuluyor.

Bu çalıştayda eleştirilebilecek bir husus konuşmacı sayımızın sınırlı oluşu. Yine de epey kapsayıcı olduk. Tarihçiliği geniş bir açılımla kapsadık. Hatta numizmatiğe bile girdik. Tarihçiliğin alanını olabildiğince genişlettik. Farklı alanlar arasında bağlantıları kurduk. Konumuz karşılaştırmalı tarihti. Çalıştay amacına ulaşmış sayılır.

Karşılaştırmalı tarih dediğimiz zaman kuşkusuz sosyal ve beşeri bilimlerle bağlantıları kurmak gerekiyor. 18. yüzyılı, Montesquieu, Voltaire, Smith gibi isimleri düşünün. Bunların hiçbirinin doğrudan tarihçi etiketi yok. Ama yine de tarihe önemli katkılarda bulunmuş, bu düşünürler. Tarih kadar sosyolojiye, ekonomiye, birçok sosyal ve beşeri bilime öncülük etmişler. 19. yüzyılda tarihçiliğin giderek diğer alanlardan koptuğunu, profesyonelleştiğini görüyoruz. Artık tarih üniversitelerde kürsü oluşturmuş, tarihe odaklanan dernekler kurulmuş, akademik bağlamda dergiler yayımlanmaya başlamış. 19. yüzyılda tarih bir yandan "ihtisas" alanı oluştururken aynı zamanda romantik bir

alanı kuşatmış. 18. yüzyıl düşünürleri ülke sınırı tanımaz iken, 19. yüzyılda artık ulusal nitelikte tarihler yazılmaya başlamış. Ülke tarihçileri kendi coğrafyalarına hapsolmuşlar. Ayrıca arşiv kullanımı tarihçiliği devlet ve hükümdarlara hasretmiş. Artık siyasi ve diplomatik tarih alana hükmetmiş. İstisnalar kuşkusuz var Lamprecht gibi. Ama Ranke tarihçiliğe hükmetmiş. Ancak tarihçi kimlikleriyle ortaya çıkmasalar da Marx, Durkheim, Weber gibi sosyal bilimciler de tarihe omuz vermişler. Her ne kadar zamanla sosyoloji kendi kimliğini kazanmışsa da, uzun zaman tarihle dost bir üslup oluşturmuş. Tarihçilik 20. yüzyılla birlikte yeni alanlara açılmış. Sentez tarihçiliği sosyoloji yanı sıra demografiyle, coğrafyayla, antropolojiyle bağ kurmuş.

Alan çalışmalarıyla birlikte sosyoloji, tarihsel eksenden yoksun kalmış, tarihçilikle sosyoloji Cihan Harbi ertesi yol ayrımına uğramış. Senkronik kent sosyolojisi, tarihçiliğin diyakronik boyutundan uzaklaşmış. Keza neoklasik iktisat, tarihsel eksenden uzaklaşmış. Annales tarihçiliğini bir kenara bırakırsak bu süreç, İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar bu minvalde yürümüş. Savaş sonrası ekonomik ve sosyal öğeler tarihçiliğe yeni bir boyut kazandırmış. Artık tarih bir "sosyal bilim" olarak algılanmış. Sayısallaşma önem kazanmış. Toplumsal yapıların alt tabakalarına inilmiş. Siyasal ve diplomatik tarih eski cazibesini yitirmiş. İngiltere'de yepyeni bir iktisat tarihi anlayışı oluşmuş. Sosyolojiyle tarih tekrar barışmışlar. Tarihsel sosyoloji ve sosyolojik tarih giderek daha geniş kesimlerde ilgi doğurmuş.

Ülkemizde de 20. yüzyılla birlikte benzer gelişmeler yaşanmış. Abdülhamid döneminde tarihçilik kısır bir evre yaşamış. 1908 Jön Türk devrimiyle birlikte vakanüvis tarihçiliği aşılmış, Fransa örnek alınarak ulusal tarih anlayışı geliştirilmiş. III. Cumhuriyet'in pozitivist tarihçiliği ülkeye aktarılmış. Mülkiye'de salt Fransız devrimi okutulmuş. Ali Reşad ilkokuldan yüksel okula kadar Seignobos'tan adapte ettiği tarih anlayışını öğrencilere telkin etmiş.

Bu süreç Cumhuriyet'te 20'li yılların sonlarında kesintiye uğrayacak. Meşrutiyet tarihçiliği sosyal darwinizmle suçlanacak, İslam ve Osmanlı'dan geriye sarılarak antropolojik ve arkeolojik bir tarih anlayışı benimsenecek. 29 buhranıyla Avrupa'ya olan güvenin yitirilişi Avrasya tarihçiliğini özendirecek. İşte bu tarihlerde Türk Tarih Tezi gündeme gelecek. Ama bu tarihçilik aynı

zamanda Fransa'nın bu kez sentez tarihçiliğiyle bağlantı kuracak. Geniş kaynakçalarla çalışılmaya başlanacak. Bu arada İktisat Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte Barkan'ın öncülüğünde iktisat tarihi yeni bir alan oluşturacak. Özellikle toprak reformu sorunu Osmanlı'nın toprak düzenini ön plana çıkaracak.

Köprülü'nün 1920'lerin başında kaleme aldığı *Türkiye Tarihi*, aslında yeni bir tarih anlayışının benimseneceğinin ilk göstergelerinden biri. Ancak aynı tarihlerde Yusuf Akçura'nın çalışmaları akademik tarihçiliğe yeni bir boyut kazandıracak. Ankara'da, Hukuk Mektebi'ndeki ders notları özellikle fikir tarihçiliğine büyük katkıda bulunacak. Gazi'nin kültüralist politikaları sonucu Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu tarih, arkeoloji ve antropoloji gibi alanlara yeni bir soluk kazandıracak. Bu fakültede yetişen hocaların çok yönlü çalışmalarıyla tarihçiliğe ciddi katkıları olacak.

60'lı yıllarda Türkiye'de sosyal ve ekonomik sorunların önem kazanması tarihçiliği son derece popüler bir uğraşa dönüştürecek. Bir yandan tarihe daha bir kavramsal boyut kazandırılırken öte yandan Cumhuriyet tarihçiliği zemin kazanmaya başlayacak. Artık tarihçilik tarih fakültelerinin tekelinden çıkacak, hemen her sosyal ve beşeri bilim fakültesi tarihle yakın bağ kuracak. Azgelişmişlik sorunu nedeniyle Osmanlı'nın klasik döneminin ötesinde Çağdaş Osmanlı diye bir alan oluşacak. Bir yandan Osmanlı'nın feodal ya da Asya Üretim Tarzı olup olmadığı tartışılırken, öte yandan Osmanlı ticaret antlaşmaları ve dış borçlar emperyalizm sorunsalını tarihçiliğin uğraş alanları arasına sokacak. Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* başlıklı kitabı birçok entelektüelin başucu kitabı olacak. Makro-mikro tarihçilik ayrımı giderek daha belirgin bir nitelik kazanacak. Yurt dışında Yeni Sol'un etkisiyle Wallerstein'in tarihsel sosyolojisi birçok Türk öğrencinin ilgi alanını oluşturacak, onları tarihe yönlendirecek. Merkez-çevre ilişkisi sosyolojide olduğu kadar tarihçilikte de tartışılmaya başlanacak. İktisat tarihinde önemli katkılar 60'lı ve 70'li yıllarında gündeme gelecek.

1980 sonrası Türkiye'de tarihçilik yeni alanlara açılacak. Bu bir anlamda modernitenin sönümlenmesi olacak. Sosyalden kültürele yönelinecek. Tüm dünyada tarihçilikte post-modernite anlayışı Türkiye'yi de etkilemede gecikmeyecek. Sivil toplum, kimlik so-

runu ve bireysel özgürlük önem kazanacak. Dinsel mensubiyet, etnik kimlik tarihçilerin ilgi alanı olacak. Mikro çalışmalar ağırlık kazanacak. Sayısaldan koparak anlatımcı bir üslup benimsenecek. Tarihe gizil kurgu anlayışı hâkim olacak. Özellikle televizyonda tarih anlayışı birçok tarihçiyi saraya yönlendirecek.

1990'larla birlikte Tarih Vakfı'nın dünya tarihçiliğine açılması, tarihyazıcılığın klasiklerini Türkçeye çevirmesi birçok tarihçinin tarihin kuramsal, soyut sorunlarına açılım sağlamasına neden olacak. Nitekim bu alanda gerçekleştirilen çalıştaylar tarihe her geçen gün derinlik kazandıracak.

Ahmet Nezihi Turan: Wallerstein adı, bugünkü konuşmalarda birkaç kez geçti. Diyor ki "bildiğimiz dünyanın sonuna geldik". Esasında orada bahsettiği, "19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken yeni bir dünya teşekkül ediyor olduğunu göremedik, bu gerçeğin farkında olamadık ve bu nedenle 20. yüzyılı kaybettik". Eğer 20. yüzyıla hazırlanmış olsaydık, durum daha farklı olurdu. Halbuki biz inat ettik. Daha büyük imparatorluklar kurma sevdasının peşine düştük ve II. Dünya Savaşını yaşadık. Daha iyi bir dünya inşa edemedik. Şimdi biz daha iyi bir dünya inşa etme iradesini taşırsak oluşacak, aksi takdirde mahvettiğimiz dünyaya benzer bir dünya daha doğacak. Tarihe bakarken ne güzel en geriden çok güzel anlatıyorsunuz.

Bu arada dünya acayip değişiyor: merkez neresi? Post-modernite, merkezsizlik ise hangisi merkez alınacak sorusu üzerine düşünürken, 2016 tarihinde Oxford sözlüğüne post-truth (hakikat sonrası) diye bir kelime giriyor ve hakikat sonrası bir çağdan bahsediliyorken Ahmet Şimşek bir arkadaşı ile beraber *Gerçekten Öyle mi Olmuş* başlıklı bir kitap yayınlamış. Çok taze çıktı. Herhalde bu kitap post-truth dönemde tarihçilik söylemi nasıl oluşabilir, çerçevesi içerisinde. Henüz okuyamadım ama sanıyorum bu kitapta tarihin ve tarihyazımının bu süreçten nasıl etkilendiği anlatılıyor. Bu çerçevenin içinde biz, birkaç yüzyılı temsil eden tarihçiler olarak konuşuyoruz. Bu ülkede yaşıyor olmak bu ülkenin dışında çıkmak sonra tekrar geri döndüğümüzde aslında farklı dilleri bir arada konuşuyoruz.

Ahmet Şimşek: Yaşadığımız dünyada enteresan bir yöne doğru gidiyoruz. Belki bilgi teknolojilerindeki dönüşüm ve az önce bahsettiğimiz post-truth meselesinde gerçeğin artık hükmünü

kaybettiği bir ortam. Dijital tarihçilik konusundaki teklifim de bu nedenle. İnsanlar artık okumadan bilgi sahibi olabileceklerini düşünüyorlar. Bunun karşısında ne yapılabilir. Yıllar evvel e-dergi sahibi arkadaşımın bir teklifini paylaştım, Ahmet Nezihi hocamla. Sempozyum düzenliyoruz. Burada çıkan bildirilerin basımı ve makaleleştirilmesi konusunu ilettim. Kendisi video makale yapalım önerisinde bulundu. Video-makale nedir dedim. Yapılan bir araştırmanın, nihayetinde sunusunun video olarak paylaşımı dedi. Bunun farklı şekillerde yapılması mümkün. Dijitalleşme eğitimde ve öğretimde ya da gündelik yaşantımızda bizi bir yere yönlendirecek. Tarih de bundan etkilenecek. Tarihten bir şey öğrenme noktasında dijitalizasyonun farklı sonuçlar doğuracağını düşünüyorum.

Tarihyazımı Çalıştayları – VII
Sonuç Raporu
Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı Sınırlılık mı?

İstanbul Rumeli Üniversitesi (Ev Sahibi)

Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü ve tarihyazimi.org

Tarih: 5-6 Nisan 2019

Tarihyazımı Çalıştayları'nın yedincisi, İstanbul Rumeli Üniversitesinin ev sahipliğinde Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü ve tarihyazımı.org platformunun katkılarıyla Silivri'de gerçekleştirildi. Bu çalıştayda, dünyada yaklaşık yüz yıldır, tarih araştırma ve yazımında gündemde olan "disiplinlerarasılık" (disiplinlerarasilik) konusu yararları-sınırlılıkları bağlamında yeniden tartışmaya açıldı. Türk tarihçiliğinde çoğu kez bir "söylem" olarak konu edilen disiplinlerarasılığın, neden ve nasıl'ı, altı ayrı oturumda iki gün boyunca tartışıldı.

İlk oturumda İlhan Tekeli, "Disiplinlerarasılığın Tarih Yazıcılığına Getirebildikleri ve Getiremedikleri Üzerine" başlıklı açılış konuşmasını yaptı. Dünya üniversitelerinde disiplinlerin ve tarih disiplininin ortaya çıkışından başlayarak, tarih çalışmalarının özellikle son yüzelli yıllık gelişim süreci üzerinde duran Tekeli, tarihin diğer disiplinlerden nasıl katkı alarak yeni çalışma tarzlarına yöneldiğini, zaman içinde tarihin belli alt alanları biçiminde gelişen disiplinlerarasılığın, birçok farklı disiplinden yararlanmasına ve özellikle paleografya, epigrafya, diplomatika, nümizmatik, toponomi, antroponomi, kronoloji, geneoloji gibi disiplinlerin ortaya çıkışlarına ve bunların tarihin disiplinlerarasılığına sunduğu katkılara değinmiştir. Çağdaş tarih yazıcısının, edebiyattan kopamayacağını belirten Tekeli, kurgulanan anlatılarda düşünümsel

(reflexive) bir yaklaşımın benimsenmesinin önemli olduğu üzerinde durarak, modern tarihçiliğin neredeyse alameti farikası gibi kabul edilmiş "deterministik açıklamalar"ın yerini "olumsal açıklamalar"a bırakmasının altını çizmiştir.

İkinci oturumda Güneş Işıksel, "Annales Tarihçilere Aslında Ne Söyledi?" başlıklı konuşmasında, disiplinlerarasılığın önemli bir okulu olan Annales'in günümüze kadar intikal eden düşünsel ve pratik mirasının, dönemlere göre nasıl farklılaştığını açıkladı. Zamanla değişen/dönüşen Annales'in önemli temsilcilerinin disiplinlerarasılığa bakışını ve eserlerine nasıl yansıttıklarını işledi.

Üçüncü oturumda Dokuz Eylül Üniversitesi Karşılaştırmalı Tarih Programında doktoralarını tamamlayan Gülsüm Tütüncü ve Neslihan Ünal, "Karşılaştırmalı Tarihin Türkiye'deki Durumu: İmkân ve Sorunlar" başlıklı konuşmalarında, dünyada ve Türkiye'de karşılaştırmalı tarihin nasıl bir seyir izlediğini, önemli örnekler üzerinden açıkladılar.

Dördüncü oturumda Abdulhamit Kırmızı, "Dünya Tarihyazımında Global Tarihçilik: Fırsatlar-Sorunlar" başlıklı konuşmasıyla, tarih disiplinini modern zamanlar ve sonrasında yaşadığı değişim çerçevesinde global tarihçiliğin sunduğu imkanlar ve sınırlılıklar üzerinde, örneklerle durdu.

Beşinci oturumda Yunus Koç, "Disiplinlerarası Tarihçiliğe Kurumsal Bir Örnek: Hacettepe Tarih Bölümü" başlığındaki konuşmasını, eski bir Hacettepe Tarih mensubu olarak, eğitim programlarındaki değişimler bazında ele aldı.

Altıncı oturumda Özlem Çaykent, "Tarihte Disiplinlerarasılığa Dünya'dan ve Türkiye'den İyi Örnekler" başlıklı konuşmasında özellikle veba gibi hastalık konularıyla ilgili tarih çalışmalarında tarihin tıp alanından nasıl meşakkatli biçimde çalışarak yararlandığını örnekler üzerinden gösterdi.

Yedinci oturumda ise Ali Mınat, "Tarih Araştırma ve Yazımı Açısından Nümismatik: Sorunlar ve Öneriler" başlığında, doktorasını nümizmatik alanında yapmış olmanın verdiği birikimle, özellikle ortaçağa ait sikkelerin tarihyazımını nasıl değiştirebileceğini örnekleriyle gösterdi.

Son değerlendirme oturumunda ise Zafer Toprak, iki günlük çalıştay sürecinde işlenen konulardan hareketle tarihyazımından disiplinlerarasılığın yerini ve imkanlarını hülasa etti.

Çalıştaydaki çerçeve konuşmalar ve bunlara yönelik gerçekleşen müzakerelerde ana hatlarıyla şu tespit ve önerilerin öne çıktığı görülmüştür:

1. Tarihyazımı, süreç içinde, konu bağlamında diğer disiplinlerden zaman zaman yardımlar alarak gelişmiştir. Özellikle Annales ile daha belirgin hale gelen diğer disiplinlerden yardım alma konusunda başta sosyoloji olmak üzere, siyaset bilimi, iktisat, coğrafya, antropoloji başı çekmiştir. Tarihyazımında değişen yaklaşım ve yöntemlerin diğer bilimlerden yararlanma biçimlerini değiştirdiği görülmüştür.

2. Disiplinlerarası bir tarihçilik gibi yanlış bir tanımlama yerine, tarihçilerin konu bağlamında diğer disiplinlerden yardım alarak çalışmalarını sürdürmeleri daha doğru görünmektedir. Diğer disiplinlerden yararlanmanın belli bir biçimi olmamakla birlikte, çalışmanın mahiyeti, multidisipliner, disiplinlerarası, transdisipliner, crossdisipliner gibi durumları belirleyecektir.

3. Modern bilimin Batı'da kurulması, tarih disiplini gibi diğer disiplinlerin de kullandığı yöntem-terim-kavram-yaklaşımlarda kaçınılmaz olarak Avrupamerkezci bir havayı beraberinde getirdiği söylenebilir. Özellikle belli bir merkezden "tarih yazmak" konusunda kanıksanmış olan, tek yaklaşımcı anlatıların yerini daha demokratik ve çoğulcu olması için çok merkezli anlatıların alması gerektiği söyleniyor olsa da bunun pratikte nasıl yapılabileceği hala tartışmalı görünmektedir. "Merkezsiz" bir tarihin yazılabileceği iddialarına karşın, tarihin ontolojik konumlanmışının bunun önünde engel oluşturduğu eleştirileri de vardır. Fakat çoğulcu olan ve Avrupamerkezcilikten mümkün oldukça kaçınabilen bir tarihçiliğin gelişmesi için disiplinlerarası ve global tarihsel perspektiflerden yararlanılabilir.

4. Dünyada sosyal bilimlerin ve tarihçiliğin gündeminin takibi Türkiye'deki tarihçilik için son derece önemlidir. Buna karşın sosyal bilimler ve tarihçilik alanlarında ortaya çıkan her yeni teori/yaklaşımın takip edilmesi, Türkiye'de karşılığını bulması, haberdarlık anlamında olumlu bulunsa da bunların bazılarının, nerdeyse "bilimin son geldiği nokta" biçiminde bir idealleştirme ve tabiri caizse "ekol acenteliği" gibi bir sunumla gerçekleştirilmesinin Türkiye'deki tarihçiliği zenginleştirmek yerine bütünsellikten uzak, moda yaklaşımlarla karşı karşıya bırakacağı söylenebilir. Bu

açıdan, farklı teorik yaklaşımlardan beslenen ve disiplinlerarası eğilimlere açık olması gereken tarihçilik bütünselliğini ve esnekliğini dengeli bir biçimde sürdürmelidir.

5. Türkiye'de tarihçilerin gerektiğinde, konu bağlamında ihtiyaç duydukça diğer bilim alanlarından yardım almaları tavsiye edilebilecek bir yaklaşım olmakla birlikte, bunun zaman içinde diğer alanlardan sürekli beslenerek ilgili tarih alanında, alana özgü yeni kavram-tez-teori ve yaklaşımların üretilmesine engel olmaması beklenir.

6. Yaşanan deneyimler göstermiştir ki, tarih bölümlerinde sosyal bilimlere ilişkin bazı giriş derslerinin bile yer alıyor olması, lisan öğrencilerinin bakış açılarını değiştirebilmekte, tarihsel araştırma ve yazma süreçlerine olumlu etkiler yapabilmektedir. Bu çerçevede tarih bölümlerinde, tarih araştırma ve yazımına katkı sağlayıcı diğer bilim alanlarının en azından giriş düzeyinde derslerle sunulması, hala tavsiye edilebilir.

Katılımcılar (Alfabetik isim sıralaması yapılmıştır)

Abdullah Gündoğdu (Prof. Dr., Ankara Üniversitesi)

Abdülhamit Kırmızı (Prof. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi)

Ahmet Nezihi Turan (Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi-Emekli)

Ahmet Özcan, (Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Ahmet Şimşek, (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)

Akın Deveci, (Dr Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi)

Alaattin Aköz, (Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi)

Ali Miynat, (Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi)

Arif Bilgin, (Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi)

Arzu İbişi Temelli, (Dr. Öğ. Üyesi, İstanbul Üniversitesi)

Cenk Reyhan, (Prof. Dr., Hacı Bayramı Veli Üniversitesi)

Esra Özsüer, (Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi)

Fatih Durgun, (Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Fatma Acun, (Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi)

Gökhan Kağnıcı, (Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi)

Gülsüm Tütüncü, (Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi)

Güneş Işıksel, (Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

İbrahim Şirin, (Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi)

İlhan Tekeli, (Prof. Dr., ODTÜ-Emekli)

Murat Lehimler, (Öğr. Gör. Rumeli Üniversitesi)
Necdet Bilgi, (Dr. Öğr. Üyesi, Celal Bayar Üniversitesi)
Neslihan Ünal, (Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi)
Nurcan Abacı, (Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi)
Özlem Çaykent, (Dr. Öğr. Üyesi, 29 Mayıs Üniversitesi)
Rahmi Deniz Özbay, (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Ramazan Acun, (Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi)
Selim Karahasanoğlu, (Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Sema Yılmaz Genç, (Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi) semayilmazgenc@kocaeli.edu.tr
Serkan Yazıcı, (Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Süleyman Özmen, (Dr. Öğr. Üyesi, Rumeli Üniversitesi)
Ufuk Özcan, (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Yalın Alpay, (Yazar-Doktorant-İstanbul Üniversitesi)
Yunus Koç, (Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi)
Zafer Toprak, (Prof. Dr., Koç Üniversitesi)

Ek-1:

Türkiye'de Karşılaştırmalı Tarih Alanında Yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

- Canay Şahin, *Tarih Boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortakçılığın Karşılaştırmalı Çalışması*, 1996. (YL, Tarih)
- Kutlu Akalın, *Gücün Yansımaları: Karolenj ve Bizans Nasihatnameleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 1999. (YL, Tarih)
- Mustafa Kemal Milani, *Anayasal Devrimler: İran (1906) ve Osmanlı İmparatorluğu (1908) Karşılaştırma*, 2002. (DR, Tarih)
- Ferişte Baykan, *Değişim Yıllıkları: İki On dördüncü Yüzyıl İngiliz Kroniğinin Karşılaştırmalı Analizi*, 2003.(YL, Tarih)
- Yavuz Güçtürk, *1909 ve 1931 Basın Kanunlarının Karşılaştırılmalı Bir İncelemesi*, 2005.(YL, Tarih)
- Celal Metin, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, 2006. (DR, Tarih)
- Muhammed Fazıl Baş, *İktidar ya da Halk: 1960'ların Entelektüel İklimini Dikkate Alarak Doğan Avcıoğlu ve İdris Küçükömer'in Düşüncelerinin Bir Karşılaştırması, 2008. (YL, Tarih)*
- Ayşe Ezgi Dikici, *Osmanlı Saray Hadımlarının Yaptırdığı Mimârî Eserler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 2009. (YL, Sanat Tarihi)
- Mattia Bordignon, *19. yy'da Liberal ve Muhafazakâr Güçler: Osmanlı İmparatorluğu ve İtalyan Yarımadası ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 2011. (YL, Tarih)
- Gülsüm Tütüncü Esmer, *Türkiye ve İngiltere'de Sendikacılığın Gelişimi (1945-1980): Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, 2012.(DR, Tarih)
- *Neslihan Ünal, İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)*, 2013.(DR, Tarih)
- Metin Yücekaya, *İbn-i Haldun'un Hanedanlar Döngüsü Kavramı ve Çağdaş Uluslararası Sistem Değişimi Teorileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, 2014. (YL, Tarih)
- Ece Tunca, *Üç Başkent Beş Hastane: Erken Dönem Osmanlı ve Geç Dönem Bizans Hastaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 2015. (YL, Sanat Tarihi)
- Uygar Karaca, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne, Rus İmparatorluğu'ndan SSCB'ye Şehirsel Meslek Yapıları Üzerine Bir Karşılaştırma*, 2015. (YL, Tarih)

- *Bahar Arslan, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908-1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma,* 2016. (DR, Tarih)
- Melih Özhan, *Ulus İnşa Süreci Bağlamında Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Örnekleri,* 2016.(DR, Tarih)
- Hatice Seda Şenvarıcı, *Muhteşem Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasal Kurumsallaşmaların Ekber Şah Döneminde Babür İmparatorluğu'ndaki Siyasal Kurumsallaşmalar ile Kıyaslanması,* 2016. (YL, Tarih)
- Ergenekon Savrun, *1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları,* 2017. (DR, Tarih)
- Serdar Subay, *XIX. Yüzyılda Japonya ve Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Çabalarının Karşılaştırmalı Analizi,* 2017. (YL, Tarih)
- Nageb Ashour A. Elgandouz, *Hicri İlk Üç Asırda Libya'da Berberi-Arap İlişkileri: 'Günümüz ile Karşılaştırmalı Bir Çalışma,* 2017. (YL, Tarih)
- İslam Kavas, *Selçuklularda ve Normanlarda Veraset: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım,* 2017. (DR, Tarih)
- Selahattin Özkan, *Ortaçağ'da İki Dini Fetih: İskandinavya'da Hıristiyanlığın Hindistan'da İslamiyet'in Yayılması,* 2017. (DR, Tarih)
- Maged Yahya Mujahed Lajah, *16. Yüzyılda Yemen ve Hicaz Eyaletleri Ekonomik Durum (Karşılaştırmalı İnceleme,* 2018.(YL, Tarih)
- Recep Bölük, *Köl Tigin Yazıtı'nın Çin Kaynakları ile Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması,* 2018. (YL, Tarih)
- Seıd Ahmed Mohammed, *Toplum Devlet Modernleşme: Türkiye ve Etiyopya'nın Karşılaştırmalı Tarihi,* 2018. (DR, Tarih)
- Ahmet Murat Kadıoğlu, *Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlı Japon Askeri Modernleşmesi (1870-1910),* 2018.(DR, Tarih)
- Ramazan Hakan Arslanbaba, *Augustus (MÖ 27-MS 14) ve Diocletianus (284-305) Dönemleri İdari, Ekonomik ve Sosyal Reformlarının İncelenmesi ve İki Dönemin Karşılaştırması,* 2018. (YL, Tarih)
- Nazan Aydoğdu, *Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırması,* 2018.(YL, Tarih)
- Sevgi Erdoğan, *Baltık Mimarisi Etkisinde Kars (Batum Örnekleriyle Karşılaştırmalı,* 2018. (YL, Sanat Tarihi)
- Sultan Zengin, *18. Yüzyıl İngiliz Aydınlanmasında Antik Dönem Vurgusu: Hume ve Epikür Karşılaştırması,* 2018. (YL, Tarih)

Akademik Çalışmalarda Karşılaştırmalı Tarih (1996-2018)

Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Koç	1(Sanat T.), 1		2
İstanbul Bilgi	2		2
Karabük	1		1
ÖDTÜ	3		3
Boğaziçi	1	1	2
İ.D. Bilkent	3		3
DEÜ	1	7	8
Hacettepe	1	1	2
Selçuk		1	1
İstanbul	1		1
Binali Yıldırım	1		1
Atatürk	1(Sanat T.), 1		1
Osmangazi	1		1
Katip Çelebi	1		1
Ankara		1	1
	19	11	30

Ek-2. DEÜ Tarih Doktora Programı (2018-2019 Öğretim Yılı)

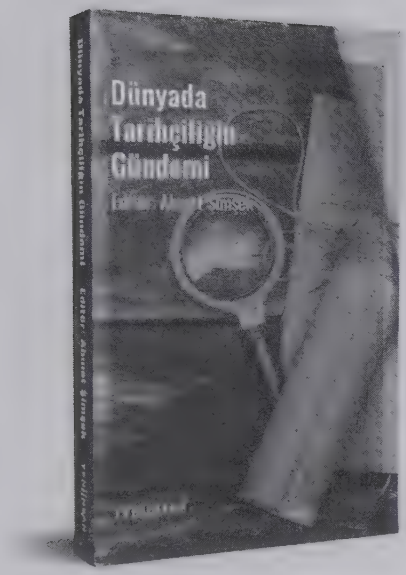
DERSLER
Karşılaştırmalı Eğitim Tarihi
Karşılaştırmalı Türk Kültür Tarihi
Karşılaştırmalı Yakınçağ Siyasi Tarihi
Ermeni Sorunu(Türk-Ermeni Metinlerinin Karşılaştırılarak İncelenmesi)
Karşılaştırmalı Tarih Yöntemleri, Teori ve Yaklaşımlar
Karşılaştırmalı Türk-Amerikan Popüler Kültür Tarihi
Karşılaştırmalı İktisadi Doktrinler Tarihi
Karşılaştırmalı Türk-Amerikan Anayasaları ve Siyasal Sistemleri
Karşılaştırmalı Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı
Karşılaştırma Destanları

DEÜ Tarih Yüksek Lisans Programı (2018-2019 Öğretim Yılı)

DERSLER
Karşılaştırmalı Tarihe Giriş
Karşılaştırmalı Demokrasi Tarihi
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi I-II
Ortaçağ'da Doğu ve Batı
Karşılaştırmalı Devrimler ve Modernleşme Hareketleri
Türk-Sovyet İlişkilerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi
Ermeni Sorunu Üzerine Karşılaştırmalı Tarih İncelemeleri
Karşılaştırmalı Edebiyat Tarihi
Batı'da ve Türkiye'de Din Devlet İlişkileri

DEÜ Tarih Bölümü Devam Etmekte Olan Tezler

DOKTORA
Ayoko Mwara Amavigan, Geç Modernleşen Iki Ülkede Kırsaldan Kente Göçte Kadın: Togo ve Türkiye (1950-2000)
Eusebio Andre Pedro, Modernleşme Sürecinde Türkiye ve Mozambik: İktidar, Kültür ve Kalkınma Sorunu, 1890-2015
Samaneh Asgari, Iran ve Türkiye Modernleşmesinde Kadın Hareketi (1830-1965)
Altan Yoruk, Soğuk Savaş Dönemi'nde Buyuk Guçlerin Ortadoğu Ekonomileri Uzerine Etkisi: Türkiye ve Mısır Örneği
Gülizar Beril Yaşar, Liberal İktısadi Zihnıvet ile Osmanlı İktısadi Zihniyetinin Karşılaştırmalı Çozumlemesı
YÜKSEK LİSANS
Haruna Yiga, Tarihsel Perspektif Içerisinde Uganda ve Türk Kadını Karşılaştırması
Erkan Çapacı, Cenevizliler ve Osmanlıların Sakız Adasında Egemenlik Kurma Süreçlerinin Karşılaştırılması
Emine Çavdar, Türk Siyasal Yaşamında İki Populer Politikacı Portresi: Kasım Gülek-Osman Bolukbaşı Karşılaştırmalı Bir Incelemesi
Tolga Ozturk, Karşılaştırmalı Harp Tarihi: Napolyon Karşısında Rus Savunması ve Istıklal Savaşı'nda Türk Direnişi
Işıl Atalay, XIV. Yuzyıl Boyunca Doğu ve Batı'da Kutsal Savaş ve Dın Tartışmaları
Onur Özersin, Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Emir Timur: Bir Hukumdarın Karşılaştırmalı İmajı
Seda Kızıl, Turkiye'nın Modernleşme Tarihinde Uç Kadın: Halide Edıp Adıvar, Afet İnan ve Sabiha Sertel
Birce Onkahraman, Kanuni Doneminde Osmanlı-Macaristan Ilişkilerinin Habsburg Hanedanı'nın Gucu Uzerindeki Etkisi
Burhan Kurşun, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ve İttihad ve Terakki Cemiyeti (1909-1918) Dönemlerinde Göç Olgusu ve İskân Politikaları: Balkanlar ve Kafkasya Karşılaştırması

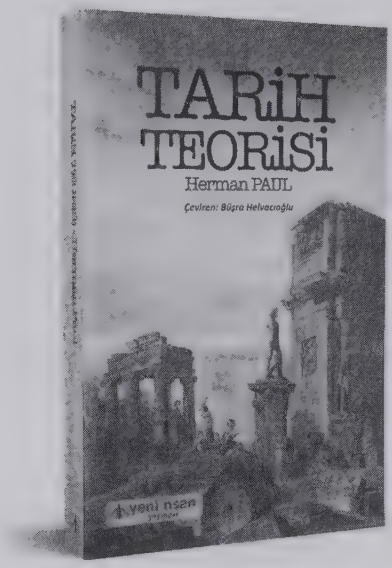

Bu kitapta dünyadaki tarihçiliğin son yirmi yılı, köklü tarihçilik geleneklerine sahip olan, günümüz dünya tarihçiliğine de katkı sağladığı söylenebilecek ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Mısır, İran, Çin, Japonya ve Rusya gibi ülkeler üzerinden inceleniyor. On ayrı ülkedeki tarihçiliğin son yirmi yılını inceleyen bu çalışmadaki her bir tarihçi yazarımız, ilgili ülkelerde doktora ya da post doktorasını yapmış akademisyenlerdir. Böylelikle ilgili ülkenin dili ve kültürüne nüfuz etmiş tarihçilerin incelemeleriyle, bir anlamda dünyada tarihçilik adına nelerin tartışıldığı, konuşulduğu ve gündem oluşturduğunu okuma imkânına erişiyoruz.

Dünya Tarihçiliğinin Gündemi, günümüz Türkiye'sinde, dünyadan farklı ülkeleri yakından takip eden önemli bir tarihçi potansiyelinin varlığına işaret etmesi bakımından da önemlidir. Maksadımız, Türkiye'deki tarihçilerin, dünyada tarihçilik adına nelerin konu edildiğinden haberdar olmalarını sağlamak ve bundan ilham almalarına vesile olmaktır.

Yazılarıyla Kitaba Katkı Verenler:

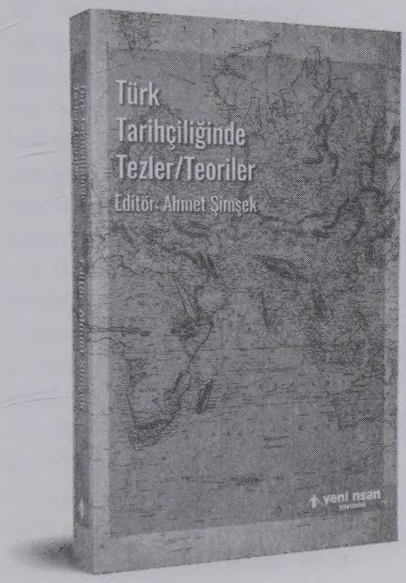
Zahit Atçıl, Fatih Durgun, Necmettin Alkan, Resul Alkan, Güneş Işıksel, Serhan Afacan, Kürşat Yıldırım, Tibet Abak, Hilal Görgün, Selçuk Esenbel, Tufan Turan

Türkiye'de tarih, bir süredir hiç olmadığı kadar ilgi görüyor. Tarihsel bilgi sadece tarihçilerin metinlerinde değil, çoğu zaman politikacıların konuşmalarında, köşe yazarlarında, dizilerde, filmlerde kimi zaman da sosyal medya araçlarında boy gösteriyor. Tarih, kolektif geçmişin nesnel bir anlatısını sunarken bugün kültür endüstrisinin ve tüketimin bir parçası haline geliyor.

Ahmet Şimşek ve Sibel Yalı "post-truht" olarak anılan yeni dönemde tarihçilik açısından problematik görünen üç ana konuyu inceliyor: Tarihin ve tarihçiliğin geleceği konusundaki riskler ve tehditler, tarihin öteden beri siyasiler tarafından bir meşruiyet aracı olarak kullanılıyor olmasının günümüzde adlığı hal ve suiistimaller, yeni medyada üretilen tarihsel bilginin gerçekliğinin denetlenememesiyle ortaya çıkan ve toplumsal kutuplaşmalara yol açan bilgi kirliliği. Bu üç soruna çözüm getirmek için özellikle akademisyenler tarafından tartışılmasını sağlayacak bir gündemin oluşturulması, böylelikle topluma doğru bilgi verilmesi noktasında katkı sağlanması için harekete geçilmesi ise bu çalışmanın genel hedefi.

Sosyal medya platformları üzerinden paylaşılan bilgiler genellikle değiştiriliyor veya çarpıtılıyor. Tarihsel kimlikler, bilgi ve belgeler de bundan nasibini alıyor. Bunların bazıları toplumda birleştirici bir etkiye neden olurken bazı paylaşımlar kutuplaşmalara sebep oluyor. Bu kitapla, post-truth çağında gerçeğin peşinden koşan tarihçilerin ve tarih severlerin yeni medya ve onun uzantılarıyla nasıl yüz yüze kalacağı konusunda bir resim sunmaya çalışılıyor.

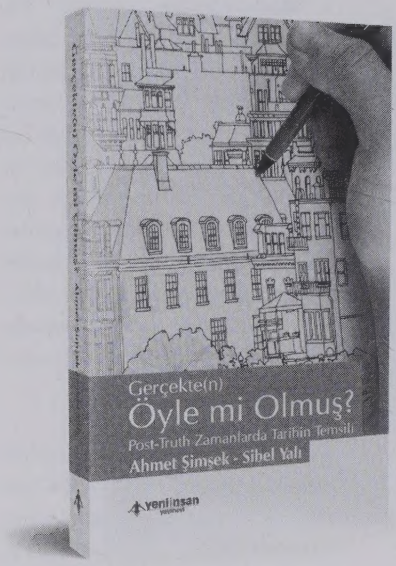

Modernleşme olgusu, 19. Yüzyıldan itibaren, diğer bilim alanlarını olduğu gibi tarihçiliği de derinden etkiledi ve yeniden inşa etti. Yüzlerce yıllık bir tarihçilik geleneğine sahip bu topraklarda, modernleşme süreçlerine bağlı olarak belirginleşen ideolojilerin kendi değerler dünyası çerçevesinde icat ettikleri tarih düşünceleri, dönemin tarihçilerini doğrudan ya da dolaylı olarak biçimlendirdi.

Modern Türk tarihçiliğinin ivme kazandığı Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan, cumhuriyetin kurulmasıyla daha netlik kazanan süreç içerisinde tarihçiler, kaçınılmaz olarak ideolojilerin yan ürünleri olan tarih düşüncelerinden, tezlerinden ve de perspektiflerinden farklı şekilde etkilendi.

"Türk Tarih Tezi", tarihçiler arasında Cumhuriyetin erken dönemlerinde kabul gördü. Yıllar içinde (ağırlıklı olarak 1940 ve 1950'lerde) bu teze karşı çıkarak sırasıyla, "Mavi Anadolucu Tarih Tezi"ni ya da "Muhafazakâr Anadolucu Tarih Tezi"ni benimseyenler oldu. Ağırlıklı olarak 1950-1970'lerde ise Marksizmin doğu halklarının tarihine ilişkin geliştirdiği "Asya Tipi Üretim Tarzı" tartışmalarına ilgi duyanlar çıktı. Aynı yıllarda bu kez siyasallaşmış Müslüman Türk milliyetçilerinin geliştirdiği Türk İslam Sentezi'nin bir söylemi olarak ortaya çıkan, "Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi" bazı tarihçilerce benimsendi. Bütün bu tez ve teorilerin Türk tarihçiliği için ne anlama geldiği ise neredeyse hiç konuşulmadı.

Bu kitapta, Türk Tarih Tezi'nden, teritoryal temelli tarih görüşüne, Marksist bir tarih yaklaşımı olarak Asya Tipi Üretim Tarzı'ndan, geri kalmışlığın ya da az gelişmişliğin tarihine, Türk-İslam Sentezi'nden Garbiyatçılık'a kadar pek çok tez ve teori ilk defa derinlemesine tartışmaya açılıyor.

"Gerçekten Öyle mi Olmuş?" kitabında, tarih disiplininin nasıl bir süreçten geçtiğine kısaca değinilerek küresel gelişmeler ışığında hangi yönlere evirildiği konu edildi. Çalışma, bir anlamda tarihin ve tarih eğitiminin varlık-amaç işlevlerinin belirlenmesinin temelinde yatan nedenleri, geçmiş-gelecek diyalektiği çerçevesinde sorgulamaya dayandı. Bu bağlamda geçmişin çağrışımının siyasetle ilişkisi, günümüz bilgi teknolojilerindeki değişim, dördüncü sanayi devrimiyle dönüşecek toplumsal yapının dinamikleri ve en nihayetinde toplumun geçmiş ve gelecek algısı ile bu algının post-truth (gerçek ötesi) dönemdeki yansımaları örneklerle ele alındı.

Post-truth olarak adlandırılan bu yeni dönemde, tarihçilik açısından problematik görünen üç ana konu incelendi. Bunlardan ilki, tarihin ve tarihçiliğin geleceğine ilişkin riskler ve tehditler. Diğeri, ilkiyle bağlantılı olarak tarihin öteden beri siyasiler tarafından bir meşruiyet aracı olarak kullanılıyor olmasının günümüzdeki durumu ve suistimaller. Son olarak da yeni medyada üretilen tarihsel bilginin gerçekliğinin denetlenememesiyle ortaya çıkan ve toplumsal kutuplaşmalara yol açan bilgi kirliliği. Böylelikle, post-truth çağında gerçeğin peşinden koşan tarihçilerin ve tarih severlerin, yeni medya ve onun uzantılarıyla nasıl yüz yüze kalacağı konusunda bir resim sunulmaya çalışıldı.

Amacımız, bu üç soruna çözümler getirerek konu sonlandırmak olmayıp konunun özellikle akademisyenler tarafından tartışılmasını sağlayacak bir gündemin oluşturulmasıdır.

Bilindik sularda yüzmek, yeni ve hâkim olmadığımız alanlarda çalışmaktan daha güvenlidir. Bu güven duygusu tek bir disiplin içinde kalmanın konforu ve tanıdıklar arasında olmanın rahatlığından kaynaklanır. Buna bir nevi araştırmacı ve hatta tarihçi muhafazakârlığı da denebilir.

Belli bir konuya yaklaşım biçimlerimizi illaki tek bir disiplin çerçevesinden takip etmek zorunda olmadığımızı bilmeliyiz. Çoklu imkanlar üzerinden düşünme pratiklerini oluşturacak ve farklı disiplinlerin yardımı ile daha kompleks analiz metotlarını geliştirecek yolları düşünmek, tarihsel bir problematiği araştırmanın ön koşullarında biridir.

Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı Sınırlılık mı? Çoğu kez herkesin teoride hemfikir olduğu tarihçilikte disiplinlerarasılığın, "neden" ve "nasıl"ını tartışıyor. Alman Tarih Okulu, Fransız Annales Okulu, Bölge Çalışmaları, Karşılaştırmalı Tarih, Global Tarih gibi ana yaklaşımların da tartışıldığı bu kitabın Türkiye'deki tarih yazımının zenginleşmesine katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Kitaba Yazılarıyla Katkı Veren Yazarlar:
İlhan Tekeli - Güneş Işıksel - Gülsüm Tütüncü - Neslihan Ünal - Abdulhamit Kırmızı - Yunus Koç - Özlem Çaykent - Ali Mıynat - Zafer Toprak

YENİİNSAN
www.yeniinsanyayinevi.com
tarihçilikte disiplinlerarasılık: fırsat mı sınırlılık mı?
tarih serisi
ahmet şimşek

ISBN : 978 [illegible] 69-0
30.00
KR-046-766

yeniinsanyayinevi yeniinsanyayinevi yeni[illegible]yayin